

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABDURRAHMAN B. MEHDÎ VE HADİS
İLMİNDEKİ YERİ

AHMED MOHAMED KHALİFAEID
2510160601

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜY. SEYİT ALİ GÜŞEN

İSTANBUL, 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : AHMED MOHAMMED KHALIFAEID Numarası : 2510160601
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : DR. ÖĞR. ÜYESİ SEYİT ALİ GÜŞEN
Tez Savunma Tarihi : 17.10.2019 Saati : 11:00
Tez Başlığı : "ABDURRAHMAN B. MEHDÎ VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. AYŞE ESRA ŞAHYAR		KABUL
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ SEYİT ALİ GÜŞEN		KABUL
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ NİLÜFER KALKAN YORULMAZ		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. BEKİR KUZUDİŞLİ		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA MACİT KARAGÖZOĞLU		

ÖZ

ABDURRAHMAN B. MEHDÎ VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ AHMED MOHAMED KHALİFAEID

Abdurrahman b. Mehdî, bilhassa hadis ilminde ön plana çıkmış çok yönlü bir âlimdir. Etbâu't-tâbiîn devrinin hadisçilerinden biri olan İbn Mehdî, çok sayıda hadisleri senetleriyle birlikte ezberlemiş ve hadis ilminde derin vukûfiyet kazanmıştır. O, Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân, İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm ve Mâlik b. Enes gibi büyük ilim adamları tarafından övgüye mazhar olmuştur. Abdurrahman b. Mehdî, hadislerin râvi değerlendirmesine göre sıhhatini belirlemede etkin role sahip olan cerh ve ta'dîl ilmine de katkı sağlamıştır. Onun, hadis rivayetinde kendine has bazı uygulamaları da olmuştur. İbn Mehdî'nin rivayet ettiği hadislerin hemen hemen hepsi güvenilir hadis kaynaklarında yer almaktadır. Bu çalışmada onun hadis ilminde ne kadar önemli bir yere sahip olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Abdurrahman b. Mehdî, cerh ve ta'dîl, hadis, rivayet

ABSTRACT

ABDUL-RAHMAN BIN MAHDI AND HIS CONTRIBUTION TO THE SCIENCE OF HADITH AHMED MOHAMED KHALIFAEID

Abdulrahman bin Mahdi is a distinguished scholar who has a vast experience in various disciplines, specially Hadith. He was one of “al-Tabi'in” and cited a lot of good-referenced hadith. Bin Mahdi was endorsed by many scholars; such as Yahya bin Sa'id bin Farroukh al-Qatan, Al-Shafi'I, Ahmad ibn Hanbal, Yahya ibn Ma'in, Abu Ubaid al-Qasim bin Salam, and Malik ibn Anas. He has writings in Impugnment and Validation, which is a key branch in Hadith Science, as it evaluates and rates Hadith narrators. Bin Mahdi stated his own rules for Hadith narration. As a result, his narration was sound, reliable, and good-referenced. The researcher asserts, through this treatise, the importance of Abdulrahman bin Mahdi contribution to the science of Hadith.

Keywords: Abdulrahman bin Mahdi, hadith, narration, Impugnment and Validation

ÖNSÖZ

İslam dininin Kur'ân'dan sonra en önemli kaynağı olan hadislerin Peygamber (s.a.v)'e ait olduğunu tespit etmek ve nesilden nesle, aslına mutabık bir şekilde aktarılmasını sağlamak amacıyla geliştirilen ravi tenkidi, hicri 2. asırdan itibaren etkili olarak görülmeye başlanılmıştır. Bu bağlamda tenkit, hadislerin günümüze kadar ulaşmasında büyük bir rol oynamış ve hadis ilminin bir branşı olan cerh ve ta'dîl ilmini teşkil etmiştir. Râvînin güvenilir olup olmadığını ortaya koyan cerh ve ta'dîl, tebeu't-tâbiîn devrinde başlı başına bir ilim olmuştur. Bu dönemde râvî eleştirisi ile uğraşan âlimler arasında Kûfe'de Süfyan es-Sevrî, Basra'da Abdurrahman b. Mehdî, Medine'de Mâlik b. Enes, Dimeşk'te Evzâî, Mısır'da Leys b. Sa'd gibi büyük alimlerin olduğu söylenirken, tenkitçiliğe kendilerini veren Abdurrahman b. Mehdî ile Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın eleştirisine uğrayan rivayetler kesinlikle reddedilmiş, iyi ve makbul gördükleri de güvenilir sayılmıştır. Bu çalışmada cerh ve ta'dîl alanında önemli isimlerden biri olan Abdurrahman b. Mehdî, devrinde meşhur âlimlerin meclislerine devam etmeden önce kıraat ilmini öğrenmiştir. Başta kassâs meclisleri olmak üzere Ebû Âmir el-Akadî'nin uyarısı ile Su'be, Mâlik b. Enes, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne gibi âlimlerin meclislerine katılmıştır. Tâbiîn döneminde başlamış olan tedvin etkinliklerinin sonucunda etbau't-tâbiîn devrinde hadislerin yanı sıra sahabîler ve tâbiîn görüşleri de derlenmiştir. Yalnız sıra gözetilmeksizin meydana gelen eserlerden faydalanmanın zorluğundan dolayı sistematik eserlerin tedvinine ağırlık verilmiştir. Etbau't-tâbiîn zamanında isnad yöntemi geliştikten sonra rivayetlerin gittikçe sayıları çoğalmış ve tenkide uğrayanların sayısı da artmıştır. Daha önceki dönemle karşılaştırılmayacak şekilde ehemmiyet kazanan ilim rihleleri, tenkitçilerin sınırlı bölgede kalmayıp bütün ilim merkezlerini gezerek genel itibarla bütün rivayet edenler hakkında kanaat belirtmişlerdir. Bir hadisçi olarak Abdurrahman b. Mehdî de muhaddisler arasında ve etbau't-tâbiîn döneminde önemli bir yere sahiptir. Onun önemi hem râvî hem de tenkidî bir kişiliği olmasına dayanır. Bu bağlam dikkate alınarak bu çalışmada Abdurrahman b. Mehdî'nin yaşadığı siyâsî, sosyal ve ilmî dönemi özetle araştırılmakla birlikte rivayetteki yeri ve tenkitçi şahsiyeti ele alınmıştır. Bu araştırmanın sona ermesine kadar her daim bana yardım eden, araştırma süresince

yazdıklarımın her sayfasını okuyan, büyük bir hoşgörü ile karşılayan, yanlışlarımı tashih eden, iyi bir akademisyen olmam adına tavsiyelerinden beni mahrum bırakmayan muhterem hocam ve danışmanlarım Doç. Dr. Hikmet ATAN ve Dr. Seyit Ali GÜŞEN'e içten saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

İstanbul- 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDURRAHMAN B. MEHDÎ'NİN HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE DÖNEMİ

I. HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ.....	5
A. HAYATI	5
1. Adı ve Nesebi.....	5
2. Doğumu ve Ailesi	6
3. Vefatı	8
B. İLMÎ ŞAHSİYETİ.....	8
1. Hadisle Meşguliyeti	8
2. Fıkıh İlmiyle Meşguliyeti	15
3. Hakkında Söylenenler.....	19
II. YAŞADIĞI DÖNEM	20
A. SİYASAL DURUM	21
1. Ebû Ca'fer el-Mansûr Dönemi (136-158/754-775).....	21
2. Mehdî b. Mansûr Dönemi (158-169/775-785)	23
a. Fetih Hareketleri	24
b. İsyanlar ve Fitneler	24
c. Vefatı.....	25
3. Mûsâ el-Hâdî (169-170/ 786-787)	25
4. Hârûnürreşîd Dönemi (170-193/786-809).....	26
5. Muhammed el-Emîn Dönemi (193-198/ 808-813).....	29
B. SOSYAL DURUMU	30
1. Sosyal Hayat	31

2. Sosyal Refah	32
3. Rekabetler	33
4. Kölelik	34
5. Irkçılık.....	35
6- Fırkalar	36
C. İLMÎ HAYAT.....	39
1. İlim Dalları.....	39
2. İlim Meclisleri.....	41
3. Eğitim-Öğretim.....	43
4. İlim Merkezleri	44
III. DEĞERLENDİRME	47

İKİNCİ BÖLÜM

HADİS RİVAYET VE DİRAYETİNDEKİ YERİ

I. HADİS RİVAYETİNDEKİ YERİ.....	48
A. HADİSLERİ TESPİTİ.....	49
1. Hadis Rivayetindeki Titizliği.....	49
2. Hadis İlmindeki Derinliği	49
3. Hadis Hâfızlığı.....	50
4. Hadis Uydurmacılarla Mücadeleleri.....	51
5. Tesebbüt ve Taharrisi.....	51
B. HADİSLERİ ANLAMA ÇABASI	52
1. Hadisleri Anlamaya Dair Çabası	52
2. Fakihliği	53
C. KAYNAKLARI.....	53
1. İstifade Ettiği Hadis Musannefleri	53
2. Süfyân es-Sevrî'yle Münasebeti	54
D. Abdurrahman b. Mehdî'nin Kütüb-i Sitte'de Rivayetleri	55
1. Buhârî:	55
2. Müslim:.....	57
3. Ebû Dâvûd:	59
4. Tirmizî:	60

5. Nesâî:	61
6. İbn Mâce:	64
II. HADİS DİRAYETİNDEKİ YERİ	66
A. HADİSLERİ TAHAMMÜLÜ.....	66
1. Adil Râvîlerden Tahammül	66
2. Zabta Yönelik Tahkiki	67
3. Kırâat	69
4. Semâ'	71
5. Kitâbet.....	74
B. HADİSLERİ EDÂSI	75
1. Sadûk Râvîlere Yönelik Tavrı	75
2. Yalancı Râvîlere Yönelik Tavrı.....	75
3. Tahammül ve Edânın Arasını Açmaması	78
4. Ezberinden Hadis Rivayeti	78
5. Hadisleri Lafzen Rivayet Etmesi	79
6. Münâvele	80
7. Şeyhin Kendi Hadislerini Talebelerine Ait Kitaplardan Okuması	81
8. Müzâkere	82
9. Hadis Meclisi	83
III. DEĞERLENDİRME	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABDURRAHMAN B. MEHDÎ'NİN CERH VE TA'DÎL'DEKİ YERİ

I. ABDURRAHMAN B. MEHDÎ'NİN CERH VE TA'DÎL EĞİTİMİ	85
A. SÜFYÂN ES-SEVRÎ'NİN MECLİSİ	85
B. ŞU'BE'NİN MECLİSİ	86
II. ABDURRAHMAN B. MEHDÎ'NİN CERH VE TA'DÎLDEKİ YERİ VE BU İLME KATKISI	87
A. ABDURRAHMAN B. MEHDÎ'NİN CERH VE TA'DÎLDEKİ YERİ.....	87
1. Râvî Tenkidi	88
2. Cerh ve Ta'dîl'deki Tavrı	89
B. ABDURRAHMAN B. MEHDÎ'NİN CERH VE TA'DÎL İLMİNE KATKISI	94

1. Adâlet.....	94
2. Zabt.....	97
3. Hadis İmamlığı	102
SONUÇ.....	105
KAYNAKÇA	107

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Buhârî Eserindeki Abdurrahman B. Mehdî'nin Rivayetleri	56
Tablo 2: Müslim Eserindeki Abdurrahman b. Mehdî'nin Rivayetleri	57
Tablo 3: Ebû Dâvûd'ın ' <i>es-Sünen</i> ' Eserindeki Abdurrahman b. Mehdî'nin Rivayetleri	59
Tablo 4: Tirmizî'nin ' <i>el-Câmi'</i> ' Eserindeki Abdurrahman b. Mehdî'nin Rivayetleri	60
Tablo 5: Nesâî Eserindeki Abdurrahman b. Mehdî'nin Rivayetleri	62
Tablo 6: İbn Mâce'nin ' <i>es-Sünen</i> ' Eserindeki Abdurrahman b. Mehdî'nin Rivayetleri.	65

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e	: Adı geçen eser
a.mlf	: Aynı müellif
a.y.	: Aynı eser
b.	: Bin (oğlu)
Bkz.	: Bakınız
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
M.Ü.İ.F	: Marmara üniversitesi İlahiyat Fakültesi
m.	: Milâdî
md.	: Madde
r.a	: Radıyallahu amh
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallâhu aleyhi vesellem
SÜİF	: Sakarya üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ter.	: Tercüme
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
v.	: Vefat
vb.	: ve benzeri
y.s.	: yersiz

GİRİŞ

İslamî bilimlerde Kur'an'dan sonra Peygamber efendimizin (s.a.s) sözleri önem ihtiva eden sahih kaynaklardan biridir. Hatta hadis adını taşıyan bu sözlerden, İslam'ın temeli olan Kur'an'ın bazı ayetlerinin açıklayıcısı olarak kabul edilmiştir. Zamanla hadis ilminde birçok ilim teşekkül edilmiş ve rivayet, dirayet ve cerh- ta'dil gibi ana kısımlar oluşmuştur. Hadis tarihinde önemli isimlerden biri olan Abdurrahman b. Mehdî'nin, bu ana kısımlardaki konum ve değerinden bahsedilmekle beraber öncelikle onun yaşadığı siyasal, sosyal ve ilmî durum arka plan dikkate alınarak incelenecektir.

Abdurrahman b. Mehdî, hadisin ana kısmı olan cerh ve ta'dil ilminin kurucusu Şu'be b. Haccâc'ın uzun süreçte öğrencisi idi. O, hadislerin râvi değerlendirmesine göre sıhhatini belirlemede etkin role sahip olan cerh ve ta'dil ilmine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Bu çalışma, ricâl tenkidi alanındaki büyük âlimlerin sözünü esas aldıkları önemli tenkiçilerden bir olan İbn Mehdî'nin, hadis ilmindeki yerini, değerini ve hadis ilmindeki önemini tanıtmayı hedefleyecektir.

"Abdurrahman b. Mehdî ve Hadis İlmindeki Yeri " isimli bu çalışma giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Çalışma metodu ve kaynaklara ilişkin bilgi sunan giriş bölümünden sonra birinci bölümde adı ve nesebinden söz ederek doğumu, ailesi, vefatı, ilmî şahsiyeti başlığı altında fıkıh ilmiyle meşguliyeti, İbn Mehdî hakkında âlimlerin sözlerine, hadisle meşguliyetine ilişkin rihlelerine değinilmiştir. Hocaları ve talebeleri hakkında genel bilgi için İbn İbn Ebû Hâtim'in (v. 327/938) *el-Cerh ve't-Ta'dil*'i, Hatîb el-Bağdâdî'nin (v. 463/1071) *Târîhu Bağdâd*'ı, Zehebî'nin (v. 748/1348) *Tezkiretü'l-Huffâz ve Mîzânü'l-i'tidâl*'ı ve İbn Hacer el-Askalânî'nin (v. 852/1449) *Takrîbü't-Tehzîb*'i sıkça başvurularak nerde geçtikleri dipnotlarda belirtilmiştir. Onun içinde bulunduğu siyasal dönemin Abbâsî hilafetine mensup olan Ebû Ca'fer el-Mansur (v. 158/775), Mehdî b. Mansûr (v. 169/785), Mûsâ el-Hâdî (v. 170/787), Hârûnürreşîd (v. 193/809) ve Muhammed el-Emîn(v. 198/813) gibi Abbâsî halifeleri ve devrindeki fetih hareketleriyle birlikte isyanlardan bahsedilmiştir. Sosyal durumuyla ilgili nüfus, refah, rekabet, kölelik, ırkçılık, ırkçılık çeşitleri ve öncüler ele alınmıştır. İlmî hayatı teşkil eden meclisler, dallar, eğitim-

öğretim şekli ve ilim merkezleri gibi konular üzerinde durulmuştur. Abdurrahman b. Mehdî'nin ailesi, çocuklarından dipnotlarda bahsedilmiş, hocaları ve talebelerinin ayrı ayrı nerede zikredildiklerine de yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Abdurrahman b. Mehdî'nin hadis rivayet ve dirayetindeki yeri incelenmiştir. Kaynaklara göre hadisleri tespiti başlığı altında titizliği, hadis ilmindeki derinliği, hadisin savunuculuğu, tesebbüt ve taharrisine yönelik örnekler belirtilmiştir. Hadisleri anlama çabası ve fıkıh anlayışını incelenmiş.

İbn Mehdî'nin münasebeti olduğu hoca zikredilmiş ve hocasının talebeleri arasında tercihli görüş sahibi olma hususunda İbn Mehdî'ye ne kadar önem verildiği tespit edilmiştir. Hadis dirayetindeki yerini teşekkül eden tahammül ve edâ gibi konular ve bu konulara ilişkin meseleler incelenmekle birlikte gerekli rivayetler ve nakiller değerlendirilmiştir. Müslim b. Haccâc (v. 261/875)'ın semâ' hususunda İbn Mehdî ile alakalı iddiası üzerinde yeterince durulmuştur. Sadûk ve yalancı râvilere yönelik tavrı, tahammnü ve edânın arasını açmaması gibi yöntemleri kendisinden aktarılan rivayetle araştırılmıştır.

Ezberinden hadis rivayete önem veren Abdurrahman b. Mehdî'nin, makbul rivayet bakımından ezberlemeyen ravi ile alakalı şartları "*Şerhü İlelü't-Tirmizi*" ve "*el-Kifâye*"i esas alarak zikredilmiştir. Bu çalışmada adı geçen râvilerin genellikle seviyelerine dipnotlarda veya metinde işaret edilmiştir.

Şu'be b. Hacâc, cerh ve ta'dil ilminde derin bilgiye sahip olup bu ilmin kurucusu olarak kabul edilmiştir.¹ Abdurrahman b. Mehdî'nin kendisinden uzun süre faydalandığı ve bu çalışmada göreceğiz gibi rivayet hususunda uzman olduğu kişi Süfyân es-Sevrî'dir. Dolayısıyla bu tezin, Abdurrahman b. Mehdî'yi sadece rivayet ve cerh-ta'dil bakımından ele alacağı için Abdurrahman b. Mehdî'nin uzman olduğu Süfyân ve cerh-ta'dil ilminde önde gelen Şu'be ile münasebetine değinmekle yetinmenin uygun olduğu düşünüyoruz. Dirâyetü'l-hadis konusuna gelince Süyûtî (v. 911/1505) Tedrîbü'r-râvî eserinde İbnüd-Ekfânî'nin (v. 749/1348) tarifine göre dirayet; "Rivayetin hakikatini, şartlarını, merviyatın sınıfları ve bunlarla ilgili

¹ Halil İbrahim, **Ricâl tenkidinin doğuşu ve gelişimi**, s. 131 M.Ü.İ.F vakfı yayınları, İstanbul, 2015.

konuları öğrenmektir” sözüne yorumlarken; “rivayetin şartları; Sema‘, arz, İcazet gibi tahammülün çeşitleri” diye açıklamada bulunmuştur.² Bundan tahammülün ve çeşitlerini dirayet başlığı altında zikretmekte bir sakınca olmadığına kanaatındayım.

Üçüncü bölüm, el-cerh ve’t-ta’dîl ilmi yönünden Abdurrahman b. Mehdî’nin önce kimden öğrendiğine, hangi ilim meclisine katıldığına ve üzerinde etkisi ve emeği olan âlimlere rivayetle birlikte yer vermiştir. Bu ilime ilişkin râvi tenkidi, adalet, zabt, muhtelit ve seyyiü’l-hıfız vb. konuların başlığını tanıtmak için DİA’dan çok yararlanılmıştır. Sonuç bölümünde ise araştırmanın bir bütün olarak genel değerlendirmesi yapılmıştır.

Bu çalışmanın, ricâl tenkidi alimlerinin sözünü itimat ettikleri kişilerden biri olan Abdurrahman b. Mehdî’ye yönelik bir araştırma olduğu için bir ehemmiyet kazandığını düşünmekteyim.

Abdurrahman b. Mehdî’ adı, nesebi, doğumu, ailesi ve vefatı için eserleri tespit edebildiğimiz kadarıyla şunlardır; İbn Sa’d (v. 230/845) *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, Muhammed b. İsmâîl (v. 256/870), Fesevî (v. 277/890), *el-Ma’rife ve’t-Târîh*, Ebû Züra’ (v. 281/894) *Târîhu Ebû Züra’*, *et-Târîhu’l-Kebîr*, İbn Ebû Hâtim, (v. 327/938), *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, İbn Adî, (v. 365/976), *el-Kâmil*, Ebû Nuaym el-Asbahânî (v. 430/1038), *Hilyetü’l-evliyâ*, Abbâdî (v. 458/1066), *Tabakâtü’l-fukahâ’i’ş-Şâfi’iyye*, Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071), *Târîhu Bağdâd*, Kâdî İyâz (v. 544/1149), *Tertîbü’l-Medârik*, Semâ’nî (v. 562/1167) *el-Ensâb*, Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu’cemü kabâili’l-Arab*, İbnü’l-Cevzî (v.597/1201), *Sıfatü’s-Safve*, Nevevî (v. 676/1277) *Tehzîbü’l-esmâ’ ve’l-luğât*, Zehebî, (v 748/1348), *Tezkiretü’l-Huffâz*, Zehebî, *Siyer*, İbn Ferhûn (v. 799/1397), *ed-Dîbâcü’l-Müzheb fî Marifeti Ayâni Ulemâi’l-Mezheb*, İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449) *Tehzîbü’t-Tehzîb* ve Buhârî, İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü’t-Tehzîb* eserleri müracaat edilmiştir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde siyasal, sosyal ve ilmî durumu için Taberî’nin (v. 310/923) *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk’ü*, Zehebî’nin *el-İber*’i, İbn Kesîr’in (v. 774/1373) *el-Bidâye ve’n-nihâye*’si, Muhamud Şâkir’in *et-Târîhu’l-*

² Süyûtî (v. 911/1505), **Tedribü’r-râvî**, I, 26, thk, Ebû Kuteybe, Dibe, ys, ts.

İslâmî'si, Ahmed Emîn'in, *Duha'l-İslâm*'ı, Hasan İbrahim Hasan'ın *et-Târîhü'l-İslâmî*'si, Mahmud Şâkir'in *et-Târîhü'l-İslâmî*'si, sıkça başvurulmuş eserler olmuştur.

İkinci bölümün birinci ve ikinci kısmını teşkil eden hadis rivayet ve dirayetindeki yeri gibi konularda Mâlik'in (v. 179/795) *Muvatta*'sı, İbn Maîn'in (v. 233/848), *et-Târîh*'i, Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855) *Müsned*'i, Fesevî'nin *el-Ma'rife*'si, Tahânevî'nin *Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs*'i, İbn Ebû Hâtîm'in *Takdimetü'l-ma'rife*'si, İbn Hibbân'ın (v. 354/965) *el-Mecrûhîn*'i, İbn Adî'nin *el-Kâmil*'i, Hattâbî'nin (v. 388/998), *Garîbü'l-Hadîs*'i, Ebû Nuaym *Hilyetü'l-evliyâ*'sı, Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (v. 405/1014) *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs*'i, Beyhakî'nin (v. 458/1066) *Menâkıbü's-Şâfi'î*'si, Hatîb'in *Târîhu Bağdâd*'ı ve *el-Kifyâye*'si, Makdisî'nin (v. 507/1114) *el-Cem' beyne ricâli's-Sahîhayn*'ı, Sem'ânî'nin (v. 562/1166), *Edebü'l-implâ' ve'l-istimplâ'*'sı, İbnü's-Salâh (v. 643/1245), *Mukaddimetü İbni's-Salâh*'ı, Nevevî'nin (v. 676/1277) *el-Minhâc*'ı, Zehebî'nin *Siyer*'i, *Tezkiretü'l-huffâz*'i, *Mîzânü'l-i'tidâl*'ı ve *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fî'l-Kütübi's-sitte*'i, Keklidî'nin (v.761/1360), *Câmiu't-tahsîl fî ahkâmi'l-merâsîl*'i, İbn Kesir'in (v. 774/1373) *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu İhtisâri 'ulûmi'l-hadîs*'i, İbn Receb'in (v. 795/1393) *Şerhu İlelü't-Tirmizî*'si, İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'i, İbn Tağrîberdî'nin (v. 874/1470) *en-Nücümü'z-zâhire*'si, Sehâvî'nin (v. 902/1497), *el-İ'lân bi't-tevbîh li-men zemme ehle't-târîh*'i ve *Fethu'l-muğîs*'i, A'zamî'nin *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*'si ve *Dirâsât fî'l-hadîsi'n-Nebevî ve't-tedvîn*'i, ve Süyûtî'nin (v. 911/1505) *Tedrîbü'r-râvî*'si, kaynak olarak kullanılmıştır.

Abdurrahman b. Mehdî'nin *el-Cerh ve't-ta'dîl* ilmindeki yerini tanıtmayı amaçlayan üçüncü bölüme gelince diğer kaynakların yanında İbn Ebû Hâtîm'in *el-Cerh ve't-ta'dîl* Halil İbrahim Turhan'ın *Ricâl tenkidinin doğuşu ve gelişimi* eserine başvurulmuştur.

Bu çalışmada yukarıda geçen kaynakların yanında da *el-Mektebetü's-şâmile* programından DİA sitesinden çok istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDURRAHMAN B. MEHDÎ'NİN HAYATI,

İLMÎ ŞAHSİYETİ VE DÖNEMİ

I. HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

A. HAYATI

1. Adı ve Nesebi

Tam adı Abdurrahman b. Mehdî b. Hasan b. Abdurrahman olup künyesi Ebû Saîd'dir.³ İnci ticaretiyle meşgul olduğu için “Lû'lûî” lakabıyla meşhur olmuştur.⁴ Nesep itibarıyla de Ezd b. Gavs'a mensup olan Ezd kabilesinin⁵ veya Benî Anber'in âzâdlısı olduğu söylenir.⁶ Abdurrahman b. Mehdî'nin mevlalığı⁷ meselesi tartışmalıdır. Bazı âlimler, Ezd'in mevlâsı olduğunu söylerken,⁸ bazıları da Anber'in mevlâsı olduğunu söylemiş,⁹ kimisi de iki görüşü de birleştirerek eserlerine almışlardır.¹⁰

³ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (v. 230/845), **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, VII, 218, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, I-VIII, Beyrut, 1990.

⁴ Semâ'nî, Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr (v. 562/1167), **el-Ensâb**. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Lemlemî el-Yemânî, XI, 230, Dâru'l-Meârifî'l-Osmâniyye, I-XIII, Hindistan, 1962.

⁵ Kehhâle, Ömer Rızâ, **Mu'cemü kabâilî'l-Arab**, I, 15, er-Risâle, V-VII, Beyrut, 1987.

⁶ Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd** (v. 463/1071), X, 240, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-XXIV, Beyrut, 1996; Nevevî, Muhyiddîn (v. 676/1277), **Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât**, I, 304, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut; İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449), **Tehzîbü't-Tehzîb**, VI, 279. Dâru'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, I-XII, Hindistan, 1908.

⁷ Mevlâ, İslâm hukukunda kölesini âzat eden efendi, âzat edilen köle ve velâ sözleşmesinin taraflarından biri anlamlarında kullanılan bir terim. Geniş bilgi için bkz. Yunus Apaydın, “Mevlâ”md., **DİA**, XXIX, 440.

⁸ Buhârî, Muhammed b. İsmâîl (v. 256/870), **et-Târîhu'l-Kebîr**, V, 3, Dâru'l-Meârifî'l-Osmâniyye, I-VIII, Hindistan.

⁹ Abbâdî, Ebû Âsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Herevî el-Abbâdî (v. 458/1066), **Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye** s.36; İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1448), **Takrîbü't-Tehzîb**, thk. Muhammed Âvvame, Dâru'r-Raşid, I-I, Suriye, 1986.

¹⁰ Zehebî, Şemseddin Muhammed (v. 748/1348), **Tezkiretü'l-Huffâz**, I, 329, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Mua'llimî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-IIIIV, Beyrut, 1998.

2. Doğumu ve Ailesi

Abdurrahman b. Mehdî'nin doğum tarihi ihtilaflı olup Ahmed b. Hanbel¹¹ ve talebesi olan Ali b. el-Medîni¹² onun h.135 yılında doğduğunu söylerken, Buhârî Muharrem h.136 yılında dünya geldiğini belirtmiştir.¹³ İbn Ferhûn el-Mâlikî ise 134, 135 veya 136 yılında doğduğunu söylemiştir.¹⁴

Râvilerin hayatını anlatan âlimlerin çoğu, Ahmet b. Hanbel'in görüşünü benimserlerken onun 63 yaşında vefat ettiği noktasında ittifak halindedirler. Ahmed b. Sinân'dan aktarılan şu rivayet de İbn Mehdî'nin h.198 senesinde vefat ettiğini ve doğum tarihi noktasında Ahmed b. Hanbel ve Ali b. Medîni'nin görüşünün isabetli olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Ahmed b. Sinân, Abdurrahman b. Mehdî'ye, h. 195 yılında “Yaşınız kaç?” diye sorduğunda “*Bu sene 60 yaşını tamamlıyorum*” şeklinde cevap verdiğini söylemektedir. Dolayısıyla bizzat kendisinin ikrarıyla onun h. 135 yılında doğduğu anlaşılmış olmaktadır.

Abdurrahman b. Mehdî'nin babası Mehdî b. Hasan, değirmenci idi.¹⁵ Zehebî'den gelen senetsiz bir rivayete göre İbn Mehdî'nin babası, o öldükten sonra da yaşamıştır. Yine o, İbn Mehdî'nin babasının yaşlı ve kaba şakalar yapan biri olduğunu nakletmektedir.¹⁶ Yalnız bu hususta babasının Abdurrahman'dan önce vefat ettiğini bildiren ve senetli olarak bir talebesinden rivayet edilen bilgi daha isabetli gözükmektedir. Nitekim bu rivayette İbn Mehdî: “*Babam vefat ettikten sonra varisi olmuştum*” demiştir.¹⁷

Kaynaklarda İbn Mehdî'nin dedesi ile ilgili de şu bilgilere yer verilmiştir. İbn Ebû Hâtîm; “*Abdurrahman b. Mehdî'nin tüccar olan dedesi Hasan'ın başında*

¹¹ Ebû Züra', Abdurrahman b. Amr b. Abdullah b. Safvân (v. 281/894), **Tarîhü Ebû Züra'**, s.303, thk, Şükrullah b. Ni'metullah el-Kucânî, Mecma'ül-Luğatil-Arabiyye, Dımaşk, ts.

¹² Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân) (v. 277/890), **el-Ma'rife ve't-Târîh**, I, 186, thk, Dr. Ekram Diya El-Emiri, Müessesetür Risale, II-III, Beyrut, 1981.

¹³ Buhârî, **et-Târîh**, V, 354

¹⁴ İbn Ferhûn, Ebû'l-Vefâ (Ebû İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî (v. 799/1397), **ed-Dîbâcû'l-Müzheb fî Marifeti Ayâni Ulemâi'l-Mezheb**, I, 464. thk, Muhammed el-Ahmedî Ebû -Nûr, Dârü'tTürâs, Kahire, 1931.

¹⁵ Kâdî İyâz (v. 544/1149), **Tertîbü'l-Medârik**, II, 403, thk. Ahmed Bekîr Mahmud, Dâru'l-Mektebeti'l-Hayât, VIII-I Beyrut, 1967.

¹⁶ Zehebî, **Siyer**, IX, 206.

¹⁷ İbnü'l-Cevzî, Ebû Muhammed (Ebû'l-Mehâsin) Muhyiddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Alî et-Teymî el-Bekrî (v.597/1201), **Sıfatü's-Safve**, thk. Mahmud Fahuri, Dâru'l-Va'y, IV, 6,1971, Haleb, ts.

siyah bir sarık gördüm ve o hayatta iken Abdurrahman yaşıyordu” ifadesini kullanmıştır.¹⁸ Ömer b. Yezîd es-Seyyârî ise: “*Abdurrahman b. Mehdî’yi, babası Mehdî’yi ve Basra’da değirmenci olan dedesi Hasan’ı gördüm*” demiştir.¹⁹ İbn Mehdî’nin dedesi ile ilgili bu iki rivayet arasında bir çelişki yoktur. Nitekim bir kimse hem ticaretle meşgul olup hem de değirmencilik yapabilir.

Abdurrahman b. Mehdî’nin ticaretle uğraşan bir kardeşi vardı. Bunu onun: “*Kardeşimle ortak olarak ticaret yapıp bol para kazandık*” ifadesinden anlıyoruz.²⁰ Abdurrahman’ın kardeşi vefat etmeden önce kendi çocuklarına bakmasını Abdurrahman’a vasiyet etmiştir. Abdurrahman da her sene düzenli olarak yaptığı hacca gitmeyi bırakarak yetim kalan yeğenlerine sahip çıkmış, onların tarlası ile ilgilenip işlerini görerek kardeşinin vasiyetini yerine getirmiştir.²¹

Kaynaklara göre Abdurrahman’ın, Muhammed b. Ebi’l-Esved (v. 233/837)²² ile evlenmiş bir kız kardeşi vardı. Bu kardeşinin oğlu olan Ebû Bükeyr Abdullah b. Muhammed ezberleme yeteneği kuvvetli olan, güvenilir bir kimse idi. Hemedan bölgesinde kadılık yapmış, dayısı İbn Mehdî’den *el-Esnâf* kitabını dinlemiş ve ondan rivayet etmiştir.²³

İbn Mehdî 154/771 yılında 19 yaşında iken evlenmiştir.²⁴ Çocuklarının sayısı hakkında ihtilaf olmakla birlikte tercih edilen görüşe göre onun dördü erkek biri kız olmak üzere beş çocuğu vardı.²⁵ O, oğullarından üçünü, kardeşinin üç kızı ile evlendirmiş yine kızını da kardeşinin oğluna vermişti.²⁶

¹⁸ İbn Ebû Hâtîm, (v. 327/938), **el-Cerh ve’t-ta’dîl**, I, 238, Dâru’l-me’ârifî’l-Osmâniyye, I, Hindistan, 1952.

¹⁹ İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh (v. 365/976), **el-Kâmil**, I,121, Dâru’l-Firk, I-IX, 1984, Beyrut. Kâdî İyâz, **Tertîbü’l-Medârik**, I, 403.

²⁰ İbnü’l-Cevzî, **Sıfatü’s-Safve**, IV, 6.

²¹ Ebû Nuaym el-Asbahânî, **Hilyetü’l-evliyâ**, IX, 14.

²² İmam, Hafız, Onun dayısı Abdurrahman b. Mehdî. Bkz. Ebû Nuaym, **Hilyetü’l-evliyâ**, IX, 50.

²³ İbn Hacer, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, VI, 6, Dâru’l Meârifî’n-Nizâmiyye, Hindistan, 1908.

²⁴ Fesevî , **el-Ma’rife ve’t-Târih**, I, 721.

²⁵ İbnü’l-Cevzî, **Sıfatü’s-Safve**, IV, 6.

²⁶ İbnü’l-Cevzî, **a.g.e.**, IV, 6; İbn Mehdî’nin çocuklarının isimleri ve onlarla ilgili kaynaklarda yer alan bilgiler şu şekildedir;

3. Vefatı

İbn Hacer *Takrîb*'inde²⁷ İbn Mehdî'nin 198/814 yılında 73 yaşında vefat ettiğini belirtirken yine aynı müellif *Tehzîb*²⁸ isimli kitabında, 63 yaşında vefat ettiğini söylemektedir. Doğum tarihi dikkate alındığında 63 yaş isabetli görülmektedir.

B. İLMÎ ŞAHSİYETİ

1. Hadisle Meşguliyeti

Abdurrahman b. Mehdî on yaşlarındayken ilim tahsil etmeye başlamıştı. Küçük yaşlardan itibaren ilim halkaları ile cami sohbetlerini sever, mescidlerdeki derslere giderdi. Ebû Âmir el-Akadî, Abdurrahman b. Mehdî'yi hadis ilmine yönlendirenin kendisi olduğunu, İbn Mehdî'nin kıssa ve hikâye anlatanları takip ettiğini, kendisine bunların faydasızlığından bahsettiğini anlatır.²⁹

Bu öğütten istifade ederek ciddi bir şekilde hadis tahsiline başlayan İbn Mehdî, küçük yaşta hacca gitmiş, 149/766 yılında on iki yaşındayken Mekke'deki

İbrahim b. Abdurrahman b. Mehdî, İbrahim b. Ömer b. Sefine ve Muhammed b. Süleyman b. Meshûl'den hadis rivayet etmiş, Fadl b. Sehl el-A'rac, Ebû Ümeyye et-Tarsûsî ve İshak b. Seyyar el-Nasibî, kendisinden rivayette bulunmuşlardır (İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, I, 112).

Mûsâ b. Abdurrahman b. Mehdî Ebû Zûra', Muhammed b. Tevbe'den, o, Mûsâ b. Abdurrahman b. Mehdî'den, o, babasından, o da, Hammâd b. Zeyd'den rivayet ettiğine göre şöyle demiştir; "Eyyûb'un Ehl-i Re'y hakkında bir değerlendirmede bulunmamı istedi..." (Ebû Zûra', **Târîhu Ebû Zûra'**, I, 472,507); Ebû Nuaym, Mûsâ b. Abdurrahman b. Mehdî'den, o da, babasından naklen şöyle dedi: "Süfyân es-Sevrî'yi rüyada görüp ona neyi daha iyi buldun diye sorduğumda, o da, hadisdir diye cevap verdi" (Ebû Nuaym el-Asbahânî, **Hilyetü'l-evliyâ**, IX, 4).

Yahyâ b. Abdurrahman b. Mehdî Ömer b. Ruste şöyle demiştir: Bize Yahyâ b. Abdurrahman b. Mehdî: "Babam gece namazını kılıp, gecenin hepsini namazla geçirirdi" demiştir (Zehebî, **Siyer**, IX, 196.)

Dördüncü oğlunun ismi bilinmemekle birlikte İbn Mehdî hayatta iken vefat etmiş olma ihtimali yüksektir. Bunu destekler nitelikte kaynaklarda şöyle bir kıssa anlatılır: İbn Mehdî'nin oğlu vefat edince çok üzülmüş, yemekten içmekten kesilmişti. Bundan haberdar olan Şâfiî, İbn Mehdî'ye şöyle bir mektup yazmıştı: "Başkalarını taziye ettiğin gibi kendini de taziye et; diğerlerinde gördüğün kabahatin aynısını yapma! Dert karşısında sabırsız olmanda mutluluğu kaybetmek ve sevaptan mahrumiyet vardır. İki günah ile beraber olduğunda ne yazık ki! Kardeşim! Nasibin sana yakınen uzaklaşmadan razı ol. Allah musibetlerde sana sabır versin, sabırla birlikte hem sana hem bizlere bol sevap ihsan eylesin." (el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî (v. 458/1066), **Menâkıbü's-Şâfi'i**, II, 90,91, thk. Es-Seyyid Ahmet Sâkir, I-II, Dâru'n-Nasr, Mısır, 1971.)

²⁷ İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, I, 499, thk Muhammed Âvvâme (İbn Hacer'in yanlışlığının veya kalemin hatasının ihtimali olduğunu söylemiştir) Dâru'r-Raşîd. I-I, Suriye, 1986.

²⁸ Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahman (v. 742/1341) **Tehzîbü'l-Kemâl**, XVII, 442. thk. Beşşar Avvâd M'arûf, Müsese'tur Risale. I-XXXV, Beyrut 1980.

²⁹ Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, X, 240.

âlimlerin meclisine katılmış ve aynı senede İbn Cüreyc'den menâsik ilmini tahsil etmiştir.³⁰ Evlendiği h.154 senesi hariç her sene hacca gitmeye devam eden İbn Mehdî, h. 151-159 yıllarında hacca gittiği zaman Süfyân es-Sevrî (v. 161/778) ile görüşmüştür.³¹

Süfyân es-Sevrî ile olduğu zamanlarda Süfyân onu, şeyhlerinin yanına giderken beraberinde götürür böylece İbn Mehdî Süfyân'ın şeyhlerinden nasıl hadis aldığını müşahade ederdi. Abdurrahman *"Günlerden bir gün Süfyân bana; İkrime b. Ammar el-Yemâmî'ye gidelim, dedi"* diyerek bu ziyaretlerden birine atıf yapmıştır.

İbn Mehdî, Süfyân es-Sevrî Basra'ya gelmeden önce Küfe'ye on sefer yanına gitmiş,³² sonra O Basra'ya gelince yanından hiç ayrılmamış ve rivayet ettiği bütün hadisleri yazmıştır.³³ İbn Mehdî'nin babası: *"Abdurrahman b. Mehdî, Süfyân'ın yanında on beş gün kalırdı, sonra bizde bir saat kaldığında Süfyân es-Sevrî kendisine geri gelsin diye bir kişiyi evimize gönderirdi. O da bizi bırakıp çabukça Süfyân'a giderdi"* demiştir.³⁴ Bazı rivayetlere göre Süfyân es-Sevrî Abdurrahman b. Mehdî'nin evinde vefat etmiştir.³⁵

Süfyân es-Sevrî h. 161/778 yılında vefat ettiğinde Abdurrahman 26 yaşında idi. O, bu yaşa gelmeden Süfyân'ın neredeyse tüm hadislerini öğrenmişti. Öyle ki Abdurrahman'ın rivayet ettiği hadislerin çoğu Süfyân'dan idi. Bu sebeple talebeler tarafından ona sorulan hadislerin ekseriyeti Süfyân'ın hadisleri olurdu. Abdurrahman ise kendisine başka âlimlerin hadislerinin sorulmasını isterdi. Ahmed: *"Abdurrahman'ın canı, bazen ilim meclisinde Süfyân ile ilgili olmayan hadislerin sorulmasını isterdi"* demiştir.³⁶

³⁰ Fesevî, **el-Ma'rife ve't-Târîh**, I, 135.

³¹ Fesevî, **a.g.e.**, I, 721.

³² Fesevî, **el-Ma'rife ve't-târîh**, I, 719.

³³ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, IV, 373.

³⁴ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, I, 256

³⁵ İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, VI, 281.

³⁶ Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl** 820.

İbn Mehdî Süfyân'ın yanında çok kalmış, meclisinden ve müzakeresinden istifade etmiş,³⁷ fetvalarını dinlemişti. Bu sebeple âlimler, Abdurrahman'ın tahsil ettiği tüm hadisleri Süfyân'a dinletmesini, büyük bir menkıbe olarak zikretmektedirler. Zehebî'nin dokuzuncu tabakadan saydığı etbâu't-tâbiîn³⁸ Ebû Usame Hammâd b. Usame (v. 201/817) "*Şayet Abdurrahman b. Mehdî Süfyân es-Sevrî'nin yolundan bin hadis rivayet etse de itiraz etmezdim*" demiş,³⁹ yine Muhammed b. Ebû Bekir el-Mukaddemî "*Dinlediği hadisleri çok iyi hıfzetme ve duymadığı hadislere bile uyanık olma konusunda İbn Mehdî gibi hiç görmemiştim. Bütün insanlar, onun sadık bir hadisçi olduğu konusunda görüş birliği içindedir. Ayrıca ezberlediği hadislerin hepsini Süfyân'a dinletmiştir*"⁴⁰ diyerek aynı noktaya dikkat çekmiştir.

O, Süfyân es-Servî'den hadis öğrendiği gibi tefsir de öğrenmiştir. Bunu onun "*Süfyân Kur'an okurken ayeti bitirmeden açıklıyordu*"⁴¹ sözlerinden anlıyoruz. Süfyân'dan hem hadisi hem tefsiri almakla İbn Mehdî onun en önemli talebelerinden olmayı hak etmiştir.⁴²

İbn Mehdî'nin tek şeyhi Süfyân değildi. Bilakis o gerek kendi beldesindeki gerekse diğer beldelerdeki hadis ehli ile görüşür, her sene hacca giderken âlimlere yoldaşlık ederek onların ilimlerinden ve müzakerelerinden istifade ederdi. Onun bu hac yolculukları ile ilgili olarak Yahyâ b. Saîd el-Kattân (v. 198/813); "*Hac yapmama mani olan yolun zorluluğu idi. Yalnız, İbn Mehdî benimle beraber olduğu zaman kendi oğlum gibi bana hizmet ederdi*" demiştir.⁴³ O yine, h. 158 yılında Minâ'da Enüslü alim Muaviye b. Salih (v. 158/775)⁴⁴ ile görüşmüştür. İbn Mehdî "*Aramızda hadisleri müzakere ettiğimiz esnada bir kişi gelip oturduğumuz meclise*

³⁷ İbn Ebû Hâtim, **a.g.e.**, I,61; Fesevî, **a.g.e.**, I, 720.

³⁸ Zehebî, **Siyer**, IX, 277.

³⁹ İbn Adî', **el-Kâmil**, I, 120.

⁴⁰ Zehebî, **Tezkiratü'l-Huffâz**, (v 748/1347), I, 330, thk Abdurrahman b. Yahyâ el-Melâmî, Dârü'l Kütübî'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, 1998.

⁴¹ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dil**, I, 116.

⁴² İbn Ebû Hâtim, **a.g.e.**, I,116.

⁴³ İbn Maîn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Avn el-Mürrî el-Bağdâdî (v. 233/848), **et-Târîh**, IV, 314, thk. Ahmet Muhammed Nûr Seyif, Matbaa el-Heyâ el-Masriyye, I-IV, Mısır, 1979.

⁴⁴ Muaviye, b. Salih İbn Hedîr el-Hadramî (v. 158/771), Endülüs'te kadiydi, Sadûk bazı ihtilâtları vardı, Râvilerin yedinci tabakasındandır. bkz. İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, s. 538.

katıldı, sonra biz ona 'kimsin?' diye sorduk, O da 'Muaviye b. Salih' dedi, biz de aramıza kabul ettik' demiştir.⁴⁵

Abdurrahman hadis tahsil etme konusunda her zaman o kadar hırslı ve hevesliydi ki, hadisi her şeye önceliyordu.⁴⁶ Bu dönemde Abdurrahman, 13 yaşındayken etkilendiği ve etbâu't-tâbiîn'in yedinci tabakasında olan⁴⁷ Hammâd b. Zeyd (v. 179/795)'e 30 sene talebelik yapmış⁴⁸, ikisi arasında muhabbet oluşmuştur. Hammâd, Abdurrahman'ın büyük bir zat olacağını tahmin ederek "Eğer Abdurrahman b. Mehdî uzun yaşarsa Basra'nın baş âlimi olacaktır" dermiştir. Yine Hammâd b. Zeyd İbn Mehdî'ye "Abdurrahman b. Mehdî'yi büyük âlim olan Ebû Eyüp'ün (v. 131/749)⁴⁹ gördüğü insanlardan olsaydı ona ikram ederdi"⁵⁰ övgüsünde bulunmuş ve kendi meclisinde onu gördüğü zaman içinin ferahlandığını ifade etmiştir.⁵¹ İbn Mehdî, Hammâd'ın yanında çok kalmasından dolayı Hammâd'ın en meşhur ve en sağlam talebelerinden birisi olmaya hak kazanmıştır.⁵²

İbn Mehdî, Medine İmamlarından önde gelen Mâlik'ten fıkıh, hadis ve rical ilmini almıştır.⁵³ Kaynaklarda İbn Mehdî ve Mâlik arasında geçen şöyle bir kısas nakledilir: Abdurrahman b. Mehdî Medine'ye geldiğinde Mescid-i Nebevî'de safların arasına (alışılmamış bir adet olan) ridasını bırakıp namaz kıldırılmış, bunun üzerinde camideki insanlar Abdurrahman'a kızıp Mâlik'e yönelmişlerdir. Mâlik de muhafızı çağırıp rida sahibinin hapishaneye atılmasını emretmişti. Emir yerine getirilmiş ve az bir müddet geçip hapisteki kişinin İbn Mehdî'nin olduğunu öğrendikten sonra onu affederek Abdurrahman'a şöyle demiştir: "*Ridamı safların arasına koyup insanların namaz kılarken bakmakla meşgul olmalarına neden olduğundan ve camimizde tanımadığımız iş yaptığınızdan dolayı sen Allah'tan korkmaz mısın? Oysa Peygamber Efendimiz buyurmuş ki:*

⁴⁵ Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, VIII, 444.

⁴⁶ Ebû Nuaym el-İsfahânî, **Hilyetü'l-evliyâ**, IX, 4.

⁴⁷ Zehebî, **Siyer**, VII, 456.

⁴⁸ Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-Medârik**II, 403.

⁴⁹ Ebû Eyüp es-Sahyânî Ebû Bekir (v. 131/749), sika, âbid ve büyük fıkıhçılardan biridir bkz. İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, s. 117.

⁵⁰ Ebû Nuaym el-Asbahânî, **Hilyetü'l-evliyâ**, IX,5.

⁵¹ İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, IV, 281.

⁵² Zehebî, **Siyer**, IX, 205.

⁵³ İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcû'l-müzhebb**, I, s.463

من احدث في مسجدنا حدثا فعليه لعنة الله والملائكة والناس اجمعين

“Kim camimizde bidat yapsa, Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerinde olsun” demiştir.⁵⁴ Bunu duyan Abdurrahman ağlamış, bir daha ne Peygamber (s.a.v)’in mescidinde ne de başka bir mescitte safların arasında hiçbir kıyafet koymayacağına dair yemin etmiştir.⁵⁵

İbn Mehdî, *Muavatta*’nın namaz bölümünü Mâlik’e okumuş, geri kalan kısımları ise Mâlik’e okunurken kendi kitabına bakarak takip etmişti.⁵⁶ Bu şekilde *Muvatta*’yı tahsil eden Abdurrahman kitabı “*Biz İslam’da Allah’ın kitabından sonra Muvatta’dan daha doğru bir kitap olduğunu bilmeyiz*” diyerek övmüştür.⁵⁷ İbn Mehdî’nin talebesi olan Ali b. el Medîni’nin söylediği gibi “*Abdurrahman, Mâlik’in fikhını öğrenmiş, Mâlik’ten sonra Zührî’nin ve Fukahâ-yi seb’a’nın*⁵⁸ *fikhını elde etmiş*⁵⁹ *ve Mâlik’ten kazandığı bilgileri, ilim ehlinin hizmetine sunmuştur*”.⁶⁰

Abdurrahman’ın hadisçi kimliğinin inşasında bir diğer önemli isim Şu’be b. Haccâc (v. 160/776)’dır. İbn Mehdî onun yanında 10 sene boyunca ilim tahsil etmişti.⁶¹ Şu’be Irak’ın ileri gelen âlimlerindendi. Râvilerin durumunu inceleyip metruk ve zayıf râvilerden sakınma hususunda örnek bir tutum içindeydi.⁶² Şu’be’nin 160/777 yılında vefat ettiğini göz önüne alırsak Abdurrahman’ın daha 25 yaşına gelmeden onun ilmini alıp daha sonraki dönemlerde bu ilimden sağlam bir kaynak

⁵⁴ eş-Şâtibî İbrahim b. Mûsâ, **el-İ’tisâm**, I, 155, thk. Selim b. Abdulhilâl, Daru b. Affân, I-II, Suudi Arabistan, 1992. Meşhûr rivayetlere göre “من احدث في امرنا هذا....” (Buhârî, **el-Câmi’u’s-sahîh** III, 184; Müslim, **el-Câmi’u’s-sahîh**, III, 1343; Ebû Dâvûd, **es-Sünen**, IV, 200) ve “من احدث فيها....” (Buhârî, **el-Câmi’u’s-sahîh**, IX, 100; Müslim, **el-Câmi’u’s-sahîh**, II, 994) diye zikredilmektedir.

⁵⁵ Muhammed b. Ahmed b. Tamim el-Teymi (v. 333/945), **Kitâbü’l-Mihan**, thk. Yahyâ Vâhib el Cebûrî, I, 414,466. Dârü’l-Ulûm, I-I, Riyad, 1984.

⁵⁶ A’zamî, Muhammed Mustafa, **Dirâsât fi’l-hadîsi’n-Nebevî ve’t-tedvîn**, I, 342 el-Mektebü’l İslâmî, I-II, Beyrut, 1980.

⁵⁷ Zehebî, **Siyer**, IX, 205.

⁵⁸ Fukahâ-yi seb’a (Medineli yedi tâbiîn fakihi); Ebû Seleme b. Abdurrahman (v. 94/712-13), Saîd b. Müseyyeb (v. 94/713), Urve b. Zübeyr (v. 94/713), Ubeydullah b. Abdullah (v. 98/716), Hârice b. Zeyd (v. 100/718-19), Kâsım b. Muhammed (v. 107/725), Süleymân b. Yesâr (v. 107/725). Bkz. İbnü’s-Salâh, **Mukaddimetü İbni’s-Salâh**, s. 304-305.

⁵⁹ Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, X, 242.

⁶⁰ İbn Ebû Hâtım, **el-Cerh ve’t-Ta’dîl**, I, 452.

⁶¹ İbn Adî, **el-Kâmil**, I, 120.

⁶² es-Süyûtî Celâlettin (v. 911/1505), **Tabakatü’l-huffâz**, s. 90, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyyeh, Beyrut, 1983.

olarak istifade ettiğini söyleyebiliriz.⁶³ Yukarıda zikredilen alimlerin yanında İbn Mehdî Hammed b. Zeyd (v. 179/795), Hammâd b. Seleme ve Muaviye b. Salih gibi âlimlerden de ilim tahsil etmiştir.

İbn Mehdî ilim tahsiline ziyadesi ile düşkündü. O, ezber yapmaya çok önem verdiğinden dolayı hiçbir duyduğunu unutmamak için hafızayı güçlendiren baladur (belâzur)⁶⁴ otu kullanmış, fakat baras (alaca) hastalığına yakalanmıştır.⁶⁵ Yine o, hadisleri yazdığı kitaplarına çok düşkün olduğu için onları kimseye ödünç vermemiş, bu şekilde değişikliğe, tahrife, ziyade ve eksikliğe uğramalarını engellemiştir.⁶⁶

a. Rihleleri

Abdurrahman b. Mehdî'nin ilk ilmi rihlesi 12 yaşında başlamıştır. 147/764 yılında Hicaz'a gitmiş ve yukarıda da değinildiği gibi hac yapmak maksadıyla h.159 yılına kadar her sene Hicaz'a gitmiştir.⁶⁷ Hac yaptığı dönemlerde çok sayıda hadis âlimi ve fakihle görüşüp onlardan ilim tahsil eder, ilmi müzakerelerde bulunurdu. Abdurrahman: "*Mâlik'in meclisinde eğitim görürken elde ettiğim bazı hadislerden sorulurdum*" demiştir.⁶⁸ Mâlik'in yanında da ilim talebiyle uzun süre bulunan Abdurrahman ailesini özleyip ona "*Uzun süre kaldım, aileme ne olduğunu, hangi durumda bulunduğunu bilmez oldum*" demiş, Mâlik de ona: "*Ailem bana yakın olduğu halde çıktığımdan beri onlara ne olduğuna dair bir bilgiye sahip değilim*" diye karşılık vermiştir.⁶⁹

Abdurrahman b. Mehdî yine ilim talebiyle 180/796 yılında, 45 yaşında iken Ebû Bekir b. Ayyâş'a gidip gelmekte idi.⁷⁰ Ömrünün son döneminde ise hadis eğitimi vermek için Basra'dan İsfahan'a yolculuğa çıkmıştı.⁷¹

⁶³ İbn Adî, **el-Kâmil** I, 120.

⁶⁴ Hurma çekirdeğine benzer, tatlıdır. Bkz. İbn Sînâ, **el-Kânûn fi't-Tıbb**, I, 267.

⁶⁵ Kâdî İyâz, **Tertûbü'l-Medârik**, I, 403.

⁶⁶ A'zamî, **Dirâsât**, I, 243.

⁶⁷ Fesevî, **el-Ma'rife ve't-Târîh**, I, 135,721.

⁶⁸ Hazracî, Ahmed b. Abdullah (v.923/1517), **Hulâsatü-Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl**, s. 820, Mektebetü'l Matbu'âtî'l-İslâmiyye, Helab, 1995.

⁶⁹ Zehebî, **Siyer**, IX, 205.

⁷⁰ Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, X, 241.

⁷¹ Zehebî, **Siyer**, IX, 205.

b. Hocaları ve Talebeleri

Tehzibü'l-Kemâl isimli eserde İbn Mehdî'nin seksenden fazla hocasının olduğu bildirilmiş iken⁷² Kutubü's Sitte'de atmış iki tane hocasının olduğunu tespit ettik. İbn Mehdî'nin hocaları arasında Hişâm ed-Destüvâî (v. 153/770),⁷³ Şu'be b. Haccâc (v. 160/776)⁷⁴, Süfyân es-Sevrî (v. 161/778),⁷⁵ Harb b. Şeddâd el-Basrî (v. 161/778)⁷⁶ Mâlik b. Enes (v. 179/795),⁷⁷ Hammâd b. Zeyd b. Dirham el-Ezedi el-Cahdâmi (v. 179/795),⁷⁸ Bişr b. Mansûr es-Süleymî el-Basrî (v. 180/796)⁷⁹ Abdullah b. Mübârek (v. 181/797),⁸⁰ Süfyân b. Uyeyne (v. 198/814),⁸¹ sayılabilir.⁸²

Tehzibü'l Kemâl'de İbn Mehdî'nin yetmiş yakın talebesinden bahsedilirken⁸³ Kütüb-i Sitte'de bu rakam elli civarında olduğunu söylemekteyiz.⁸⁴ Bu talebelerden bazıları ise Ali b. Medîni (v. 234/848-49)⁸⁵, Ahmed b. Hanbel (v. 241/855),⁸⁶ Übeydullah b. Saîd b. Yahyâ el-Yeşkûrî (v. 241/855),⁸⁷ Muhammed b. Beşşâr b. Osman (v. 252/866)⁸⁸ Ahmed b. Sinân b. Esed el-Kattân (v. 259/872)'dir.⁸⁹

⁷² Hazracî, **Hulâsa**, s.819.

⁷³ Sika, onun hakkında kaderci denilmiştir. İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, II, 319.

⁷⁴ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, I, 126; Zehebî, **Tezkiretü'l-Huffâz**, I, 207.

⁷⁵ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, I, 55; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, IV, 111.

⁷⁶ İbn Ebû Hâtim, **a.g.e.**, I, 157.

⁷⁷ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, I, 11; Zehebî, **Tezkiretü'l-Huffâz**, I, 193.

⁷⁸ Zehebî, **a.g.e.**, I, 197, Fıkıhçı, Sika.

⁷⁹ Sadûk, âbid, zâhid, bkz. İbn Ebû Hâtim, **a.g.e.**, I, 101.

⁸⁰ İbn Ebû Hâtim, **a.g.e.**, I, 445, Fıkıhçı, Sika, âlim.

⁸¹ Sika, hafız, fıkıhçı, İmam, bkz. İbn Hacer, **a.g.e.**, I, 312.

⁸² Hocaları hakkında genel bilgi için bkz. İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, I, 11, 55, 126; Haîfî, **Târîhu Bağdâd**, IV, 443; Zehebî, **Tezkiretü'l-Huffâz**, I, 193, 202, 207; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, I, 590; İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, I, 31, 35, 36, 41, 45, 64, 101, 105, 117, 127, 157, 197, 213, 256, 312, 320, 321, 329, 342, 351, 404, 445, 510, 531, 322, 230, 342, 363, 365, 406, 429, 433, 437, 473, II, 321, 331, 360, 228, 318, 399, 20, 30, 275, 319, 288, 160, 173, 196, 208, 266, 250, 286, 314, 320, 377.

⁸³ Ahmed b. Abdullah el Hazracî, **Hulâsatü Tezhîbi't Tehzîbi'l Kemâl**, s. 820.

⁸⁴ Talebeleri hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, I, 60, 264, 188, 445, 533, 537, 24, 143, 16, 397, 54, 105, 353, 446, 18, 67, 366, 446, 457, 42, 53, 162, 312, 458, 492, II, 377, 147, 204, 75, 152, 374, 73, 217, 229, 13, 81, 39, 148, 345, 260, 140, 157, 179, 182, 28, 167, 184, 190, 244, 365.

⁸⁵ Sebt, Sadûk, İmam bkz. İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, II, 39.

⁸⁶ İmam, sika, fıkıhçı, **a.g.e.**, I, 24.

⁸⁷ İbn Hacer, **a.g.e.**, I, 533.

⁸⁸ Sika, bkz. İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, II, 147.

⁸⁹ Hafız, bkz. İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, I, 16.

2. Fıkıh İlmiyle Meşguliyeti

Abdurrahman b. Mehdî, hadis ve fıkıh ilmine sahip bir alim idi. O, sadece bazı fıkıh meselelerini bilen bir hadisçi değil, aynı zamanda fıkıhı derin ve geniş olarak öğrenmiş olan bir hadis alimiydi. Hatta o, fıkıh konusunda daha fazla söz sahibi bir hadis âlimi olan Yahyâ el-Kattân'dan daha kapsayıcı bir bilgindi.⁹⁰

Onun fıkıhtaki yetkinliğine âlimler de şahitlik etmektedir. Hâkim, Abdurrahman'ın fakihliğini zikrederek onu hadisçilerin fakihlerinden saymıştır.⁹¹ Müslim b. el-Hâccac, İbn Mehdî'nin, yırtıcı hayvanların derisinin kullanılmasının caiz olduğu görüşünü kabullenerek bu görüşün hadisçilerin fakihlerinden olan eş-Şafî, Yahyâ b. Saîd, Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûye gibi âlimlerin de görüşü olduğunu söylemiştir.⁹² Eş-Şirâzî, Basra'daki tâbiîlerin fakihleri olan birinci tabakanın başında el-Hasan el-Basrî (v. 110/728), ikincisinde ise Katâde⁹³ ve on beş fakihî sıraladıktan sonra “*Bu bilginlerden sonra ilk sırada Abdurrahman ve Hassen el-Anberi vardır*” demiştir.⁹⁴

Talebesi Ali b. el-Medîni, İbn Mehdî'nin fıkıh ilmindeki mertebesini şu sözlerle ortaya koyar:

“*Sahabeden Peygamber (sav)'in fıkıh ile ilgili sözlerini ezberleyip başkalarına aktaran Zeyd b. Sabit (v. 45/665), Abdullah (v. 32/652-53)⁹⁵ ve İbn Abbâs'ın (v. 68/687-88) dışında kimse yoktur. Zeyd b. Sâbit'in rivayetlerini tamamen öğrenmiş olan on kişi içerisinde (Saîd b. el-Museyyib,⁹⁶ Ebû Seleme b. Abdurrahman,⁹⁷ Ubeydullah,⁹⁸ Urva b. el-Zübeyir,⁹⁹ Ebû Bekir b. Abdurrahman,¹⁰⁰*

⁹⁰ İbn Maîn, **et-Târîh**, I, 32.

⁹¹ Hâkim en-Nîsâbü'rî (v. 405/1014), **Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs**, thk. es-Seyyid Mu'azzam Huseyin, II, 63, el-Mektebe el-İlmiyyeh, Medine-i münevvere, 1977.

⁹² İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, IX, 30.

⁹³ Katâde b. Du'âme ed-Dûsî el-Basrî, (v. 117/735), âmâ, tefsirci, tâbiî, sika, kadercilik mezhebindek bazı meselelere inanıyordu, yalnız ne bu meselelere çağırır ne de sohbet kurarak anlatmaya dertlidir bkz. Ebû'l-Hasan el-İclî (v. 261/875), **Târîhu's-Sikât**, s.389, Dâru'l-Bâz, I-I, ys, 1984.

⁹⁴ Şirâzî, **Tabakâtü'l-fukahâ**, s.87,91.

⁹⁵ Abdullah b. Mes'ût. Bkz. Fesevî, **el-Ma'rife ve't-Târîh**, X, 242.

⁹⁶ Ebû Muhammed Saîd b. el-Müseyyeb (el-Müseyyib) b. Hazn el-Kureşî el-Mahzûmî (v. 94/713) tâbiî, fıkıhçı meşhur talebesinden hadisleri ilk tedvin eden Zuhri bkz. İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, IV, 84.

⁹⁷ Tabii, Sika, bkz el-İclî, **Târîhu's-Sikât**. s. 499.

⁹⁸ Sika âlim, tabii, yedi fıkıhçılardan biridir bkz. el-İclî, **a.g.e.**, s.317.

⁹⁹ Tabii, Sika, Salih, meşhur yedi fıkıhçılardan biridir bkz. el-İclî, **a.g.e.**, s.331.

¹⁰⁰ Ebû Hurayra'dan ve Ammar b. Yâsir'den rivayet etmiştir. Sika Tabii bkz İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, XII, 30.

Hârice b. Zeyd b. Sâbit (v. 100/719),¹⁰¹ Süleyman b. Yesâr,¹⁰² Ebân b. Osman (v. 105/724)¹⁰³ İbn Şihâb ez-Zührî (v. 124/742) ve Kabîysa b. Züeyb (v. 86/705)¹⁰⁴ ondan en çok ilim alan İbn Şihâb, sonra Mâlik b. Enes sonra Abdurrahman b. Mehdîdir.”¹⁰⁵

Ali b. Medînî'nin ifadesinden Abdurrahman'ın fıkıh kaynağının Zeyd b. Sâbit ekolünün başında olan Mâlik olduğu anlaşılır. Nitekim Mâlikîler İbn Mehdî'nin kendilerinden olduğunu söylemişlerdir.¹⁰⁶ Bununla birlikte Abdurrahman'ın diğer fıkıh kaynağının Ömer b. Hattab'ın bilginlerinden oluşmuş olduğunu söyleyen Ali b. Medînî başka bir rivayette: “İbn Mehdî, Mâlik'in sözüne meylederdi, Mâlik de Ömer b. Hattab'ın görüşünü alan Süleyman b. Yesâr'ın görüşünü ileri sürerdi” demiştir.¹⁰⁷

Ahmed b. Hanbel, Abdurrahman b. Mehdî'nin fikhî temelinde, Hz. Ömer b. Hattâb, Osman b. Affân, Abdullah b. Ömer, Hz. Âişe, Abdullah b. Abbâs ve Zeyd b. Sâbit gibi sahabilere dayanan Medine ekolünün bazı görüşlerine meyil olduğunu söylemiştir.¹⁰⁸ Bununla birlikte Şafîîler de İbn Mehdî'nin Şafîî'nin görüşlerine ve fetvalarına uyduğu görüşündedirler.¹⁰⁹ Beyhakî de Şafîî'ye uyan alimleri zikrederken “Kendi döneminde hadis ve fıkıh ilminde başta olan kişi İbn Mehdî” demiştir.¹¹⁰

Onun fıkıh ilmindeki yüce mertebesine işaretle Ali b. Medînî “Menâsik meseleleri ile ilgili, sadece Abdurrahman b. Mehdî; Mâlik'e, Süfyân'a ve Ubeydullah b. el-Hasan¹¹¹'a sormuştum şeklindeki 30 hadisi rivayet etmiştir” demiştir.¹¹² Ahmed b. Sinân tarafından nakledilen şu olay da İbn Mehdî'nin bu alandaki yetkinliğini ortaya koymaktadır:

¹⁰¹ Sika bkz. İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, III, 74.

¹⁰² Hz Âişe, Zayd İbn Sâbit ve Ebû Hurayradan rivayet etmiştir bkz. İbn Hacer, **a.g.e.**, IV, 228.

¹⁰³ Medine'nin yedi fıkıhçılarından biridir bkz. İbn Hacer, **a.g.e.**, I, 97.

¹⁰⁴ Tabii, Sika, Medineli, İbn Hacer, **a.g.e.**, VIII, 346.

¹⁰⁵ Fesevî, **el-Ma'rife ve't-târîh**, X, 242.

¹⁰⁶ İbn Ferhûn, **ed-Dibâcü'l-Müzheb**, I, 463.

¹⁰⁷ İbn Ferhûn, **a.g.e.**, I, 463

¹⁰⁸ İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, VI, 279.

¹⁰⁹ Ebû Âsim el-Âbbadî, **Tabakâtü'l-Fukahâ'i's -Şafî'iyye**, s. 36; el-İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî (v. 772/1370) thk. Abdullah el-Cebûrî, I, 17, Dârü'l-Ülûm, II-I, Riyad, 1980.

¹¹⁰ Beyhakî (v. 458/1066), **Menâkıbü's-Şâfi'î**, thk. el-Seyyid Ahmed Sakr, II, 244, Dârü'n-Nasr, 1971.

¹¹¹ Ubeydullah b. el-Hasan el-Anberî, sika (v. 168/785), bkz. İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, VII, 7.

¹¹² Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, X, 246.

İbn Mehdî Süfyân'dan ilim tahsil ederken hocası bir mesele ile ilgili fetva vermiş ama Abdurrahman bunu kabul etmemişti. Bunun üzerine Süfyân onun görüşünü sormuş, İbn Mehdî görüşünü açıklayınca da ona itiraz etmemişti.¹¹³

İbn Mehdî'nin, Şâfiî'den Kur'an manasını, Kur'an'ın anlamında makbul olan haberleri, icmânın hüccet delillerini, Kur'an ve sünnette nesih-mensuh'u içeren bir kitabı istemesi üzere Şâfiî *Risâle*¹¹⁴ kitabını telif etmiştir.¹¹⁵ Bu onun fıkıh usulünü öğrenme konusundaki arzusunun ve yoğun çabasının en büyük delillerindendir. Nitekim Ahmed b. Hanbel'in onun hakkında: "*Abdurrahman, fıkıh ilminde Yahyâ el-Kattân'dan daha bilgilidir*" demiştir.¹¹⁶

Süfyân Sevrî ve Şu'be gibi Abdurrahman b. Mehdî de Ehl-i hadis ekolüne mensuptur. Dolayısıyla yaptığı içtihatlar da hadislerin zâhiri yorumları hakkında önemli bir yere sahiptir.

Ondaki bu özelliği ortaya çıkaran içtihatlarından bazıları aşağıdaki gibidir;

Fatıma binti Kays, Peygamber Efendimize gelip Ebü'l-Cehm'in ve Muâviye'nin kendisine evlenme teklif ettiklerini söylemiş, Efendimiz (sav): "*Ben Ebü'l-Cehm'in sana karşı sopasından (sert davranmasından) korkuyorum. Muâviye ise malı mülkü olmayan Kureyş'in gençlerinden biridir. Yalnız ikisinden daha hayırlı olanı sana gösteririm*" dedi. Fatıma "*Ey Allah'ın Resulü kimdir o?*" deyince Peygamber (s.a.v) "*Usâme*" dedi. Fatıma: "*Üsâme mi*" diye sordum. Raesül-i Ekrem (s.a.v) "*Evet*" dedi. Fatıma "*Onunla evlendim, aramızda bol bol iyilik oldu ve evimiz bereketlendi*" demiştir. Bu hadis ile içtihadı göre İbn Mehdî, aslı köle olan Üsâma gibi kimselerin, nesepçe üstün olanlara denk (küfüvdür)¹¹⁷ tutulması doğrultusunda fetva vermiştir.¹¹⁸

¹¹³ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, I, 256.

¹¹⁴ Bu; Şâfiî'nin Irak'ta iken yazmış olduğu eski risaledir. Bu risale kayıp olup şuan tanınan yeni risale değildir. Bkz. Zehebî, **Siyer**, X, 44.

¹¹⁵ Beyhakî, **Menâkıbü's-Şâfi'î**, I, 230.

¹¹⁶ Beyhakî, **a.g.e.**, X, 242.

¹¹⁷ Evlenecek eşler arasında dinî, ekonomik ve sosyal konum bakımından denkliği anlatan fıkıh terimi. Sözlükte "eşitlik, denklik, benzerlik ve yeterlik" anlamlarına gelen kefâet, bir fıkıh terimi olarak evlenecek eşler arasında belli hususlarda denkliğin bulunmasını, daha çok da evlenecek eşlerden erkeğin kadına denkliğini ifade eder. Denk olan erkeğe küfüv denilir. Bkz **DİA** Andrew Mango "Küfüv" XXV, 166.

¹¹⁸ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî (v. 676/1277), **el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb**, XVI, 178, Dârü'l Fikr, I-XX, Beyrut, ts.

Hacamat, orucu bozan şeylerdendir.

عَنْ رَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: أَفْطَرَ الْحَاجِمُ وَالْمَحْجُومُ

Râfi' b. Hadîc'in rivayet ettiğine göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

“Hacamat yapan ve hacamat olunan kişinin (hacamat yapıldığı anda) orucu bozulur”.¹¹⁹ İbn Mehdî'nin bu hadise yönelik içtihadında “Kim oruçlu iken hacamat yaparsa kazasını yapsın” diye fetva vermiştir.¹²⁰

Hacamat, abdesti bozmaz

مَالِكٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ الْمِسْوَرَ بْنَ مَخْرَمَةَ، أَخْبَرَهُ، أَنَّهُ دَخَلَ عَلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ مِنَ اللَّيْلِ الَّتِي طُعِنَ فِيهَا. فَأَيَّقَظَ عُمَرَ لَصَلَاةِ الصُّبْحِ. فَقَالَ عُمَرُ: نَعَمْ. وَلَا حَظَّ فِي الْإِسْلَامِ لِمَنْ تَرَكَ الصَّلَاةَ. فَصَلَّى عُمَرُ، وَجُرْحُهُ يَنْعَبُ دَمًا

Mâlik rivayet ettiğine göre el-Misver b. Mahrama şöyle dedi: “Ben Ömer'in bıçaklandığı gecede sabah namazı için Ömer'i uyandırdım, Ömer de: ‘Namazı terk edenin İslam’da bir hayrı yoktur.’ Dedi, sonra yarası kan akarken namaz kıldı.”¹²¹

Bu bağlamda Abdurrahman'ın oğlu Musa; “Basra’da Mâlik’in görüşünü açıkça uygulayan, babam idi. İnsanların arasında hacamat yapıp abdest almadan camide namaz kıldı, İnsanlara zor geldi, yalnız babam kanaatinden vazgeçmedi” demiştir.¹²²

عن أبي هريرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال:

والذي نفسي بيده لقد هممت أن أمر بحطب فيحطب ثم أمر بالصلاة فيؤذن لها ثم أمر رجلا فيؤم الناس ثم أختلف إلى رجال فأحرق عليهم بيوتهم.

Ebû Hüreyre'nin (r.d) rivayet ettiğine göre peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuş:

¹¹⁹ Tirmizî, (v. 279/892), **el-Câmi‘u’s-sahîh**, II, 136, thk, Beşâr A’vvâd, Dârü'l-ğarb, XI, Beyrut, 1998.

¹²⁰ Tirmizî Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) (v. 279/892), **el-Câmi‘u’s-sahîh**, II, 137, thk. Abdurrahman Mohammed Osman. I. 1403 h. Darü'l-Fikir, I-V, Suriye, 1983

¹²¹ Mâlik, **el-Muvatta’**, II, 53.

¹²² Beyhakî, **Menâkıbü’s-Şâfi‘î**, I, 231.

“Nefsim elinde olan Allah’a yemin ederim ki, içimden odun toplanmasını, namaz için ezan okunmasını, insanlara namaz kıldırın diye bir kişiye emir verip sonra cemaate katılmayanların evini yakayım” diye ¹²³

Bu hadise ilişkin içtihadı göre, cemaatin, farz namazın sahih olmasında şart olduğunu benimseyen İbn Mehdî’ye, günlerce cemaati terk edip ailesiyle namaz kılan kimsenin durumu sorulduğunda *“O kişinin namazları caiz olmadı”* diyerek cevap vermiştir.¹²⁴ Onun bu yaklaşımı ile ilgili olarak kaynaklarda bir hikâye anlatılır.

Abdurrahman’ın kızı evlenmiş, ertesi gün sabah namazı vaktinde kızının evine gidip cariyenin damadını uyandırmasını emrederek ona şöyle demiştir: *“Damadıma söyle ki, çıkmadığın müddetçe ben bu yerden ayrılmam.”*¹²⁵

3. Hakkında Söylenenler

Abdurrahman b. Mehdî hocaları, öğrencileri ve bu zamana kadar kendinden sonra gelen âlimler nezdinde yüce bir mertebeye ve büyük bir saygınlığa sahiptir. Bu durum İbn Mehdî’yi, onun hadis ve rical ilmindeki yetkinliğini öven metinlerde açık bir şekilde görebiliriz.

Hocası Süfyân es-Sevrî İbn Mehdî’ye çok saygı gösterir, onun görüşlerine başvururdu. Yine tebeü’t-tâbiîn’in ileri gelenlerinden, muhaddis Abdullah b. Mübarek (v. 181/797) de Abdurrahman’a çok hürmet eder, ilmine güvenirdi. Hocalarından olmasına rağmen ondan hadis rivayet etmesi¹²⁶ bunun en açık delilidir. O, İbn Mehdî’nin ilim yolundaki gayretine ve başarısına şahitlik ederek: *“Bu tanıdığımız andan beri her gün hayırları artan bir kişidir”* demiş ve İbn Mehdî’yi övmüştür.¹²⁷

¹²³ Buhârî, Muhammed b. İsmâil (v. 256/870), **el-Câmi‘u’s-şâhîh**, I, 231, thk. Muhammed Züheyir, Dâru Tavkü’n-necâ, I-IX, ys., 2001; Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî (v. 261/875), **el-Câmi‘u’s-sahîh** I, 451, thk. Muhammed Fu‘âd, Dâru İhyâ‘i’t-türâsi‘l-Arabî, Beyrut, ts.; Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk (v. 275/889) **es-Sünen**, I, 37, thk. Şuayib, el-Erne‘ûd, Muhammed Kâmil, Dâru’r-Risâleti‘l-‘âlemiyye, I-VII, ys., 2009; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b Sevre (v. 279/892), **el-Câmi‘u‘l-kebîr**, I, 422 thk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf Dâru‘l-Garbi‘l-İslâmî, Beyrut, 1998; Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali (v. 303/915), **es-Sünenü‘l-kübrâ** II, 107, thk. Şuayib, el-Erne‘ûd, Müessesetü‘r-Risâle, I-XII, Beyrut, 2001

¹²⁴ Zehebî, **Siyer**, IX, 204.

¹²⁵ Ebû Nuaym, **Hilyetü‘l-evliyâ**, IX, 7.

¹²⁶ İbn Hacer, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, VI, 279.

¹²⁷ Kādî İyâz, **Tertîbü‘l-medârik**, I, 402.

Yahyâ b. Saîd el- Kattân Abdurrahman'ın ilmine olan güveni sebebiyle öğrencilerini istifade etmeleri için ona yönlendirirdi.¹²⁸ Onu kitaplarında öven Yahyâ b. Saîd¹²⁹ bazı durumlarda onun ilmini kendi ilmine tercih ederdi.¹³⁰

Ahmed b. Hanbel de Abdurrahman'ı çokça över,¹³¹ Basra'nın en fakihlerinden olduğunu¹³² sanki hadis için yaratıldığını söylerdi.¹³³ Şâfiî de dünyada onun benzerini görmediğini ifade etmiştir.¹³⁴

İbn Mehdî'nin çağdaşı olan âlimler gibi ondan sonra gelen âlimler de onun yetkinliğini ve ilminin büyüklüğünü övmüşler, eserlerinde ondan hayırla bahsetmişlerdir. Nevevî Abdurrahman'ın, yaşadığı asırda hadis ehlinin imamı olduğunu söylerken¹³⁵ Hatîb el- Bağdadî onun, rabbanî âlimlerden olup rivayetin yollarını ve râvilerin hallerini bilmede üstün olduğunu ifade etmiştir.¹³⁶ Büyük hadis hafızı Zehebî de onun üstün meziyetlerine ve ilimdeki rütbesine şu şekilde işaret etmiştir: “İbn Mehdî imamdır, hafızların efendisidir, delildir, ilimde ve amelde önderdir.”¹³⁷

II. YAŞADIĞI DÖNEM

Abdurrahman b. Mehdî, h. 132-136 (m. 750-754) yılları arasında Abdullah b. Muhammed es-Seffâh'ın (v. 136/754) halifelik yaptığı Abbâsî devletinin kuruluşunun ilk yıllarında doğmuş, 135-198/753-814 yılları arasında yaşamıştır. Hayatının çoğunu Abbâsî devletinin başkenti olan Irak sınırları içerisindeki Basra şehrinde geçirmiştir. Bir sonraki kısımda İbn Mehdî'yi daha iyi anlamak adına onun yettiği zaman ve mekân ile ilgili birtakım bilgiler verilecektir.

¹²⁸ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't Ta'dil**, II, 289; Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, X, 241.

¹²⁹ İbn Maîn, **et-Târîh**, IV, 148.

¹³⁰ Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, X, 244.

¹³¹ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't Ta'dil**, II, 289, I, 253.

¹³² Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, X, 242.

¹³³ Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-evliyâ**, IX, 9.

¹³⁴ Zehebî, **Siyer**, VII, 589.

¹³⁵ Nevevî, **Tehzibü'l-Esmâ ve'l-Lugat**, 304.

¹³⁶ Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, X, 240.

¹³⁷ Zehebî, **Siyer**, IX, 192.

A. SİYASAL DURUM

1. Ebû Ca'fer el-Mansûr Dönemi (136-158/754-775)

Seffâh'ın kardeşi Ebû Ca'fer el-Mansûr h. 136-158 (m. 754-775) yılları arasında halifelik yapmıştır. O, Şam'da hilafeti kendisinden isteyen amcası Abdullah b. Ali¹³⁸ ve halifeye karşı gelmekten sakınmayan Ebû Müslim el-Horasânî ile birtakım sıkıntılar yaşamıştır.¹³⁹ Ebû Ca'fer, Ebû Müslim'in yardımıyla amcasının isyanını bastırmış¹⁴⁰ sonra da Ebû Müslim'i öldürmüştür.¹⁴¹ Böylece halîfe, iktidarı güçlü bir şekilde yeniden ele alıp, gayrimüslim ülkeleri fethetmeye yönelmiştir.

Malatya'ya zorla girip surlarını yıkan Rum kralı Konstantin'e¹⁴² karşı 143/760 yılında savaş açmış, yıkılan surları tamir ettikten sonra fetih amacıyla ordusuyla yaz döneminde Rum bölgesinin ortalarına kadar ilerleyip¹⁴³ İran'a ait Deylem bölgesini fethetmeye girişmiştir.¹⁴⁴

Ebû Ca'fer el-Mansûr, Süfyân es-Sevrî'ye kadılık görevini teklif etmiş, kadılık görevini kabul etmeyen Süfyân, halifenin ağır tepkisinden korkarak Abdurrahman b. Mehdî'nin bulunduğu Basra'ya kaçmıştır. Bu bağlamda Abdurrahman b. Mehdî'nin rivayet ettiğine göre "*Süfyân es-Sevrî muhafızlardan kendini gizlemek için Basra'da bir bahçenin bekçisi olarak çalışmıştır*".¹⁴⁵

a. Fetih Hareketleri

Ebû Câ'fer el-Mansûr'a (v. 158/775) ait olan meşhur gazveleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1) 146/763, Ca'fer b. Hanzala el-Bahrânî Gazvesi
- 2) 149/766, el Abbâs b. Muhammed Gazvesi
- 3) 151/768, Abdulvehhâb b. İbrahim b. Muhammed Gazvesi

¹³⁸ Taberî, **Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk**, VII, 473; Zehebî, **el-İber**, I, 143, thk. Ebû Hâcer, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ys.1929.

¹³⁹ Taberî, **a.g.e.**, VII, 468.

¹⁴⁰ İbn Kesîr (v. 774/1373), **el-Bidâye ve'n-nihâye**, X, 63, Dâru'l-Fikir, I-XV, ys, 1986.

¹⁴¹ İbn Kesîr, **a.g.e.**, X, 70

¹⁴² Zehebî, **el-İber**, I, 145.

¹⁴³ Taberî, **a.g.e.**, VII, 500

¹⁴⁴ Taberî, **a.g.e.**, VII, 515; İbn Kesîr, **a.g.e.**, X, 80.

¹⁴⁵ Abdülganî ed-Dokur, **Süfyân es-Sevrî**, s. 187-188, Dâru'l-kalem, I-I, Dımaşk, 1994

4) Kıbrıs'a oğlu Mehdî'yi gazve için göndermiştir.

5) 157/774 tarihinde Keşmir fethedilmiştir.¹⁴⁶

b. İsyandar ve Fitneler

h. 141 (m. 758) yılında halifenin sarayını ibadet maksadıyla tavaf eden, Tenâsüh'e¹⁴⁷ inanan ve halifenin de tanrı olduğunu iddia eden Râveniyye fırkası ortaya çıkmıştır.¹⁴⁸ Ebû Ca'fer el-Mansûr sapkın inançları olan fırkayı ortadan kaldırmak için hepsini öldürtmüştür.¹⁴⁹

Halife, h. 145 (m. 762) senesinde Medine'yi istila eden Muhammed b. Hasan'ın işgalden vazgeçmesi için mektuplar göndermiş fakat bir neticeye ulaşamayınca Muhammed b. Hasan'a karşı savaşmak için Îsâ b. Mûsâ'yı göndermiş,¹⁵⁰ sonra Muhammed b. Hasan, Ramazan ayının 14. gününde öldürülmüştür.¹⁵¹ Aynı sene, öldürülen Muhammed b. Hasan'ın kardeşi olan İbrahim b. Abdullah, Basra ve kendisine yakın yerlerdeki Ahvâz ve Vâsıt'ı işgal etmişti. Bunun üzerine Îsâ b. Musa, İbrahim b. Abdullah'ın olduğu yere gidip kendisine savaş açmış ve Zilkade'nin son günlerinde onu öldürmüştür.¹⁵²

Yine İlk Abbâsî halifesi olan es-Seffâh (v. 136/754)'in talimatı ile Emevî ailesinin üyelerine yönelik uygulanmış katliamdan¹⁵³ kurtulan Abdurrahman ed-Dâhil (v. 172/788) Endülüs'e kaçıp kendisini halife ilan etmeden ikinci Emevî devletini kurdu.¹⁵⁴ Çünkü O Müslüman ülkelerinde aynı zamanda iki halife bulunmasının caiz olmadığını biliyordu. Bu nedenle Abbâsî halifesi olan Mansûr'a cuma hutbelerinde dua ediyordu. Buna karşın Abbâsî Halifesi Mansûr,

¹⁴⁶ Mahmud Şâkir, **et-Târîhü'l-İslâmî**, el-Mektebü'l-İslâmî 1983

¹⁴⁷ Ölümün hemen ardından veya bir süre sonra ruhun yeniden yeryüzüne dönerek farklı bedenlerde varlığını sürdürmesidir. Geniş bilgi için bkz. Yitik, Ali İhsan "Tenâsüh" md. **DİA**, XL, 442.

¹⁴⁸ Zehebî, **el-İber**, I, 147

¹⁴⁹ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, X, 76.

¹⁵⁰ Zehebî, **a.g.e.**, I, 152.

¹⁵¹ Taberî, Muhammed b. Cerîr (v. 310/923), **Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk**, X, 89, Dârü'l-Fikr, I-IX ys, 1979.

¹⁵² Taberî, **Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk**, VII, 622; Muhamed el-Hudarî, **Muhâdarâtü târihi'l-Ümemi'l-İslamiyye**, s. 60-70, el-Mektebetü't-Tüccâriyyeti'l-Kübrâ, Mısır, 1970.

¹⁵³ Muhammed Abdullah İ'nân, **Devletü'l-İslâm Fi'l-Endülüs**, I 149-150 Mektebetü'l-Kâncî, IV-II, Kahire, 1997.

¹⁵⁴ Endülüs Emevî Devleti'nin kurucusu Abdurrahman ed-Dâhil'e geniş bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, 'Abdurrahman I', **DİA**, I, 147-150.

Abdurrahman'ı ortadan kaldırmaya çalışmış lakin başarılı olamamıştır. Bu olaydan sonra Abdurrahman cuma hutbelerinde halife için yapılan duayı kaldırmış ama İslamî düşünceye bağlı olduğu için de her şeye rağmen kendisini halife ilan etmemiştir.¹⁵⁵

Ebû Câ'fer el-Mansûr zamanında Hâricîler her tarafa yayılmışlar, doğuda başarısız olsalar da bir dereceye kadar batıda başarılı olmuşlardı. h. 141 (m. 758) yılında halifenin ordusu ile batı tarafındaki Hâricîler arasında çok sayıda savaş olmuş, halifenin süresi dolmadan önce halife tarafından gönderilmiş olan Yezîd b. Hâtim etkinliğini batıda artırmıştır.¹⁵⁶

2. Mehdî b. Mansûr Dönemi (158-169/775-785)

Muhammed el-Mehdî 6 Zilhicce 158(8 Ekim 775)'te halife olmuştur.¹⁵⁷ Mehdî halife olduktan sonra insanların huzur içerisinde yaşamalarını sağlamaya çalışmıştır. Babası Mansûr vefat ettiğinde hilafet istikrara kavuşmuş, daha sonra Alevîler'in gücü kaybolmuştur.¹⁵⁸

Halife Mehdî hapishaneden isyancıları çıkartmış, Mekke'ye giden yollarda sarayların kurulmasını, hacca gidenlerin uzun yollarda kolayca su bulmalarını sağlamak amacıyla su sarnıçlarının inşa edilmesini, ekonomik reform düzenlenmesini, Mescid-i Haram'ın genişletilmesini, cüzzam hastaları ve mahkumlara maaş verilmesini emretmiştir.¹⁵⁹

Halife Mehdî gazvelere çok önem verir, genellikle yazın fetih için Rum bölgesine akınlar düzenlerdi. Özellikle güvenlik açısından zafiyeti olan sınırlara yönelerek Rum bölgesinin içine kadar girerdi. Böylece Mehdî, büyük zaferler ve ganimetler kazanmıştır.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Mahmûd Şâkir, **et-Târîhü'l-İslâmî**, I, 132.

¹⁵⁶ Mahmud Şâkir, **a.g.e.**, I, 126.

¹⁵⁷ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, X, 129.

¹⁵⁸ Hasan İbrahim Hasan, **et-Târîhü'l-İslâmî**, II, 39, Dâru'l-Cîl, XIV-IV, Beyrut, 1996.

¹⁵⁹ Muhamed el-Hudarî, **Muhâdarâtü târihi'l-ümemi'l-İslamiyye**, s. 86-88.

¹⁶⁰ Mahmud Şâkir, **et-Târîhü'l-İslâmî**, I, 131.

Halife Mehdî, babası Ebû Ca'fer gibi Süfyan es-Sevrî'yi kendi safında görmek istediği için¹⁶¹ kadılık görevini teklif etmeyi sürdürmüş, takvayı zedeleyecek bir devlet memurluğunu reddeden Süfyan es-Sevrî, idarenin baskısına maruz kalarak¹⁶² bir sene süresince uzaklara kaçmıştır.¹⁶³ Başka rivayetlere göre Süfyan es-Sevrî, Abdurrahman b. Mehdî'nin ve Yahyâ b. Saîd el-kattân'ın evinde on küsur sene saklanmış,¹⁶⁴ vefatı ise Abdurrahman b. Mehdî'nin evinde olmuştur.¹⁶⁵ Abdurrahman b. Mehdî, Süfyan es-Sevrî'nin vefatı ile ilgili şu sözü söylemiştir; "Süfyan'ın vefat edeceği gün, ikindi namazı için dışarı çıkıp cemaate katılacaktım, bunu fark eden Süfyan es-Sevrî, bana, 'Ben böyle bir durumda iken gidip beni yalnız mı bırakacaksın!.' dedi. Ben de yanı başında namazımı eda ettikten sonra bana 'Benim için Yasîn suresini okur musun? Hastanın acısını hafıflettiğini söylüyorlar' demiştir. Ben de onu kırmayıp okumaya başladım ve bitirmeden önce Süfyan es-Sevrî, dünyadan irtihal etti."¹⁶⁶

a. Fetih Hareketleri

Mehdî, h.159 (m.776) yılında Hindistan'ı fethetmek için Abdülmelik b. Şihâb el-Mesmei'yi büyük bir ordu ile deniz yolundan Hindistan beldelerine gönderdi. Ordular 160 /777 yılında Hindistan'ın Berbid şehrine ulaşp orasını fethettiler. Yalnız dikkat çekmek gerekir ki bu gazve toprak genişletmek için değildi, sadece bir akındı.¹⁶⁷ O, aynı zamanda Abdurrahman ed-Dâhil'i (v. 172/788)¹⁶⁸ ortadan kaldırmak istemiş, fakat bu girişiminde başarılı olamamıştır.¹⁶⁹

b. İsyanlar ve Fitneler

Mansûr halife olduğu zaman ileriye dönük olarak oğlu Mehdî için devletin yönetimini sağlamlaştırp herkesi kendisine itaat ettirmiştir. Bu nedenle Mehdî döneminde geniş ve büyük isyanlar çıkmamıştır. Mehdî'ye karşı olan rakipleri

¹⁶¹ Abdülganî, *Süfyan es-Sevrî*, s. 180

¹⁶² Ömer Faruk Akpınar, *Süfyan es-Sevrî'nin Hayatı ve Eserleri*, lisans tezi, (SÜİF)Sakarya üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis ana bilim Dalı. s. 116

¹⁶³ Zehebî, *Siyer*, VII, 279.

¹⁶⁴ Abdülganî, *Süfyan es-Sevrî*, s. 170

¹⁶⁵ Zehebî, *Siyer*, VII, 278.

¹⁶⁶ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 723-724.

¹⁶⁷ Muhamed el-Hudarî, *a.g.e.*, s. 93.

¹⁶⁸ Bkz. s.22.

¹⁶⁹ Mahmud Şâkir, *et-Târîhü'l-İslâmî*, I, 146.

başarılı olamamışlar fakat yine de ufak tefek isyanlar çıkarmışlardır.¹⁷⁰ Bu isyanları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) “Berm” ismiyle meşhur olan Yusuf b. İbrahim, h. 160 (m. 777) yılında Horasan’da isyan çıkartmış¹⁷¹ fakat bu isyanın ateşini Abbâsî komutanı Yezîd b. Mezîd (v. 185/801) kısa sürede söndürmüştür.¹⁷²

2) Mukanna’ el-Horasânî h. 161 (m. 777) yılında isyan çıkartmış,¹⁷³ 163/780’de öldürülmüştür.¹⁷⁴ Bu isyan nedeniyle halife, insanları zındıklığa düşürmeye çalışanların kökünü kazımak istemiştir. Zındıkların zihniyetinde İslam akidesine aykırı düşünceler, dinin ahlaki yasaklarını tanımamak, haram işleri mubah kılmak ve şer’î evliliğe karşı bozgunculuk çıkartmak vardı. Ayrıca onlara, dinî ve siyasî hayatı tehlikeye maruz bırakmaktaydılar.¹⁷⁵

3) Abdüsselâm b. Hişâm el-Yeşkârî, Arap yarımadasında isyan çıkartmış, ancak h. 162 (m. 778) yılında öldürülmüştür.¹⁷⁶

c. Vefatı

Mehdî 169/785 yılında oğlu Mûsâ el-Hâdî’ye sonra da Hârûnürreşîd’e halifeliği vasiyet ettikten sonra vefat etmiştir.¹⁷⁷

3. Mûsâ el-Hâdî (169-170/ 786-787)

Hâdî, zındıklardan¹⁷⁸ nefret etme konusunda babasından farklı değildi. O, babasının vasiyeti üzerine zındıkları ortadan kaldırmak için mücadele vermiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁰ Mahmud Şâkir, **et-Târîhü'l-İslâmî**, I, 132.

¹⁷¹ Taberî, **Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk**, VIII, 124.

¹⁷² İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, X, 131.

¹⁷³ Zehebî, **el-İber**, I, 180.

¹⁷⁴ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, X, 145.

¹⁷⁵ Ahmed Emîn, **Duha'l-İslâm**, s.140-141.

¹⁷⁶ Mahmud Şâkir, **et-Târîhü'l-İslâmî**, I, 143,144.

¹⁷⁷ İbn el-İmrânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (v. 580/1184), **el-İnbâ**, thk. Kasim es-Sâmerrâî, Daru'l-Âfâkı'l-Arabiyye, I-I, Kahire, 2001.

¹⁷⁸ Âlemin kadîm olduğunu ileri süren, Allah’ı yahut Allah’ın birliğini ve âhireti inkâr ettiği halde inanmış gibi görünen kimseleri ifade eden bir terim. Müslümanlığın doğu ülkelerine yayılması neticesinde Arapça’ya geçen kelime zındık şeklinde telaffuz edilmiş, çoğulu zenâdika, masdarı zendeka olarak tesbit edilmiştir. Kelime, önceleri Maniheiztler’i nitelerken daha sonra çeşitli mânalarda yorumlanmıştır. Bkz. Mustafa Öz, ‘Zındık’, DİA, IVIV, 390-391.

¹⁷⁹ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, X, 157.

Arap yarımadasına Hâricîleri ve isyancıları ortadan kaldırmak amacıyla sefer düzenlemiş, sonuçta da zındıklar halifenin elinden kurtulamamışlardır.¹⁸⁰

Medine’de 169/786 yılında isyan çıkaran Hüseyin b. Ali b. Hasan¹⁸¹ on bir gün sonra Mekke’ye sefere çıkmıştır. Bu isyanı bastırmak amacı ile halife, Muhammed b. Süleyman’ı komutan olarak tayin etmiş ve iki ordu Fahr bölgesinde karşılaşmıştır.¹⁸² Savaşın sonunda isyancıların lideri ve bazı adamları öldürülmüştür.¹⁸³

Kaynaklarda Hâdi’nin hatası olarak nitelenen bir olay anlatılır. Şöyle ki o, kendisinden sonra hilafete geçecek olan Hârûnürreşîd’den önce kendi oğlu Ca’fer’i halife tayin etmeyi düşünmüş, komutanlar ve ileri gelen yöneticilerin birçoğu da bu düşüncesini kabul etmişti.¹⁸⁴ Fakat Hâdi’nin annesi Hayırazan, Yahyâ b. Halid el-Bermekî (v. 190/805) ile istişare de edip bu planı reddetmiş¹⁸⁵ ve oğluna: *“Babanın vasiyetiyle ilgili yeminini yerine getirmediğin takdirde insanların gözünde yeminin küçük görülmesinden ve yeminin yerine getirilmemesine alışmalarından korkarım. Sen en iyisi Hârûnürreşîd’den sonra Ca’fer’in geçmesine dair bir karar ver”* demiştir. Sonra Hâdi kendi oğlunun hilafete geçmesinden vazgeçip kardeşi Hârûnürreşîd’le ilgilenmiştir.¹⁸⁶ Bu olaydan kısa süre sonra da (cuma günü, 14 Rebiyülevvel 170/16 Eylül 786) Zehebi’nin ifadesiyle zâlim halife¹⁸⁷ vefat etmiştir.¹⁸⁸

4. Hârûnürreşîd Dönemi (170-193/786-809)

Hârûnürreşîd, Abbâsî devletinin meşhur halifelerden biriydi. Devlet en güçlü zamanını onun döneminde yaşamıştır.¹⁸⁹

¹⁸⁰ Mahmud Şâkir, **et-Târîhü'l-İslâmî**, I, 144.

¹⁸¹ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, X, 157

¹⁸² Taberî, **Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk**, VIII, 196.

¹⁸³ Muhamed el-Hudârî, **Muhadarâtü Târîhi'l -Ümemi'l-İslâmiyye**, s. 97,98.

¹⁸⁴ Taberî, **a.g.e.**, VIII, 207.

¹⁸⁵ İbn Kesîr, **a.g.e.**, X, 158.

¹⁸⁶ Mahmud Şâkir, **et-Târîhü'l-İslâmî**, I, 152; Hasan İbrahim Hasan, **et-Târîhü'l-İslâmî**, XIV-II, 46, Mektabatü'l-Nahdati'l-Masriyye, Kahire 1996.

¹⁸⁷ Zehebî, **el-İber**, I, 199.

¹⁸⁸ İbn Kesîr, **a.g.e.**, X, 158.

¹⁸⁹ Hasan İbrahim Hasan, **et-Târîhü'l-İslâmî**, II, 45.

Dedeleri devletin yönetimini kuvvetlendirmek için ne düşünmüşlerse hepsi onun zamanında gerçekleşmiştir. Bu çabalar sonucunda devlet huzura kavuşmuş, gücünün de zirvesine ulaşmıştır. Devletin kuruluş aşamasında güvenlik sorunları ve yönetimi ele alma mücadelesi vardı. Zira o zamanlar Abbâsîler Emevîlerin elinden halifeliği almakta zorluk çekmekteydiler.¹⁹⁰

a. Fetih Hareketleri

Rum beldelerinde gazveler onun zamanında da devam etmekteydi. Yaz döneminde fetihler hızla ilerliyordu. Kış döneminde ise Rum diyarının zayıf sınırları, karla kaplanmış dağların üstünde bulunduğundan dolayı nadiren gazveler olmuştur.¹⁹¹

Hârûnürreşîd, h. 171-172 (m. 787-788) yılının yazında gazveler düzenlemiş, Rum beldelerini fethetmiştir.¹⁹² Hatta 181/797 yılında kendisi Sıfsâf bölgesini¹⁹³ ve aynı yılda komutan Abdülmelik b. Salih'in yardımıyla Ankara'yı fethetmiştir.¹⁹⁴

h. 182 (m. 798) yılının yaz aylarında Abdülmelik b. Sâlih ordu komutanı idi.¹⁹⁵ Sonra 190/805 yılına kadar Hârûnürreşîd bir sene hacca gider diğer sene ise gazve gönderirdi.¹⁹⁶ Hatta Halife Hârûnürreşîd Hirakle'nin fethedilmesi için Rum diyarına onun komutasında seriyyeler ve ordular göndermiştir.¹⁹⁷

Genellikle Hârûnürreşîd kendisi ve devletin büyükleriyle beraber peş peşe gazvelere çıktıklarından dolayı Müslümanların gücü Rumların gücünden daha üstündü.¹⁹⁸

h.193 (m. 808) yılında Hârûnürreşîd vefat etmiş, yalnız ölmeden önce oğullarından el-Emîn'e, el-Me'mûn'a sonra el-Mu'temin'e halifeliği vasiyet etmiş ve

¹⁹⁰ Mahmud Şâkir, **et-Târîhü'l-İslâmî**, I, 175.

¹⁹¹ Mahmud Şâkir, **a.g.e.**, I, 157.

¹⁹² Taberî, **Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk**, VIII, 236.

¹⁹³ Zehebî, **el-İber**, I, 215.

¹⁹⁴ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, X, 177.

¹⁹⁵ Taberî, **Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk**, VIII, 269.

¹⁹⁶ Mahmud Şâkir, **a.g.e.**, I, 144.

¹⁹⁷ İbn Kesîr, **a.g.e.**, X, 203.

¹⁹⁸ Muhammed el-Hudârî, **Muhâdarâtü târîhi'l-ümemi'l-İslâmiyye**, I, 129, 133, Mahmud Şâkir, **et-Târîhü'l-İslâmî**, I, 170.

vasiyeti ile ilgili mektup yazılıp üzerine fakihler ve Hâşim oğullarının ileri gelenleri şahit tutularak Kâbe'ye asılmıştır.¹⁹⁹

b. İsyanlar ve Fitneler

Hârûnürreşîd dönemi de önceki dönemler gibi isyanlar ve fitnelerden uzak kalmamıştır.

h. 176 (m. 792) yılında Yahyâ b. Abdullah b. el-Hasan, Deylem diyarına gitmiş, her taraftan yanına gelen insanlar sayesinde onun gücü artmıştı.²⁰⁰ Halife Hârûnürreşîd, Yahyâ'ya karşı savaşma görevini el-Fadl b. Yahyâ'ya vermiş, lakin el-Fadl Hârûnürreşîd'den izin alarak Yahyâ b. Abdullah'ın teslim olması için kendisine mektup göndermişti.²⁰¹ Ancak Halife Hârûnürreşîd, Yahyâ b. Abdullah'ı ikna etmek için kadıların ve fakihlerin imzasını taşıyan bir mektup yollamıştır. Bunun üzerine Yahyâ b. Abdullah hilafetin başkenti Bağdat'a gelmiş ve halife tarafından kendisine ikramlar sunulmuştur.²⁰² Sonuç olarak hilafet toprakları daha parçalanmaktan kurtarılmıştır.

Yahyâ b. Abdullah'ın kardeşi İdrîs b. Abdullah ise batıya kaçıp Alevîler için h. 172'de (m. 788) "el-Edârise" adlı ilk devleti kurmuş, Afrika'yı fethetmek amacıyla ordusunu da göndermeye kalkmıştır. Halife Hârûnürreşîd bu havadisi öğrenince onlara karşı ordusunu göndermeyi düşünmüş fakat düşman çok uzak olduğundan dolayı vazgeçmiş ve bu şekilde el-Edârise devleti devam etmiştir. Böylece iki büyük bölge Abbâsî hilafetinden ayrılmıştır:

- 1) Abdurrahman b. Muâviye nedeniyle Endülüs
- 2) İdris b. Abdullah sebebiyle Fas.²⁰³

178/794 yılında Kayis ve Kudâ'e kabileleri Mısır'da isyan başlatmış, bu isyan Mısır valisi İshak b. Süleyman'ın, Hârûnürreşîd'in Filistin vâlisi Herseme b.

¹⁹⁹ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, X, 188. Bu vasiyet geniş bilgi için bkz. Taberî, **Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk**, VIII 275-281.

²⁰⁰ Taberî, **Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk** VIII, 242.

²⁰¹ Mahmud Şâkir, **et-Târîhu'l-İslâmî**, I, 152

²⁰² İbn Kesîr, **a.g.e.**, X, 167.

²⁰³ Muhammed el-Hudârî, **Muhâdarâtü târîhi'l-ümemi'l-İslâmiyye**, I, 103-104.

A'yen'e destek göndermesi ile bastırılmıştır.²⁰⁴ Aynı senede Afrika halkı isyan çıkartmış, Hârûnürreşîd'in onların üzerine Herseme b. Â'yun'u (v. 200/816) göndermesiyle isyan sona ermiştir.²⁰⁵

Ebu'l-Hatîb Vehb b. Abdullah, Horasan'da isyan çıkartmış (183/799) ve kendisine katılanların sayısı çoğalmıştır.²⁰⁶ Onlara karşı Ali b. Îsâ b. Mâhân gönderilmiş ve isyancılara karşı zafer elde edilmiştir.²⁰⁷

Şam'da Madar ve en-Nezeriyeh kabilelerinin arasında ırkçılık fitnesi çıkmıştır. Halife Hârûnürreşîd onlara Muhammed b. Mansûr'u arabulucu olarak göndermiş, onun çabalarıyla sorun büyümeden çözülmüştür.²⁰⁸

Semerkant'ta Râfî' b.el-Leys b. Nassâr b. Siyar isyan çıkarmış (191/806) ve o isyan Hârûnürreşîd döneminden sonra da devam etmiştir.²⁰⁹

Azerbaycân'da Hurmiyye fırkası isyan çıkarmış (192/807), Hârûnürreşîd, isyanı bastırması için Abdullah b. Huzâîyi göndermiştir.²¹⁰

5. Muhammed el-Emîn Dönemi (193-198/ 808-813)

Halife Emîn döneminde birçok fitne ve huzursuzluk mevcuttu. Halife ve kardeşi Me'mûn'un arasında fitne²¹¹ olmasını fırsat bilen Süfyânî adıyla meşhur Ali b. Abdullah b. Hâlid b. Yezîd b. Muâviye, Şam'da devrim ateşini tutuşturmuştu.²¹² Ali b. Abdullah, Şam'daki halifenin valisini kovmuş,²¹³ insanları kendisine biata çağırılmıştı.²¹⁴ O, tam Şam'ın yöneticiliğine geçmek üzereyken Yemânî kabilesi ve Madarî kabilesinin arasında bir çatışma çıkmış, sonuçta Ali b. Abdullah'ın isteklerinin gerçekleşmesi mümkün olmamıştı. Halife Emîn bu fitneye karşı önce Hüseyin b. Ali b. Îsâ sonra da Abdullah b. Salih'i ordunun başına getirerek birkaç sefer düzenlemiş, lakin Bağdat'taki fitneler ve düzensizliklerden dolayı olumlu bir neticeye ulaşamamıştır. Ayrıca Hüseyin b. Ali'nin Horasan askerlerini Şam

²⁰⁴ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk.*, VIII, 256.

²⁰⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, X, 171.

²⁰⁶ Mahmud Şakîr, *et-Târîhü'l-İslâmî*, V, 153.

²⁰⁷ Zehebî, *el-İber*, I, 226.

²⁰⁸ Taberî, *a.g.e.*, VIII, 302

²⁰⁹ Taberî, *a.g.e.*, VIII, 342

²¹⁰ Mahmud Şakîr, *a.g.e.*, V, 154.

²¹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, X, 223.

²¹² Mahmud Şakîr, *et-Târîhü'l-İslâmî*, V, 179.

²¹³ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk.*, VIII, 415.

²¹⁴ İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 227.

askerlerine üstün tutması sebebiyle askerlerin arasında düşmanlık baş göstermiş, bunun üzere o, Bağdat'a geri dönmek zorunda kalmıştı. Böylece Şam beldeleri iki sene veya daha fazla tedhiş ve kargaşa sahasına dönmüştür.²¹⁵

Halife el-Emîn; h. 198 (m. 814) yılında kendisinden sonra halife olacak kardeşi Me'mûn'un halifeliği ile ilgili vasiyeti iptal etmiş, babası Hârûnürreşîd'in Kâbe'de astığı ve üzerine söz aldığı mektuba ihanet ederek hilafeti kendi oğluna geçirmiş, bu da onun öldürülmesine sebep olmuştur.²¹⁶

Abdurrahman b. Mehdî bu fitneden birkaç ay önce olabilecekleri tahmin ediyor ve Allah'a dua ederek fitne olmadan önce kendi ecelinin gelmesi için duada bulunuyordu. Allah (c.c.) da duasına icabet etmiş olmalı ki istediği gibi fitneden önce bu dünyadan irtihal etmiştir. Abdurrahman b. Ömer, vefat etmiş olan Abdul-Vehhâb'ın (v. 194/810),²¹⁷ cenazesinden gelen Abdurrahman b. Mehdî'nin sözlerini şöyle aktarır;

*“Fitnenin kokusu burnuma çarpıyor ve ben, onu görmeyi bana nasip etmemesi için Allah'a dua ediyorum. Din kardeşlerimiz vardı, ölmüşler de gördüğümüz şerden kurtulmuşlardır. Onlardan sonra biz kaldık. Bu adamın (Yahyâ b. Saîd el-Kattân) dışında kıymet vereceğim hiç kimse kalmadı ve günümüzde kabirdeki müminler dışında kimseye gıpta edilmez.”*²¹⁸

B. SOSYAL DURUMU

Bir dönemin sosyal durumundan bahsedilirken ırk ve din açısından o dönemdeki toplumun sınıfları, o sınıfların arasındaki ilişkileri, aile düzenini, ailenin fertleri ve o fertlerin hak ve hukukunu anlatmak gerekir.²¹⁹ Biz de bu bölümde İbn Mehdî'nin yaşadığı dönemin sosyal durumundan kısaca bahsedeceğiz.

²¹⁵ Hasan İbrahim Hasan, **et-Târîhü'l-İslâmî**, II, 56-57

²¹⁶ Hasan İbrahim Hasan, **a.g.e.**, II, 64,65.

²¹⁷ Abdulvehhâb es'Sakafî (v. 194/810), sika, ölemeden önce zabtı zafiyete düşmüştür. Bkz. Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik** I, 528.

²¹⁸ Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-evliyâ**, IX, 13.

²¹⁹ Hasan İbrahim Hasan, **et-Târîhü'l-İslâmî**, II, 395.

1. Sosyal Hayat

Bu dönemde İslam dünyası farklı ırklardan müteşekkildi. İslam dini Mısır, Şam, Arap Yarımadası, Irak, Fars ve Maverâünnehir’de yayılmıştır. Bu sebeple sosyal hayatta, milletler arasındaki örf, adet, tecrübe, kültür, düşünce metodu ve ahlak gibi noktalarda farklılıklar ortaya çıkmıştır.²²⁰ Mesela adet olarak Abdurrahman b. Mehdî, hafızasını güçlendirmek için belâzer²²¹ otunu kullanmaktaydı.²²²

Her milletin kendisi ile meşhur olduğu bazı vasıfları vardı. Araplar şiir ile,²²³ Sind beldeleri sarraflık ve şecere bilimiyle,²²⁴ Horasan ve Merv ehli cimrilikle,²²⁵ Yemen aşkla,²²⁶ Iraklılar ise şaka ile meşhur olmuşlardı.²²⁷

Böylece her milletin siyasi ve sosyal hayatında kendine has âdetleri ve meyilleri vardı. Ayrıca İslam dünyası gölgesinde, diğer topluluklar gibi, sadece kendilerinden evlenmenin caiz olduğu Yahudiler, yalnız bir kadınla evlenmenin geçerli olduğu Hristiyanlar ve ateşe tapan Mecusilerin gelenekleri de bulunmaktaydı.²²⁸

O asırda genellikle insanların çoğu bir millettten evlendikten sonra farklı bir ırktan bir daha evlilik gerçekleştirir, böylece evlerde iki evlilikten doğan farklı nesiller sayesinde iki ırk ve iki milletin âdeti-örfü ortaya çıkardı. Bu da beraberinde İslamî evlerin (özellikle zenginlerin, kralların ve halifelerin evleri) milletler cemiyeti gibi olmasını doğurmuştur.²²⁹

Böylece farklı ırkların özel sıfatlarını taşıyan nesiller, genetik kurallarına bağlı olarak babasından ve annesinden değişik vasıflar taşırdı. Bu durumdan ötürü

²²⁰ Ahmed Emîn, **Duha'l-İslâm**, I, 5.

²²¹ Hurma çekirdeğine benzer, tatlıdır. Bkz. İbn Sînâ, **el-Kânûn fi't-Tıbb**, I, 267.

²²² Zehebî, **Siyer**, VII, 591.

²²³ Ebü'l-Ferec el-İsfahânî (v. 356/967) el-Egânî, XX, 50, thk, İhsan Abbâs, Dâru Sâdîr, I-XXV, Beyrut, 2002.

²²⁴ Câhiz (v. 255/869) **Kitabü'l-hayevân**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, II-VII, Beyrut, ts.

²²⁵ Ebû İshak el-Husrî (v. 413/1022), **Zehrü'l-âdâb**, I, 323

²²⁶ İbn Abdürabbih (v. 328/940) **el-İkdü'l-ferîd**, III, 361, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, I-VIII, Beyrut, 1984.

²²⁷ Ahmed Emin, **a.g.e.**, I, 6.

²²⁸ Ahmed Emin, **Fecrü'l-İslâm**, I, 100.

²²⁹ Ahmed Emin, **Duha'l-İslâm**, I, 9.

onların vücutlarında, zihinlerinde ve hislerinde, diğerlerinde olmayan özelliklerin bulunması tabiidir. Fârisî'de' de Fârisî düşünceler varken Müslüman olduktan sonra Arapça öğrenip, eski ve yeni düşüncelerle beraber değişik fikirler meydana gelirdi. Yine Müslümanların, Yahudi ve Hristiyanlar ile oturup görüş alışverişi yapması da farklı düşüncelerin tezahür etmesine imkân sağlamıştır. Buna rağmen fertleri birleştiren İslamî telakki o farklılıkları örter, değişik ırklar ve farklı insanlar, bir kanuna ve bir hükümdarlığın sistemine tabi olmakla ortak bir dil ile konuşurdu. Zaten onlardan birçoğu da İslam dinine girmişlerdir.²³⁰

O zamanda İslam toplumunda yer alan diğer bir grup “Ehlü’z-Zimme” idi. Bunlar Yahudi ve Hristiyanlardan oluşuyordu. Onlar İslam toplumunda dinlerini özgürce yaşıyorlar, ibadethanelerine dokunulmuyor, dini vecibelerini yerine getirmelerine kimse karışmıyor ve emniyet içerisinde alışverişlerini yapıyorlardı. İslam’ın bu husustaki kaidelerinin Abbasi halifeleri tarafından uygulanması Ehlü’z Zimmeye bu kolaylıkları sağlamıştır.²³¹

İslam’ın toleransı, Müslüman, Yahudi ve Hristiyanlar arasında çatışmasız, uyumlu bir yaşam sağlamıştır. Bu dönemde dinî taifeler birbirinden tamamıyla ayrılmış, Hristiyanların Yahudi olması ve Yahudilerin de Hristiyan olmasının imkânı kalmamıştır. İslam’a girmenin dışında dinin değiştirilmesi, Hristiyan’ın Yahudi’nin varisi olması, Yahudi’nin de Hristiyan’ın varisi olması yahut Yahudi’nin ve Hristiyan’ın Müslümanın varisi olmaları yasaklanmıştır. Aynı zamanda Müslümanın, Müslümanların dışındakilerin varisi olması da yasaklanmıştır.²³²

2. Sosyal Refah

Abbâsî Devleti’nin büyük fütuhatlari sebebiyle dönemin insanlari çokça para, mal ve mülk kazanmışlar, bu da onların heva ve hevese düşkünlüklerini artırmıştı. Her şeyin zevkine varma ve sıkıldıklarında yeni bir şey aramaya koyulma insanlar arasında yayılmış, dünyaya bağıllık artmış ve insanlar hiç ölmeyecekmiş

²³⁰ Ahmed Emin, *Duha’l-İsâm*, I, 16.

²³¹ Hasan İbrahim Hasan, *et-Târîhü'l-İslâmî*, II, 325.

²³² Hasan İbrahim Hasan, *a.g.e.*, II, 397.

gibi bir refah içinde yaşamaya başlamışlardı.²³³ Hatta her halife bir önceki halifeden daha fazla lüks içinde yaşamayı planlıyor,²³⁴ zengin insanlar da kendi halifesini taklit edip evlerinde, yemeklerinde ve genel durumlarında refah seviyelerini artırmaya çalışıyorlardı.²³⁵ Abdurrahman b. Mehdî ise refah hayatını değil zühd hayatını tercih ederdi.²³⁶ Nitekim bazı alimler bile ahirete göre dünyanın kıymetsizliğini öğrenmek için Abdurrahman'ın yanına giderleridi.²³⁷

3. Rekabetler

Abbâsî devletinin Fârisîlerin yardımıyla iktidara gelmesi ve İslam dünyasının başkentinin Şam'dan Irak'a taşınması Fârisîlerin etkisinin devlet genelinde egemen olmasını beraberinde getirmiştir. Hatta bazı halifeler, Araplara itimat etmeyip Fârisîlere sivil ve askeri görevler yüklemiştir.²³⁸

Bu noktada akla şu soru gelebilir: Araplar Fârisîlere karşı galip gelebilmiş mi? Yoksa Fârisîlerin Abbâsî devletine tesiri, Arapların Emevi devletine etkisi kadar olabilmemiş midir? Şöyle ki Abbâsî halifelerinin soyu Haşimoğulları'na dayandığından dolayı kendileriyle iftihar edip bunu bir üstünlük saymışlardır.²³⁹ Halifeler her ne kadar Fârisîlere bazı vazifeler vermişlerse de kendilerinin Arap olduklarını unutmamışlar ve Fârisîlerin yönetime göz diktiğini fark edince Mansur'un Ebû Müslim'i öldürmesi ve Harunürreşid'in Bermekilere karşı savaş açması gibi Fârisîlere baskı yapmışlardır.²⁴⁰

O dönemde Fârisîlerin nüfuzu çok olmasına rağmen Arapların nüfuzu ortadan kaldırılamamıştı. Bakanlıkların çoğu Fârisîlerin elindeydi ama halifenin Fârisîlerden tayin ettiği komutan ve valilerin yanında Arap komutan ve valiler de vardı.²⁴¹ Halife Harunürreşid valilerin çoğunu Araplardan tayin etmişti. Onun dönemindeki meşhur valiler şunlardı: Saîd b. Salim el-Bahli, Man b. Zayd el-

²³³ İsfahânî, Ebû'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî (v. 356/967), **el-Ağânî**, III, 180, thk. İhsân Abbâs, Dâru Sâdır, XXVI-I, Beyrut, 2002.

²³⁴ Taberî, **Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk**, X, 215.

²³⁵ Ahmed Emin, **Duha'l-İslam**, I, 121.

²³⁶ Abdurrazzak Halife, **Menhac Abdurrahman b. Mehdî**, s. 165, **KÜKŞ**, Mektebetü'l-benîn, 2002

²³⁷ Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, X, 247.

²³⁸ Ahmed Emîn, **a.g.e.**, II, 295.

²³⁹ Şevkî Zayf, **Târîhu'l-Edebi'l-Arabî**, III, 19-26.

²⁴⁰ Muhamed el-Hudârî, **Muhâdarâtü târihi'l-ümemi'l-İslamiyye**, s.561.

²⁴¹ Muhammed el-Hudârî, **a.g.e.**, s.562.

Şeybeni, Ebû Delf el-Âcli, Rûh b. Hâtim b. Kubaysa ve el-Muhleb b. Ebi-Safra. Abbâsî inkılabından dolayı devlette Persler'in etkisi daha çok olmuş, bununla birlikte Persler ve Arapların arasında mücadele artmıştı.²⁴² Ayrıca Kuzey Arap (Madarîn) ve Güney Arap (Yemeni)'nin arasında rekabet sebebiyle ırkçılık oluşmuş ve halife Mansur, kuzeydeki ordusunu Bağdat'ın güneyinde bulunan Karğ bölgesine götürmek zorunda kalmıştır.²⁴³

4. Kölelik

İbn Mehdî'nin yaşadığı dönemde köleler büyük bir topluluktur. Zencilerden ve beyazlardan farklı özelliklere sahip olan kölelerin alım satımı İslam dünyasında yaygındı. Halifeler ve kralların köşkleri, farklı millet, diller ve adet sahibi kölelerin sığındığı bir yerdi.²⁴⁴ Abdurrahman b. Mehdî'nin ve çocuklarının cariyeleri vardı,²⁴⁵ O evlilik hususunda aslı köle olan kimsenin, soy ağacı bakımından üstün olanlara denk olduğunu ileri sürmüştür.²⁴⁶

Her köle veya cariyeye kendi ülkesinin adetlerini beraberinde getiriyor bu adetlerin İslam topraklarında yayılmasını sağlıyordu. Mesela Rum diyarından gelen cariyeler kendi kavimlerinin zerafetleri ile birlikte şarkı söyleme adetlerini de beraberinde getirmişlerdir. Bazı cariyelerin güzelliğiyle beraber edebi bir dili vardı. Bunun için şairlerin akıllar başlarından almış, kalplerini sevgiyle doldurmuşlardır.²⁴⁷

Farklı kültürlerden gelen cariyeler, Müslüman toplumuna müzik aletleri kullanma, makyaj yapma gibi adetler getirmişlerdir. Efendilerin cariyeleriyle çok zaman geçirmeleri, efendilerine hoş ve tahrik edici sözler dile getirerek kalplerini kuşatan cariyelere, meyil etmeleri alışkanlık haline gelmiş, bu durum şairlerin sözlerine yansımıştır.²⁴⁸

²⁴² Ahmed Emin, **Duha'l-İslâm**, I, 35,36.

²⁴³ Hasan İbrahim Hasan, **et-Târîhü'l-İslâmî**, II, 295.

²⁴⁴ Taberî, **Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk**, X, 101.

²⁴⁵ Zehebî, **Siyer**, bkz. VII, 592, 594.

²⁴⁶ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî (v. 676/1277), **el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb**, XVI, 178, Dârü'l Fikr, I-XX, Beyrut, ts.

²⁴⁷ İsfahânî, **el-Egânî**, VII, 170.

²⁴⁸ Şevkî Dayf, **Târîhü'l-edebi'l-Arabî**, III, 63.

5. İrkçılık

Köklü bir medeniyete sahip olan Persler, Abbasî devletinde yüksek mertebelere getirilmelerinin de etkisi ile çöl hayatından gelen Araplar'a karşı kendilerini üstün görüyorlardı.²⁴⁹ Tabi ki bu genel bir tutum değildi. Bazı kimseler İslâm'ın üstünlüğü takvada gören anlayışını²⁵⁰ esas alarak kendilerini başkalarından üstün tutmaktan kaçınmışlardır.

a. İrkçılık Çeşitleri

Araplar'ı aşağılayıp kendilerini diğer insanlardan üstün gören kimseler ırkçılardı. Bu ırkçılar tek değil çeşit çeşitti. Bunlardan bazıları şunlardır:

- 1) Arapların yöneticiliğini elde etmek isteyen siyasi ırkçılar,
- 2) Pers topraklarını fetheden Araplar'a karşı kendi milliyetçi duygularını diri tutan ırkçı Persler,
- 3) İçki ve fuhuş gibi dünya zevklerine dalıp yabancı medeniyetleri beğenenler,
- 4) Araplar'dan, Arapça ile ilgili ilimlerden ve İslam dininden nefret etmiş olan apaçık zındıklar.²⁵¹

b. İrkçılık Öncüleri

Meşhur Persli ırkçıları zikretmeden önce Bermekîler'in de Persler arasında ırkçılık ateşini tutuşturduğunu zikretmek gerekir. Meşhur Persli ırkçılardan bazıları ise şunlardır:

- 1) Pers Yahudilerinden meşhur dilbilimci Ebû Ubeyde ki o, Araplar'ı kınama, kötüleme ve aşağılayan özelliklerini anlatmıştır.²⁵²
- 2) Persli Alân ki o da Arap kabilelerinin eksikliği, kabahat ve kusurları ile ilgili “*Elmidân*” adlı kitabı yazmıştır.²⁵³

²⁴⁹ Şevkî Dayf, **a.g.e.**, III, 75.

²⁵⁰ **Hucurât** suresi, 13. Ayet.

²⁵¹ Ahmed Emîn, **Duha'l-İslâm**, I, 49-63.

²⁵² Ebû Ubeyde, Abdullah b. Abdulaziz b. Muhammed el-Bekrî (v. 487/1094), **et-Tenbîh**, s.77, Matba'tu Dâr'il-Kütübi'l-Masriyye. II-I, Kahire, 2000.

3) Beşer b. Berd de şiirleriyle Arap düşmanlığını oluşturmaya çalışmıştır.²⁵⁴

İslâm'a ve Arap diline karşı yapılan bu ve buna benzer ırkçı saldırılar karşısında gerek halifeler gerekse valiler, fakihler, dilbilimciler ve şairler dini ve dili savunmak için çaba sarf etmişlerdir. el-Cahiz *el-Beyân ve't-tebyîn*'i kitabı, İbn Kuteybe *Kitâbu'l-Arabî*ni milliyetçilere karşı reddiye olarak yazmışlardır.²⁵⁵

Halife Mansur, İbnü'l-Mukaffâ'yı zındıklık suçu ile öldürmüş, Halife el-Mehdî ise zındıklara karşı müsamahasız bir savaş başlatmıştır. Ayrıca o kesin ve apaçık delillerle, eserleri ve kitapları tedvin eden kelamcılar için, zındıkların sözünü iptal edecek münazara meclisi kurmuştur.²⁵⁶

Mehdî, Maniheizm²⁵⁷ dinine çağıran Salih b. Abdulkudüs'ü öldürüp Beşer b. Bard'ın Basra'da öldürülmesini izlemek için de yola çıkmıştır. el-Mehdî'nin oğlu el-Hâdî, babası gibi zındıklar ile mücadeleyi sürdürerek onlardan bir topluluğu ortadan kaldırmıştır. Halife Hârûnürreşîd'in de bu hususta sözü edilen iki halifeden pek farkı olmamıştır.²⁵⁸

6- Fırkalar

a. Müşebbihe

Allah'ın zatını insana benzeten fırkalardır. Bu fırkaların bir kısmı Allah'ı insanların organlarına benzetmekte veya Allah'ın insana hulûl²⁵⁹ ettiğini söylerken diğer kısmı ise Allah'ın sıfatlarını insanlara teşbih ettiğini iddia etmektedir.²⁶⁰

Bu fırkaların inançlarını hiç kabul etmeyen Abdurrahman b. Mehdi, teşbih inananlarla mücadeleyi sürdürmüştür. O, Müşebbihe fırkasına mensup bir gence;

²⁵³ İbnü'n-Nedîm (. 385/995), *el-Fihrist*, s.80 thk, İbrahim Ramazan, Dârü'l-ma'rife, II-I Beyrut, 1997.

²⁵⁴ İsfahânî, *el-Egânî*, III, 139.

²⁵⁵ Şevkî Zayf, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*, III, 79.

²⁵⁶ Şevkî Zayf, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*, III, 81.

²⁵⁷ III. yüzyılda Mani tarafından eski İran'da kurulan ve günümüzde müntesibi bulunmayan gnostik bir din. Bkz. *DİA* mad '*MANİHEİZM*', Şinasi GÜNDÜZ, XXVII, 575.

²⁵⁸ Şevkî Zayf, *a.g.e* III, 83.

²⁵⁹ ilâhî zâtın veya sıfatların yaratıklardan birine, bir kısmına yahut tamamına intikal edip onlarla birleşmesi, Allah'ın insan veya başka bir maddî varlık görünümünde ortaya çıkmasıdır. Bkz. Kürşat Demirci, 'Hulûl', *DİA*, XVIII, 341-344.

²⁶⁰ Neşet Çağatay ve İbrahim Agâh Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 150-152, AÜİF, Ankara, 1985.

“Oğlum! Senin sözlerin hariç bu dünyadaki farklı düşünce ve görüşler normal kabul edilmektedir. Senin hakkında bana ulaşan bilgilere göre anormal inançları dile aldın” demiştir. Genç, İbn Mehdî’ye dile aldığı anormal inançların ne ile alakalı olduğunu sormuş, İbn Mehdî; *“Sen, Allah’la ilgili vasıflardan bahsederek Allah’ı teşbih ediyorsun!”* diye duyduğunu aktarmış, genç de Abdurrahman’a; *“Evet doğru, araştırdık ve Allah’ın yarattığı insanlardan daha iyi bir yaratık bulamadık”* diyerek Allah’ı insana teşbih etme meselesini açıklamaya başlamıştır. Bu sözlerden rahatsız olan İbn Mehdi gence; *“Dur! Yaratıcı hakkında konuşmadan önce biz, yaratıklardan bahsetme konusunda aciz kalırsak yaratıcıdan bahsetme konusunda da aciz kalırız demektir”* dedikten sonra üstesinden gelemeyeceği şu tasavvuru gence yönelterek; *“Şu ‘be’ nin rivayetine göre Peygamber efendimiz (s.a.v.) Cebrâil’i altı yüz kanatlı bir yaratık olarak görmüştür.”* demiştir. Bu rivayeti şaşkınlıkla dinleyen gence hitaben Abdurrahman b. Mehdî sözlerini şöyle sürdürmüştür; *“Beş yüz doksan yedi kanadını bir kenara koyalım, bana da üç kanatlı bir yaratığı vasıflandır ki; üçüncü kanadı normal iki kanadının yerinde olmasın.”* Bu tasavvur karşısında aciz kalan genç *“Biz yaratığı açıklamada aciz kaldığımızdan dolayı, yaratıcıyı vasıflandırmada daha aciziz. Bu yüzden ben, hak yola geri döndüğüme dair seni şahit tutuyorum”* demiştir.²⁶¹

b. Cehmiyye

İslâm âleminde ilk ortaya çıkan fırkalardan biri olan Cehmiyye, Cehm b. Safvân’ın (v. 128/745-46) tarafından kurulmuştur.²⁶² İnsan bir şey yapmağa kâdir değil ve Allah tarafından yaratılmış ve yazılmış fiilleri insan yapmağa mecburdur²⁶³ inancına tabi olan Cehmiyye fırkası hakkında Abdurrahman b. Mehdî’nin *“Onlarla evlenmem, arkalarında da namaz kılmam”* demesi, onlardan hiçbir ravi kabul etmemesi, hatta *“Cehmiyye kâfirdir”* diye söylemesi²⁶⁴ ve sultanın onları öldürmesini önermesiyle²⁶⁵ bu fırkaya karşı ağır tepkisini ortaya koymuştur.

²⁶¹ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, IX, 8.

²⁶² Şerafettin Gölçük, ‘Cehmiyye’, DİA, VII, 234-236.

²⁶³ Neşet Çağatay ve İbrahim Agâh Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 134.

²⁶⁴ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, IX, 6, 7.

²⁶⁵ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, IX, 7.

c. Râfızîler

Hiz. Hüseyin (v. 61/680)'in torunu Zeyd b. Ali (v. 122/740)'nin Emevîler'e²⁶⁶ karşı başlattığı isyan esnasında Hiz. Ebû Bekir ve Ömer'i meşrû halife kabul ettiği gerekçesiyle kendisini terk eden ilk İmâmîler'i,²⁶⁷ ardından ilk üç halifenin hilâfetini reddettikleri için bütün Şîî grupları, daha sonra da Şîî unsurları taşıyan bazı bâtinî²⁶⁸ grupları ifade eder.²⁶⁹

Abdurrahman b. Mehdî, ehl-i Bid'at hakkında sorulduğunda; *“Onlar kendi bidatlerine çağırmadığı takdirde, arkalarında namaz kılınabiliyor. Yalnız Cehmiyye ve Râfızîlerin arkalarında namaz kılınmaz. Çünkü cehmiyye Kur'an'a göre kafir olurken Râfızîler ise Peygamber efendimizin (s.a.v.) sahabesini aşağılamaktadırlar”* diye şöyle cevaplaması²⁷⁰ ile Râfızîlere karşı aldığı tavır, dikkat çekmektedir.

d. Halku'l-Kurân

Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı konusundaki tartışmaları ifade eden kelâm terimidir.²⁷¹ Kur'ân mahlûk (yaratılmış) diye inananların kur'ân'a göre kâfir olmalarını²⁷² ve bu inançtan geri vazgeçmedikleri takdirde, öldürülmeleri gerektiğini kabul eden²⁷³ Abdurrahman b. Mehdî; *“Kur'ân mahluk diyen kimsenin arkasında*

²⁶⁶ Hulefâ-yi Râşidîn'den sonra 661-750 yılları arasında hüküm süren ilk İslâm hânedanı. Bkz. İsmail Yiğit, 'Emevîler', **DİA**, XI, 104-108.

²⁶⁷ İmâmîler, Zeyd'i rafz (terk) eden Sâbbe'dir ki terk ettiklerinden dolayı kendilerine 'Râfıza' denildiği gibi, Zeyd'in öldürülmesinden sonra bir imam seçmeye kalktıklarından dolayı da 'İmâmiyye' adını aldılar. (Bkz. Neşet Çağatay, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, s. 59) Mezhepler tarihi kitaplarının bir kısmında Râfıza (Revâfiz) adıyla ele alınan İmâmiyye, zaman zaman, imam ilkesini benimseyen bütün Şîî gruplar için olduğu gibi varlığını sürdüren en büyük Şîî grup durumunda bulunan İsnâaşeriyye için de kullanılır. (Bkz. Mustafa Öz, 'İmâmiye', **DİA**, XXII, 207-209).

²⁶⁸ İslâm akidesine en büyük zararın Bâtînlîkten geldiğini söyleyebiliriz. Hiz. Muhammed devrinde nasların zâhiriyle amel edildiği halde, Bâtînîler muhkem âyetleri bile te'vîl yoluyla uzak anlamlara sürüklemek zihniyetini doğurmuşlardır. (Bkz. Neşet Çağatay, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, s. 76.) Her zâhirin bir bâtinî ve her nassın bir te'vîli bulunduğunu, bunu da sadece Tanrı tarafından belirlenmiş veya O'nunla ilişki kurmuş mâsum bir imamın bilebileceğini iddia eden gruplardır. Bkz. Avni İlhan, 'Bâtîniyye', **DİA**, V, 190-194.

²⁶⁹ Mustafa Öz, 'Râfızîler', **DİA**, XXXIV, 396-397.

²⁷⁰ Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-evliyâ**, IX, 7.

²⁷¹ Yusuf Şevki Yavuz, 'Halku'l-Kur'ân', **DİA**, XV, 371-375.

²⁷² Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-evliyâ**, IX, 7.

²⁷³ Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-evliyâ**, IX, 7.

namaz kılma! Onunla aynı yolda yürüme! Onlardan evlenme!” diyerek²⁷⁴ onlara yönelik tavırları sergilemiştir.

C. İLMÎ HAYAT

İslam toplumu İbn Mehdî'nin döneminde ilmî hayatta yeni bir çılgır açmıştır. Bunun en başat sebeplerinden biri hiç kuşkusuz bu dönemde kurumsallaşan tercüme hareketleri gelmektedir. Yunan felsefesinden tıp, mantık, kimya, astroloji ve matematik, Hintliler'den matematik ve astroloji çevirisi yapılarak, yine Yunan ve Pers tarihi Arap diline aktarılmıştır.²⁷⁵

Yunan mantığının Arapçaya tercümesi ve diğer din mensupları ile yapılan tartışmalarda Aristo mantığı kullanılmaya başlanmış, İbn Mehdî'nin, şayet benimsenirse onun gerek taşıdığı fikir gerekse da aktardığı rivayetler onu dinleyen kimseleri zındıklığa götürdüğünü söylediği²⁷⁶ Kelâm ilmi şartların Aristo mantığından etkilenmiştir. Bundan sonraki süreçte Tefsir ve Hadis gibi dini ilimler zorlamasıyla de Kelâmdan etkilenmiş ve üsluplarını Mantık ilmi ile revize etmişlerdi. Bu dönem yazılan eserlerde ki aklî lafızlar ve mantık ibareleri bu etkilenmenin şahitleridir.²⁷⁷

1. İlim Dalları

Bu dönemde ilimler iki kısma ayrılmıştır:

1) Tefsir, kıraat, hadis, fıkıh, kelam, dilbilgisi, beyan ve edebiyat gibi nakli bilimler.

2) Felsefe, mühendislik, astroloji, müzik, tıp, sihir, kimya ve coğrafya gibi aklî ilimler.²⁷⁸

Belirtmek gerekir ki bu dönemde mevcut ilim dallarının temeli Arapça ile atılmış, Abbasî devrinden sonra yeni bir ilim dalının ortaya çıkması da çok nadir görülmüştür. Bu dönemde Kur'an'ın tefsiri, hadisın toplanması ve tedvini

²⁷⁴ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IX, 6.

²⁷⁵ Hasan İbrahim Hasan, *et-Târîhü'l-İslâmî*, II, 282-284.

²⁷⁶ Zehebî, *Siyer*, VII, 119

²⁷⁷ Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, II, 1, 9.

²⁷⁸ Hasan İbrahim Hasan, *et-Târîhü'l-İslâmî*, II, 264.

gerçekleşmiş, nahiv ilminde meşhur Sibeveyh (v. 180/796) şöhretli *el-Kitâb* isimli eserini yazmış, Halil b. Ahmed (v. 175/791) tarafından dilbilgisi kuralları oluşturulup arûz ilmi telif edilmiştir. Arap şiiri bu dönemde toplanarak kitaplar halinde telif edilmiştir. Hammâd er-Râvi (v. 160/776-77)'in şiirleri *el-Muallakât* kitabında, el-Mufaddal ed-Dabbi (v. 178/794)'in şiirlerini *el-Mufaddaliyet*'te, el-Asmaî (v. 216/831)'in şiirlerini de *el-Asma'îyyât* isimli eserde toplamışlardır. Câhız İbn Kuteybe (v. 255/869) ve Muberrid (v. 286/900) gibi Arap şairleri, Arap edebiyatının temelini atmışlardır. Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit (v. 150/767), Mâlik b. Enes el-Yemenî (v. 179/795), Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî (v. 204/820) ve Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (v. 241/855) gibi büyük âlimler ve talebeleri fikhın yazılmasına vesile olmuş, Vâkidî (v. 207/823) ve İbn İshâk (v. 151/768) gibi âlimler tarihi yazmakla ilgilenmişlerdir.²⁷⁹ Abdurrahman b. Mehdî'nin bu farklı ilim alanları hakkındaki; “*Şiir öğrenmenin sonucunda hiciv²⁸⁰ yapan veya haksız methiyelerde bulunan kişi şâir, Kelâm ilminin tahsiliyle uğraşan kişi ise zındık olur. Hadis ilmine kendisini veren ise -hakkıyla amel ediyorsa- İmam olur.*” sözü²⁸¹ ile dînî ilimleri tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Geçmiş konularda bu dönemde sosyal refah meselesini ele aldığımızda insanların yaşantılarını genel itibarla yüksek refah seviyede tutmalarından bahsederken herkesin aynı düşüncede olmadığı dile getirilebilmektedir. Zira bu dönem, İslam dünyasında yaşanan bu lüksten rahatsızlık duyan zahitler, dindar ve salih kimseler de vardı.²⁸² Bu sebeple edebiyat eğiliminin iki kısma ayrıldığını söylemek mümkündür.

1) Eğlenti eğilimi: İçki ve kumarla ilgili tedvinler. Bu kısmın örnekleri şunlardır: Ebû Nuvâs (v. 198/813), Müslim b. el-Velîd (v. 208/823).

²⁷⁹ Hasan İbrahim Hasan, *et-Târîhü'l-İslâmî*, II, 266-277.

²⁸⁰ Bir kişinin veya toplumun ayıp ve kusurlarını sayıp dökmek, yermek” anlamına gelir. Bkz. M. Orhan Okay, ‘Hiciv’, *DİA*, XVII, 452-454.

²⁸¹ Abdullah-ı Herevî (v. 418/1089), *Zemü'l-Kelâm*, IV, 227, tahk, Ebû Câbir Abdullah, *Mektebetü'l-ğurabâ*, ys. ts.

²⁸² Hatîb, *Târîhu Bağdâd* I,5.

2) Zahitlik eğilimi: Ölüm, kıyamet günü, hesap ve zahitlik hayatı ile ilgili şiir ve tedvinler. Örnekleri: Ebü'l-Atâhiye (v. 210/825) gibi şairlerdir.²⁸³

Naklî ve aklî ilimlerinin araştırılıp tedvin edilmesinde özel bir metot kullanılmıştır. Şöyle ki naklî ilimlerin araştırılıp tedvin edilmesinde rivayet ve senedin sahih olması esas kabul edilmiştir. Bunun için dönemin müfessirleri ayetleri açıklarken sahabe ve tabiinden gelen rivayetleri almışlar, daha sonra yeni bir bilgi ifade eden başka bir rivayet bulduklarında eldeki bilgiler arasında tercihte bulunmuşlardır.²⁸⁴ Hadis alanında da aynı üslup takip edilmiş, hadis âlimleri tarafından toplanan hadisler metin ve senet açısından incelenmiştir.²⁸⁵ Lügat ve edebiyat alanı, dinî ilimlerin tesiri altında kalarak rivayet açısından tefsir ve hadis ilminden pek farkı olmamıştır.²⁸⁶

Fizik, matematik ve tıp gibi aklî ilimler, akıl, mantık ve kesin bilgiye dayanarak verileri bilimsel tecrübe ışığında değerlendirme metodunu benimsemişlerdir. Bu sebeple ilmî iddialar iddia sahibine bakılmaksızın mezkûr kıstaslara vurulmuş, akıl ve mantık ile çelişenler ile bilimsel tecrübenin desteklemedikleri elenmişlerdir. Ehl-i reyin nezdinde fıkıh ilmi, aklî ve naklî ilimden meydana gelmekteydi. Bu sebeple onlar kendi mezheplerini desteklemek ve hasımlarına karşı cevap vermek için ayet ve hadislerle ilaveten mantık delillerini de kullanmışlardır. Bu dönemde kâğıt üretiminin ucuz ve yaygın olması tedvin hareketini aktif hale getirmiş, öyleki büyük kütüphaneler ve kırtasiyeler kurulmuştur.²⁸⁷

2. İlim Meclisleri

İlim meclislerine son derece saygı gösteren ve kendi hadis halkasında bulunan bir kişinin kahkahasını duyup ceza olarak iki ay ders vermeyen²⁸⁸

²⁸³ Şevkî Zayf, (v. 1426/2005) *Târîhü'l-Edebi'l-Arabî*, bkz. III, 83-88 Dârü'l-Me'ârif, VII-X Kahire, ts.

²⁸⁴ a.mlf, *et-Târîhü'l-İslâmî*, III, 347.

²⁸⁵ Hasan İbrahim Hasan, *et-Târîhü'l-İslâmî Siyâsî Dînî Sakafî İctimâ'î*, III, 351.

²⁸⁶ Ahmed Emîn, *Duha'l-İslam*, II, 10.

²⁸⁷ Ahmed Emîn, *a.g.e.*, II, 9,48.

²⁸⁸ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IX, 6.

Abdurrahman b. Mehdî'nin döneminin temel ilim meclisleri ile ilgili bilgi vermek gerekirse, şu kurumları zikredebiliriz:

a. Küttâb:

Çocukların eğitim gördüğü yerdir. Bu yerlerde çocukların ilk olarak Arapça okuyup yazmayı ve Kur'an okumayı öğreniyorlardı. Bu kurumlarda hocaların bir kısmı ücret alır bir kısmı de ücret almazdı.²⁸⁹

b. Mescid:

Bu dönemde mescitler sadece ibadet için olmayıp aynı zamanda eğitim ve öğretimin yapıldığı en büyük medrese olarak işlev görüyordu. Mekke, Medine ve Mısır'da Amr Camii, Basra Camii, Küfe camii vb. camiler günümüzdeki okulların ve üniversitelerin görevini ifa ediyordu. Mescitler, ilim halkaları ile doluydu. Bu halkaların kimisi hadis için, kimisi tefsir için, kimisi nahiv kimisi de şiir ve edebiyat içindi. Mescidlerin İslâm kültürünün yayılmasındaki kilit işlev gördüğünü söylemek gerekir.²⁹⁰ Her Cuma günü ders için mescitte oturan Abdurrahman b. Mehdî; *"Dersime katılan insanlar çok olduğunda sevinirdim, az olduğunda üzülürdüm"* demiştir.²⁹¹ Bu da alimlerin, ilim halkaları için mescitlere hayli tecevvüh ettiklerinin göstergesidir.

c. Münazara Meclisi:

Önemli ilmî enstitülerden birisi olan münazara meclisi, halifelerin bulunduğu köşklerde ve mescidlerde kurulmuştur. Bu meclislerde fıkıh, nahiv, sarf ve lügat ile ilgili meseleler tartışılmıştır.²⁹² Özellikle bu dönemde ehl-i rey ve hadisçiler arasında çok ihtilaflar yaşanmıştır. Bazı fıkıh kitaplarında ve Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin (v. 476/1083) *Tabakâtül-Fukahâ* isimli eserinde Mâlikîlerle Hanefilerin, fakihlerle hadisçilerin, Şafî'yle Muhammed b. Hasan'ın arasında gerçekleşen birçok münazaradan bahsedilmektedir. Hatta sarf, nahiv ve lügat âlimlerinin arasında bile

²⁸⁹ Şevki Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-arabî*, III, 98-100.

²⁹⁰ Hasan İbrahim Hasan, *et-Târîhü'l-İslâmî*, II, 284.

²⁹¹ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IX, 12.

²⁹² el-Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüzeli (v. 345/956), *Mürûcû'z-zehab*, III, 286, thk, Esa'd Dâğir, *Dâru'l-hicrâ*, IV, ys, ts.

münazaralar olmuştur.²⁹³ Bu bağlamda Abdurrahman b. Mehdî, Müşebbihe²⁹⁴ fırkasına mensup bir genç ile münazara yapmış ve münazaranın sonucunda genç kendi eski inancından vazgeçip ehl-i Sünnet itikadına geri dönmüştür.²⁹⁵ Bu meclisler dönemin ilmî seviyesinin yükselmesinde çok büyük paya sahiptir.

d. Rihle:²⁹⁶

İlmi talep etme çabasında olan talebeler, karşılaşacakları zorluklara rağmen bölgeden bölgeye ülkeden ülkeye yolculuğa çıkarlardı. Muhaddis Saîd b. el-Müseyyeb (v. 94/713)'in “*Bir hadis için gecelerce yürüdüğümü hatırlıyorum*”²⁹⁷ ifadesi, bu hususta hadis alimlerinin en çok meşakkate katlanarak ilim yolunda yolculuk yapan alimler olduklarını belirtmek gerekir.²⁹⁸ Dine ve ilme olan derin muhabbetleri onları Endülüs'ün, Irak'ın ve Şam'ın meşakkatli yollarına revan etmiştir.²⁹⁹ İlim yolcusu olarak on yıl boyunca her sene hacca giden³⁰⁰ Abdurrahman b. Mehdî, âlimlerle karşılaşp ilim tahsil etmeyi sürdürmüştür.

3. Eğitim-Öğretim

Dönemin eğitim anlayışına baktığımızda göze çarpan ilk nokta, eğitimin devlet himayesinde ve kontrolünde değil, daha çok bu işe gönül vermiş ilim erbabının nezaretinde gerçekleşiyor. Bu dönemde sistemli bir eğitim programı olmadığından her alimin kendine has bir metodu vardı. Halifelerin, kralların ve zenginlerin yardımları dışında bu dönemde eğitime devlet tarafından bir bütçe ayrılmadığı görülür.³⁰¹ Bunun için zengin olmayan alimler ihtiyaçlarını gidermek

²⁹³ İbn Tağrıberdî, (v. 874/1470), **en-Nücümü'z-zâhire**, II, 29, Dâru'l-Kitâp, XVI, Mısır, ts.

²⁹⁴ Allah'ı yaratıklara veya yaratıkları Allah'a benzeten yahut bu sonuçları doğurduğu ileri sürülen inançları benimseyenleri ifade eder. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, ‘Müşebbihe’, **DİA**, XXXII, 156-158.

²⁹⁵ Bkz. Bu tez s. 37.

²⁹⁶ Terim olarak “hadis öğrenmek (talebü'l-hadîs) ve râvi hakkında bilgi edinmek için seyahate çıkma” mânasında er-rihle fî talebi'l-hadîs şeklinde kullanılır. İbrahim Hatiboğlu, ‘Rihle’ **DİA**, XXXV, 106-106.

²⁹⁷ Hafîb (v. 463/1071) **er-Rihle**, thk. Nûriddin İtr, s.127, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, I-I, Beyrut 1975

²⁹⁸ İbn Hallikân (v. 681/1282), **Vefeyâtü'l-a'yân**, II, 321, thk, İhsan Abbâs, Dâru sâdır, I-VII, Beyrut, 1900.

²⁹⁹ Ahmed Emin, **Duha'l-İslâm**, II, 462.

³⁰⁰ Fesevî, **el-Ma'rife ve't-târîh**, I, 721

³⁰¹ Ahmed Emin, **Duha'l-İslâm**, II, 67.

için borç almak zorunda kalırlar. Bu bağlamda Abdurrahman b. Mehdî, Yahyâ b. Saîd el-Kattân'dan 400 dinar borç almıştır.³⁰²

Devlet, eğitimle ilgili konuları, ders programlarını ve hocaları kontrol altına almamaktaydı. Hatta talebeler ve hocalar kendi kişisel imkânlarına göre eğitim görüp ders verirdi. Hocaların çoğunluğu talebelerden para almayıp sadece Allah'ın rızasını gözetiyorlardı.³⁰³ Mesela mescidde talebelerine ders veren Ebû Hanife geçimini kumaş ticareti ile sağlardı.³⁰⁴ Bununla birlikte âlimlerin kapıları ailesinin infak edebileceği talebeye veya kendi ihtiyaçlarını giderecek kadar parası olan kimseye de açıktı.³⁰⁵

Her kişinin eğitim görme üslubu farklıydı. Âlimlerin çoğu, başlangıçta medreseye (küttâba) katılırlar, sonra meylene göre şiir, hadis, tefsir, Kur'an veya kelam ilmini tam öğreninceye kadar ders meclisinden ayrılmazlardı. Hatta bazı öğrenciler, bütün ilimleri elde edebilmek için bir âlimin bilgilerini tam olarak tahsil etmeden hocasını bırakıp başka bir hocaya gitmezlerdi, Ondan öğrenebileceği her şeyi öğrendikten sonra başka bir hocaya giderlerdi. Bu şekilde farklı yöntemler, talebenin isteğine ve hocanın düşüncesine bağlı idi.³⁰⁶

4. İlim Merkezleri

Dönemin başlıca ilim merkezleri Hicaz, Irak, Mısır ve Şam idi. Bu ilim merkezlerindeki dönemin ilmî faaliyetleri hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

a. Hicaz

Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere'de, Kitap ve Sünnet kaynaklı hadis ve fıkıh ilmi öğretilmekte idi.³⁰⁷ Mekke'nin meşhur âlimleri arasında Mekke'de ilmi ilk tedvin edip³⁰⁸ tâbiî tabasında³⁰⁹ olan Abdülmelik b. Cüreyc (v.

³⁰² Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IX, 9.

³⁰³ Yâkût el-Hamevî' (v. 626/1229), *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 44, thk. İhsan A'bbâs Dâru'l-ğarbü'l-İslâmî, I-VII, Beyrut, 1993.

³⁰⁴ Vehbî Süleyman, *Ebû Hanîfe en-Nu'mân*, s.68-69, Dâru'l-kalem, V-I, Dimaşk, 1993.

³⁰⁵ Ahmed Emîn, *a.g.e.*, II, 68.

³⁰⁶ Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, II, 66, 68.

³⁰⁷ *a.g.e.*, II, 463

³⁰⁸ Zehebî, *Siyer*, VI, 326.

³⁰⁹ Zehebî, *a.g.e.*, VI, 325.

150/767), Kûfe'den Mekke'ye gelen³¹⁰ tebeu't-tâbiîn³¹¹ Süfyân b. Uyeyne (v. 198/814) ve kendi tabakasında meşhur olan hadisçi el-Fudayl b. İyâz (v. 187/803) sayılırken³¹² Medine'de ünlü âlimlerden ve Abdurrahman b. Mehdî'nin ilim tahsil etmek amacıyla yanında yanında uzun bir müddet kaldığı³¹³ Mâlik b. Enes (v. 179/795) ve tarihçilerin şeyhi Muhammed b. Ömer el-Vâkidî (v. 207/823) yer almaktadır. Mekke'nin ve Medine'nin medreseleri, başta hadis ve fıkıh olmak üzere islamî ilimlerde insanlara yol göstermekteydi. Bu noktada dikkat çekilmesi gereken bir başka konu ise, Hac hareketinin İslam dünyasına Mekke'nin ve Medine'nin âlimleri ile ilişki kurma, onların meclislerine katılarak rivayet ettikleri hadisler öğrenip kendi memleketlerindekiyle öğretmesine fırsat vermesidir.³¹⁴

b. Irak

Irak bu dönemde gerek tefsir, hadis, fıkıh, gramer, sarf gibi naklî ilimler gerek doğa bilimleri ve matematik gibi aklî ilimlerin yoğun olarak öğrenilip öğretildiği ve üretildiği bir yerdî.³¹⁵ Kelam mezheplerinin burada doğması ve tercüme hareketinin burada bulunuşu Irak'ı tam bir ilim merkezine çeviriyordu. Irak'ın önemli şehirleri olan Basra, Kûfe ve Bağdat arasındaki rekabet ilmi hareketlilik için çok önemli bir faktördü.³¹⁶ Bu dönemde Irak bölgesinde öne çıkan âlimler arasında Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit (v. 150/767),³¹⁷ Ebû'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî el-Kûfî (v. 189/805), Cerîr b. Abdilhamîd (v. 188/804), Ebû Yûsuf (v. 182/798)³¹⁸ dönemin uleması olarak sayılabilmekle beraber hadis alanında Basra'nın imamı olan³¹⁹ Abdurrahman b. Mehdî; Kûfe'de günlük üç yüz

³¹⁰ İbn Hallikân **Vefeyâtü'l-a'yân**, II, 391.

³¹¹ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, VI, 41.

³¹² İbn Hallikân, **a.g.e.**, III, 164.

³¹³ Zehebî, **Siyer**, IX, 205.

³¹⁴ Ahmed Emin, **Duha'l-İslâm**, II, 464-465

³¹⁵ Ahmed Emin, **Fecri'l-İslâm**, s.248.

³¹⁶ Câhiz (v. 255/869), **el-Beyân ve't-tebyin**, II, 89, Dâru Mektebeti'l-hilâl, III, Beyrut, 2003; İbnü'l-Fakîh (v. 365/976), **Kitâbü'l-Büldân**, s.167, Âlemü'l-kütüb, I-I, Beyrut, 1996.

³¹⁷ İbn Hallikân (v. 681/1282), **Vefeyâtü'l-a'yân**, V, 405.

³¹⁸ Zehebî, **İ'ber.**, I, 219.

³¹⁹ Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-evliyâ**, IX, 5.

hadis rivayet eden³²⁰ Süfyân es-Sevrî'nin (v. 161/778), Basra'da ise Hammâd b. Zeyd (v. 179/795)'in dönemlerinin büyük âlimlerinden olduklarını dile getirmiştir.³²¹

c. Mısır

Mısır'da İslamî faaliyetler bir hayli geniş ve büyük çapta idi. Kur'an, hadis, fıkıh ve kıraat³²² Mısır'da yaygın olan ilim dalları idi.³²³ İlimlerin tahsil edildiği en önemli merkezlerden biri Fustat bölgesindeki Amr b. As camii idi.³²⁴ Bölgenin en önemli simaları arasında *Siret-i Nebeviyye* eserinin müellifi İbn Hişâm (v. 218/833), hadisçilerden İbn Lehîa (v. 174/790), muhaddis fakihlerden el-Leys b. Sa'd (v. 175/791)³²⁵ ve Abdurrahman b. Mehdî'nin hocası olan ve İbn Mehdî'den hadis rivayet eden³²⁶ İbn Vehb el-Mısri (v. 197/813) yer almaktadır.³²⁷

d. Şam

Kuran ve Sünnet'i esas alan dinî ilim hareketi Şam'ın merkezine kadar ilerlemişti. Dimaşk'ta Evzâî (v. 157/774) ilim erbabı içinde en meşhur sima olarak görülmektedir. Şam ehli Evzâî'nin mezhebine uymuşlardır. Sonra Endülüs'de Mâlikî mezhebi yayılırken Şafîî'nin mezhebi, Evzâî'nin mezhebinin yerine geçmiştir.³²⁸

Dimaşk camiinin her direğinde âlim ve ilim ders halkalarındaki talebeler ilim tahsiliyle meşgul idiler.³²⁹ Abdurrahman b. Medhdî'nin Şam'da en büyük âlim olarak kabul ettiği³³⁰ Evzâî', Irak'ta hadis ilmi az iken Şam'da çok yaygın olduğuna işaret ederek; "*Halifeler Şam'da iken yeni hadiselerin hükmünü öğrenmek amacıyla Şam ve Medine'deki alimlere başvururlardı. Irak'taki hadislerin sayısı ise bir ev duvarına ulaşmazdı*" ifadesinde bulunmuştur.³³¹ Aynı meseleye ilişkin açıklama

³²⁰ Fesevî, **el-Ma'rife ve't-târîh**, I, 721.

³²¹ Zehebî, **Siyer**, VII, 205

³²² Süyûtî (v. 911/1505), **Hüsnü'l-muhâdara**, I, 131, Dâru İhyâi'l-Kitâbi'l-Arabî, I-II, Mısır, 1967.

³²³ İbn Teğrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhîre**, I, 149.

³²⁴ Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed (v. 845/1442), **el-Hitâtü'l-Makrîziyye**, II, 259, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, 1997.

³²⁵ Ahmed Emin, **Duha'l-İslâm**, II, 481.

³²⁶ İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, VI, 279.

³²⁷ Zehebî, **İ'ber**, I, 251.

³²⁸ Ahmed Emin, **a.g.e.**, II, 73,105.

³²⁹ İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım (v. 571/1176), **Târîhu medîneti Dimaşk**, I, 328, thk, Amr b. Ğarâme, Dâru'l-fikir, I-VI, ys, 1995.

³³⁰ Zehebî, **Siyer**, VII, 205.

³³¹ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, I, 329.

yapan Süfyân b. Uyeyne, Evzâî'nin ifadesini “*güvenilir hadis ve senedleri isteyen Medine’ye, Siyeri seven Şam’a, güvensiz bilgileri araştıran ise Irak’a gitsin*” diyerek izah etmektedir.³³² Bu dönemde Şam bölgesinde önde gelen âlimler arasında Ebû İshâk el-Fezârî (v. 188/804)³³³, el-Velîd b. Müslim ed-Dımaşkî (v. 195/810)³³⁴ sayılabilir.

III. DEĞERLENDİRME

Abdurrahman b. Mehdî, İnci ticareti yapmış, 19 yaşında evlenmiş, yetim yeğenleriyle ilgilenmiştir. Birisinin tavsiyesiyle hadis derslerine başlamış, 8 sene hacca gittiğinde âlimlerle görüşmüş, on defa Süfyân es-Sevrî'nin yanına gitmiş, hatta Süfyân Basra'ya geldikten sonra Abdurrahman'nın yanında vefat edinceye kadar kalmış ve bu süre içinde Abdurrahman b. Mehdî tefsir ve bütün hadislerini öğrenmeyi tamamlamıştır. Ricâl tenkidi alanında ilk sırada gelen Şu'be b. Haccâc'ın ilmini tahsil etmiş, büyük âlimler tarafından övülmüş ve seyahatler gerçekleştirmiştir. Hadis ilmini tahsil ettiği gibi fıkıh ilmini de öğrenmeye çaba sarf etmiştir. Onun bu durumu Mâlikî mi Şâfiî mi olduğu yönünde ihtilafa olmuştur. Öte yandan hadisleri lafzen rivayet edebilmek için ezberlemeye çok önem verdiği, hafıza gücünü artmak için bir ot kullandığından anlaşılmaktadır. Abdurrahman b. Mehdî, Müşebbihe, Cehmiye, Râfızîler gibi fırkalara karşı görüşlerini bildirerek çok sert bir tavır almıştır. Bu bölümde Abdurrahman b. Mehdî'nin yaşadığı dönemdeki siyasal, sosyal ve ilmi ortam hakkında bilgi verilmiş ve hayatı daha yakından tanınmıştır. Sonraki bölümlerde de hadis ilmi bakımından incelenecektir.

³³² İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, I, 330.

³³³ Zehebî, *Siyer*, IIX, 539.

³³⁴ Zehebî, *İ'ber*, I, 249.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİS RİVAYET VE DİRAYETİNDEKİ YERİ

I. HADİS RİVAYETİNDEKİ YERİ

“İnsan hadislere yiyeceklerden ve içeceklerden daha fazla muhtaçtır”³³⁵ diyen İbn Mehdî için Peygamber (s.a.v.)’in hadisleri hayatını tanzim eden en temel ve vazgeçilmez ilkedir.³³⁶ O, hadis ilmini tahsil etmek için yoğun bir çaba sarf etmiş, kendisine gelen rivayetleri çok iyi şekilde ezberlemiş, râvilerin ve rivayetlerin durumuna tam manasıyla hâkim olarak rabbani âlimlerin ve hafızların öncülerinden olmuştu.³³⁷

Öğrencisi Ali b. Medîni (v. 234/848), Abdurrahman b. Mehdî’nin ilmini “*sihir gibi etkileyici*” olarak vasıflandırıp onun ilmini Yahyâ b. Saîd el-Kattân (v. 198/813)’in ilmine tercih ederdi.³³⁸ A’mes’in (v. 148/765) tüm hadislerini bildiğini iddia eden Ali b. Medîni, Basra’ya gelip de Abdurrahman ile görüştüğünde İbn Mehdî’nin kendisine, A’mes’in hadislerinde hiç duymadığı otuz hadisi yazdığını anlatmış ve Kâbe’de bir şey için yemin edecek olsa ancak Abdurrahman’dan daha bilgili kimseyi görmediğine yemin edeceğini söylemiştir.³³⁹ Buradan da Abdurrahman b. Mehdî’nin hadis mesmuâtının genişliği anlatılmış olmaktadır.

³³⁵ Ebû Nuaym, **Hilyetü’l-evliyâ**, IX, 9; Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, II, 186.

³³⁶ Hatîb, **a.g.e.**, II, 186; a.mlf., **el-Kifâye**, s. 49.

³³⁷ Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, X, 186. Abdurrahman b. ve Yahya b Saîd el-Kattân; Süfyan es-Sevrî’nin hadis ilmi hususunda en önemli talebeleri olarak kabul edilmişlerdir. (Bkz. Fesevî, **el-Ma’rife**, I, 716-717). Bazı alimler hadis ilmi bakımından Abdurrahman b. Mehdî’yi Yahya b. Saîd’e tercih ederken (İbn Ebû Hâtim, **Takdimetü’l-ma’rife**, s. 255) diğer alimler ise Yahya’yı Abdurrahman’a tercih ederlerdi. (Ebû Zûr’a, Abdurrahman b. Amr (v. 281/894), **et-Târîh**, s. 462. Thk. Şükrullah, Mecmeü’l-lügati’l-Arabiyye, Dımaşk, ts). Fıkıh İlmi yönünden ise bu iki alimin arasındaki mukayeseyle ilişkin bazı alimler tarafından Abdurrahman b. Mehdî tercih edilirdi. (Bkz. Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, XI, 512). Ayriyeten Abdurrahman b. Mehdî ile diğer çağdaşı olan alimler arasında mukayese olmuştur. (Bkz. İbn Maîn, **et-Târîh**, I, 32, II, 564, III, 450, 560; İbn Ebû Hâtim, **Takdimetü’l-ma’rife**, s. 221, 230, 251, 252, 253 255; Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, II, 93, X, 243, 247, 311, XII, 175, 276, XIII, 162, 507, 508, 509)

³³⁸ İbn Hacer, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, VI, 281.

³³⁹ Fesevî, **el-Ma’rife**, I, 715; Zehebî, **Siyer**, IX, 194.

A. HADİSLERİ TESPİTİ

1. Hadis Rivayetindeki Titizliği

Tasnif ehlinin kitapları Abdurrahman b. Mehdî'nin yanında idi.³⁴⁰ O, tasniflerden dikkatlice rivayet ederdi. Şayet tasnif ehli, bir râvinin hadisini rivayet etmekten vazgeçerse İbn Mehdî de kendi kitaplarına “*Bu râvinin hadisi alınmaz*” diye not düşerdi.³⁴¹

İbn Mehdî, rical tenkidine, zayıf râvilerin araştırılmasına ve hadis rivayetinin sebebine kendisini vermişti. Onun bu alandaki yoğun çabası ile ilgili olarak İbn Adî (v. 356/976) şöyle söylemiştir:

*“Yahyâ b. Sâid el-Kattân ve Abdurrahman b. Mehdî râvileri eleştirmeye kendilerini vermişlerdir. Bu ikisi aynı kişiyi eleştirirse artık onun yarası iyileşmez. Şayet bir râvinin güvenilirliği noktasında ihtilafa düşmüşlerse onun durumu az da olsa incelenmeye müsaittir”*³⁴²

İbn Hibban (v. 354/965) da bu ikisi hakkında “*Abdurrahman ve Yahyâ b. Sâid, râvilerin durumunu inceleyip zayıf ve metruk râvilerin rivayetlerini bırakmayı alışkanlık haline getirmişler, bu görevi ifa ederken dindarlık, takva ve sünnetin fikhını elde etmeyi de bir kenara bırakmamışlardır*” demiştir.³⁴³

2. Hadis İlmindeki Derinliği

İbn Mehdî, hadis ilmini tahsilini her şeye tercih ediyordu. Onun “*Bir günahımın bağışlanması ile bir hadisin ezberlenmesi arasında bir tercih yapmam söz konusu olsa hadisin ezberlenmesini seçerdim*” sözü³⁴⁴ hadis ilmine olan bu düşkünlüğünü ortaya koymakla beraber “*iyilikler kötülükleri giderir*”³⁴⁵ anlayışıyla hadis ezberini günahın bağışlanmasına tercih etmesini ifade etmektedir. İbn Mehdî'nin hadis ezberlemesi onun için adeta bir meleke haline gelmiş, hadis

³⁴⁰ İbn Adî, **el-Kâmil**, I, 120.

³⁴¹ Hatîb, **el-Kifâye**, s.180.

³⁴² Sehâvî (v. 902/1497), **el-İ'ân bi't-tevbih li-men zemme ehle't-târîh**, s.164, thk Frans Ruzinsal, Çev Dr. Salih Ahmed el-Ali. Müessese Er'Risale, I-I Beyrut, 1986.

³⁴³ İbn Hibbân, **el-Mecrûhîn**, I, 52.

³⁴⁴ Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, X, 242.

³⁴⁵ Hud suresi, 114. Ayeti.

tahsilinden zevk alır olmuştu. Diğer insanların başka şeylerden hoşlanması gibi kendisinin de hadisten zevk aldığını belirten İbn Mehdî, hadis ehlinin, hadisin kokusuyla yetindiğini söylemiştir.³⁴⁶ Onun: “*Hadis ehli, hadisin kokusuyla yetinir*” ifadesi, muhaddis hadisin kısmını duyduğu zaman hemen o hadisi bilir ve birinci dereceden akrabasıymış gibi onu tanıır anlamına gelmektedir.³⁴⁷

Zehebî (v 748/1348) de “*İbn Mehdî doğru söyledi, Allah kimi severse onu bu seviyeye yükseltir, yalnız onlar çok azdır*” demiştir.³⁴⁸ İbn Mehdî de hadisin başını duyar duymaz onu tanıyan, ilmi ve hafızası kuvvetli âlimlerdendi. O, sadece kendi hadislerini değil diğer âlimlerin hadislerini de iyi bilirdi. Bu sebeple daha ilmi hayata yeni başlamışken Mâlik b. Enes’in (v. 179/795) ilim meclisinde İbn Mehdî’den hadis öğrenilirdi.³⁴⁹

İbn Mehdî kendi döneminin meşhur hadis imamlarındandı. O sadece hadisleri rivayetle yetinmez kendisine ulaşan rivayetlerdeki hataları hemen tespit eder, daha sonra öğrencileri o rivayetleri araştırdıklarında rivayetin, hocalarının gösterdiği şekilde olduğunu görürlerdi.³⁵⁰ O, kendisine sorulan “*Rivayetin doğru olup olmadığını nasıl anlarsın?*” sorusuna: “*Doktor kendi hastasının nasıl deli olup olmadığını anlıyorsa ben de onun gibi anlarım*” diyerek cevap vermiştir.³⁵¹

3. Hadis Hâfızlığı

Abdurrahman b. Mehdî çok sayıda hadisi ezbere biliyordu. Sadece talebesi olan Amr b. el-Abbâs’ın (v. 235/849) yanında elli bin hadisi bulunmaktaydı.³⁵² Onun yirmi binden fazla hadisi ezberinden rivayet ettiği nakledilmiştir.³⁵³

Abbas el-Anberî (v. 246/860), İbn Mehdî’nin meclisinde çokça zaman geçiren Amr b. Ali (v. 249/863) hakkında şöyle dedi;

³⁴⁶ İbn Adî, **el-Kâmil**, I, 121.

³⁴⁷ İbnü’s-Salâh (v. 643/1245), **Mukaddimetü İbni’s-Salâh**, s.263, thk. Abdülatif el-Hümeym ve Mahir Yesîn el-Feh’l, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, I-I, Beyrut, 2002.

³⁴⁸ Zehebî, **Siyer**, IX, 207.

³⁴⁹ İbn Ebû Hâtım, **Takdimetü’l-ma’rife**, (el-Cerh ve’t-Ta’dîl’in mukaddimesi) s.257; İbn Ebû Hâtım, **el-Cerh ve’t-Ta’dîl**, II, 290.

³⁵⁰ Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, X, 245; Kâdî İyâz, **Tertîbü’l-Medârik**, I, 404.

³⁵¹ İbn Hibbân, **el-Mecrûhîn**, I, 32; Ebû Nuaym, **Hilyetü’l-evliyâ**, IX, 4.

³⁵² İbn Adî, **el-Kâmil**, I, 121.

³⁵³ Ebû Nuaym, **Hilyetü’l-evliyâ**, IX, 3; Zehebî, **Tezkiretü’l-huffâz**, I, 330.

“Ondan (İbn Mehdî’den) otuz bin hadis rivayet etse dahi doğrulanır ve hiç birisinde şüphe gelinmezdi.”³⁵⁴

Yine talebesi Cabir el-Cu’fî’ye (v. 128/746) iki bin hadisi içeren bir defter bırakması ve Yahyâ b. Saîd el- Kattân’dan (v. 198/813)³⁵⁵ iki bin hadis rivayet etmesi³⁵⁶ onun hadis ilmindeki seviyesini ortaya koymaktadır.

4. Hadis Uydurmacılarla Mücadeleleri

İbn Mehdî bilinmeyen hadisleri rivayet edenlerin durumlarını inceleyip insanlara bildirir, hadisleri uyduran kimseleri takip ederek onlarla rivayet ettiklerini münakaşa ederdi. Bu bağlamda o, hadis uyduran metruk bir râvi³⁵⁷ Talha b. Amr el-Hadramî (v. 152/ 769)’ye gelip insanların önünde, hadis uydurmaktan tövbe etmesini istemiştir.³⁵⁸

İbn Mehdî talebelerine sıkı sarılacakları sağlam senedleri göstermekteydi. O, el- Mu’tî’nin Hz. Ömer’e dayanan bir isnatla rivayet ettiği bir hadisi işitip bunu İbn Mehdî’ye bildirince o da: “*Asım’ın, Zer’den, o da Hz. Ömer’den rivayet etmesi, güvenli barikattır*” demiştir.³⁵⁹

5. Tesebbüt ve Taharrisi

İbn Mehdî sadece sika râvilerden hadis rivayet etmiştir. Onun bu durumuna Ahmed b. Hanbel “*Abdurrahman b. Mehdî, bir kişiden rivayet etse o kişi kesin sika ve hüccettir*”³⁶⁰ diyerek şahitlik etmektedir. Hatîb el-Bağdâdî de İbn Mehdî’nin metodunun bu şekilde olduğunu belirtmiştir.³⁶¹ Buradan da Abdurrahman b. Mehdî’nin kendisinden sonra gelen Buhârî gibi alimlere sadece sika kişilerden rivayet etme yaklaşımını göstermiş olmaktadır.

³⁵⁴ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XII, 206.

³⁵⁵ Sika, Hafız, İmam (v. 198/813), bkz. İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, II, 348.

³⁵⁶ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 143.

³⁵⁷ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, I, 379.

³⁵⁸ İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, II, 478; Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl*, I, 340.

³⁵⁹ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VII, 315.

³⁶⁰ İbn Receb, *Şerhu İlelî’t-Tirmizî*, s.79, thk Hemmâm Abdurrahman Saîd, *Mektebetü’l-manâr*, I-I, Urdun,1987; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VI, 281.

³⁶¹ Hatîb, *el-Kifâye*, s154.

B. HADİSLERİ ANLAMA ÇABASI

1. Hadisleri Anlamaya Dair Çabası

Garîb’ul-Hadîs ilminin tedvinine dair birtakım kurallar koyan İbn Mehdî, talebelerini hadis tahsillerinin başında bu ilmi öğrenmeye teşvik etmiş, kendisi garîbu’l-hadisi daha ilk başlarda öğrenmediğine hayıflanmıştır. Nitekim Muhammed b. Beşşâr onun “*Zaman geri gelse idi önceden yazdığım her hadisin yanına, ilim tahsil ettiğim hocaların kitaplarına bakarak onların manalarını yazardım*” dediğini nakletmektedir.³⁶²

Kaynaklar İbn Mehdî’nin rivayetlerde geçen garib kelimeleri talebelerine açıkladığını anlatmaktadır.

Beşyüz sahâbîyi görüp³⁶³ tanıyan Şa‘bî’nin (v. 104/722) rivayet ettiğine göre;

«اجْتَمَعَ جَوَارٍ فَأَرْنَ وَأَشْرْنَ وَلَعِبْنَ الْحُرْقَةَ»³⁶⁴

(Kızlar toplanıp neşeli ve canlı bir şekilde huzukkayı oynadılar)

İbn Maîn: “*Huzukkayı (toplu oynamak)*³⁶⁵ oynadık” ifadesini İbn Mehdî’nin ölüm olarak açıkladığını söylemiştir.³⁶⁶ Bundan Abdurrahman b. Mehdî, “*huzukka*”³⁶⁷ (حُرْقَة) kelimesinin ifade ettiği anlamlardan birinin ölüm olduğuna vurgulamak durumundadır.

³⁶² İbn Ebû Hâtîm, **Takdimetü’l-ma‘rife**, s.262; Sem‘ânî (v. 562/1166), **Edebü’l-implâ’ ve’l-istimplâ’**, s. 61, thk. Max Weisweiler, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, I-I, Beyrut, 1981; İbn Receb, **Şerhu İlelü’t-Tirmizî**, s. 56.

³⁶³ M. Yaşar Kandemir, ‘Şa‘bî’, **DİA**, XXXVIII, 217-218.

³⁶⁴ Bir kadın, başka bir kadının zarını eliyle bozmas başlıklı babın altında; Bozma oyunu anlamı gelen “ولعبن الخرقه” ifadesi, İbn Ebû Şeybe’nin (v. 235/849) *el-Musannef* adlı eserinde geçmiştir. (bkz. İbn Ebû Şeybe (v. 235/849), *el-Musannef*, IV, 30, thk. Kemâl Yusuf, Mektebetü’r-rüşd, I-VII, Riyad. 1988.)

³⁶⁵ Hattâbî (v. 388/998), **Garîbü’l-Hadîs**, III, 118, thk. Abdülkerim İbrahim, Dârü’l-Fikir, I-III, Dimaşk, 1982.

³⁶⁶ İbn Maîn, **et-Târîh**, IV, 296

³⁶⁷ Manalarından da; Bir şeyi sıkıştırıp bastırdı iple de çekti. Bkz. Fîrûzâbâdî, **Tâcü’l-Arûs**, XXV, 161.

Yine o, “Ömer b. Abdülaziz, Naîm b. Abdullah’a bir arazinin cizyesini vermiştir” rivayetindeki arazinin Sevâd (Irak) arazisi olduğunu söylemiştir.³⁶⁸

2. Fakihiği

İbn Mehdî sadece hadis rivayeti ile yetinmemiş fikhî meselelerde de derin bilgi sahibi olmaya önem vermişti. O, fıkıhta bazı hadis ehlinin mezheplerini ve Medinelilerin görüşlerini alır³⁶⁹ aynı zamanda talebelerini, sika seleften gelen sahih rivayet üzerine fikhî bina etmeleri hususunda teşvik ederdi. O, “*Sikadan duyduğu dışında herhangi kimsenin din ile ilgili konuşması haramdır*”, “*Güvenli bir kişiden rivayet ettiği dışında bir kişiye dini meselelerde fetva vermesi haramdır*”³⁷⁰ diyerek bu fıkıh anlayışını ortaya koymuştur.

İbn Mehdî’nin bu fıkıh anlayışını talebeleri ile olan ilmi müzakerelerinde de görmek mümkündür. Talebesi olan Ali b. Medîni (v. 234/848-49) ve arkadaşı, İbn Mehdî ile hac konusunda müzakere etmek istediklerinde İbn Mehdî onlara otuz üç meseleyi anlatmış ve her meselede bir iki hadis rivayet ederek; “*Mâlik’e sordum, o da şunu söyledi: “...’’ Süfyân’a sordum şöyle dedi*” deyip cevap vermiştir.³⁷¹

C. KAYNAKLARI

1. İstifade Ettiği Hadis Musannefleri

Bu dönemde İbn Mehdî’nin yanında bulunan ilk hadis tasniflerinin sahipleri şu zevattı:

Medine’de İbn İshak (v. 151/768) ve Mâlik (v. 179/795), Mekke’de İbn Cüreyc (v. 150/767) ve Süfyân b. Üyeyne (v. 198/814), Basra’da Ma’mer b. Râşid (v. 153/770), Saîd b. Ebû Arûbe (v. 156/773), Şu’be b. el-Hacâc, (v. 160/776) Hammâd b. Seleme (v. 167/784) ve Ebû Avâne (v. 176/792), Kûfe’de Süfyân es-Sevrî (v. 161/778), Şam’da Abdurrahman el-Evzâ’î (v. 157/774) ve Hişâm b. Beşîr.³⁷²

³⁶⁸ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, I, 19.

³⁶⁹ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, X, 241.

³⁷⁰ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, IX, 3, 5.

³⁷¹ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, X, 246.

³⁷² İbn Ebû Hâtîm, *Takdimetü’l-ma’rife*, s.234; Zehebî, *Siyer*, IX, 200.

Bu eserleri elde edip musanniflerinin müsaadeleriyle rivayet eden İbn Mehdî'nin, sünnete büyük bir hizmet yaptığına şüphe yoktur. Talebesi Ali b. el-Medînî (v. 234/848-49), isnada medar altı kişi olduğunu,³⁷³ bunların ilimlerinin yukarıda sayılan musanniflere intikal ettiğini ve onların arasında Abdurrahman b. Mehdî'nin de yer aldığını söylemesi, İbn Mehdî'nin hadis rivayetindeki konumunu göstermesi bakımından önemlidir.³⁷⁴

İbn Mehdî, Irak ehli içerisinde Mâlik'ten *Muvatta* kitabını rivayet edenlerin en güvenilir olanı idi.³⁷⁵ Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) *Müsned*'inde Mâlik'ten rivayet ettiği hadislerde onun *Muvatta* nüshasına itimat ederdi. *Müsned*'de Ebû Hureyre'den (v. 58/678) gelen yirmi rivayetin senedinde “İbn Mehdî Mâlik'ten rivayet etti” (عن ابن مهدي عن مالك) ifadesi yer almaktadır.³⁷⁶

Hicri 2. yüzyılın sonundan itibaren İshak b. Râhûviye, Ubeydullah b. Mûsâ ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimler, hadislerin müsned tarzında tedvinini başlatmışlardır. Hadisleri müsned tarzında tedvin eden alimlerin çoğu İbn Mehdî'nin talebeleriydi. Bekir b. Halef'in bildirdiğine göre öğrencilerinin bu yönelişi üzerine Abdurrahman bu yöntem hakkında endişelerini şöyle dile getirmiştir:

“*Müsned ne güzel bir tarzdır! Yalnız bu yolun sika ve güvenilir olmayan râvilerden rivayet edilecek hale gelmesinden endişe etmekteyim.*”³⁷⁷

2. Süfyân es-Sevrî'yle Münasebeti

İbn Mehdî, hadis ilmine büyük hizmetleri olan tebeu't-tâbiîn³⁷⁸ Süfyân es-Sevrî'nin (v. 161/778) önde gelen talebelerindendi. Bu sebeple kendisine, talebeler tarafından Süfyân'ın hadisleri çokça sorulmuş, öyle ki o, artık başka râvilerin hadislerinin sorulmasını arzu eder hale gelmiştir.³⁷⁹ Yine Süfyân'ın gözde diğer bir

³⁷³ Isnada medar olduğu atlı kişi şunlardır;

Medine-Münevver'de İbn Şihâb ez-Zührî, (v. 124/742), Mekke'de Amr b. Dînâr (v. 126/744), Basra'da Katâde b. Diâme (v. 117/735) ve Yahyâ b. Ebî Kesîr (v. 129/747), Küfe'de ise Ebû İshâk es-Sebîî (v. 127/745) ve A'meş (v. 148/765). Bkz. Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 360.

³⁷⁴ Ali b. el-Medînî (v. 224 /838.), *İlelü'l-Hadîs ve Ma'rifetü'r-ricâl*, thk. Dr Abdul Muâtî Emin Kalâci, I, 17 – 40, Dâru'l-vâi', Haleb. 1979; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 359.

³⁷⁵ Mâlik b. Enes (v. 179/795), I, v, *Muvatta*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbaki, Dâru İh'yâ'u't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1985.

³⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Ahmed Şekir, XII, 206-226.

³⁷⁷ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, III, 600.

³⁷⁸ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VI, 356.

³⁷⁹ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, X, 241.

öğrencisi olan Vakî (v. 197/812) onun ile ihtilafa düştüğü noktalarda İbn Mehdî'nin görüşünün tercih edilmesi, talebelerinden olması hasebiyledir.³⁸⁰

D. Abdurrahman b. Mehdî'nin Kütüb-i Sitte'de Rivayetleri

Abdurrahman b. Mehdî'nin *Kütüb-i Sitte*'de rivayetlerini tespit edebildiğimiz kadarıyla 646 hadis yer almıştır. Bu rivayetlerin hangi başlık altına geçtiklerini detaylıca belirtmemizi uygun gördük.

1. Buhârî:

Buhârî'nin (v. 256/870) '*el-Câmiu's-Sahîh*' eserinde 39 hadis tespit edildi;

³⁸⁰ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, II, 170; Hatîb, *el-Kifâye*, s.108.

Tablo 1: Buhârî Eserindeki Abdurrahman B. Mehdî'nin Rivayetleri

KİTÂB ADI	BÂB ADI	SAYI
الصلاة	فضل استقبال القبلة	1
العيدين	خروج الصبيان الى المصلى	1
الجنائز	ليس منا من ضرب الخدود	1
الحج	قول الله تعالى "جعل الله الكعبة البيت الحرام.."	1
فضائل المدينة	حرم المدينة-المدينة تنفي الخبث	2
الحرث والمزارعة	اوقاف اصحاب النبي صلى الله عليه وسلم واراض الخراج ومزارعتهم ومعاملتهم	1
اللقطة	ضالة الابل	1
الشهادات	الشهادة في الإنتساب والرضاع المستفيض والموت القديم	1
الجهاد والسير	من لم يرى كسر السلاح عند الموت	1
فرض الخمس	الغنيمة لمن شهد الواقعة	1
بدء الخلق	صفة النار وانها مخلوقة	1
المناقب	ذكر اسلم وغفار ومزينة وجهينة واشجع -صفة النبي-علامات النبوة في الإسلام-	3
مناقب الانصار	ايام الجاهلية-اسلام ابي ذر	2
المغازي	غزوة خيبر	1
التفسير	سورة البقرة "واذ قلنا ادخلوا هذه القرية" -سورة آل عمران "الذين يذكرون الله قياما وقعودا-سورة النساء"فما لكم في المنافقين فئتين" - سورة المائدة"اليوم اكملت لكم دينكم" - سورة الانعام"ويونس ولوطا وكلا فضلنا على العالمين" - سورة الحشر"ما اتاكم الرسول فخذوه" - سورة المدثر"قم فأندر" - سورة "إذا جاء نصر الله"	8
فضائل القرآن	اقرأوا القرآن ما انتلفت قلوبكم واذا اختلفتم فقوموا عنه	1
الطلاق	قصة فاطمة بنت قيس وقوله"لاتخرجوهن"	1
الاشربة	الشرب في الأقداح	1
المرض	عيادة المريض راكبا ومشيا وراذفا على الحمار	1
اللباس	الواشمة-المستوشمة	2
الادب	اكرام الضيف وخدمته- مايجوز من الشعر والرجز وما يكره	2
الدعوات	الدعاء اذا انتبه بالليل	1
الفرائض	ميراث الاخوات مع البنات عصبه	1
الإعتصام بالكتاب والسنة	الاقتداء بالسنن- ماذكر النبي وحض على انفاق اهل العلم- كراهة الخلاف	3

Buhârî'nin eserindeki bütün hadislerin sahih olduğundan Abdurrahman b. Mehdî'nin rivayetleri sahih olup olmaması yönünden ele alınmayacaktır. Bu eserde tespit edilen 39 rivayetin aktarılmasında ilk sırada gelen Amr b. Abbâs (v. 235/849) 13 rivayet naklederken ikinci sırada olan Muhammed b. Beşşâr (v. 252/866) dokuz rivayet aktarmıştır. Tablo da görüldüğü gibi Abdurrahman b. Mehdî, en çok rivayet ettiği hadislerin tefsir alanında olduğu dikkat çekerken diğer bütün konularda rivayetleri üç rivayetten fazla olmamıştır.

2. Müslim:

Müslim b. Haccâc'ın 'el-Câmiu's-Sahîh' eserinde 163 rivayet bulundu. Nevevî'nin 'el-Câmiu's-Sahîh'i şerh eden el-Minhâc eserini esas alarak rivayetlerin bulunduğu başlıklara göre sıralanmıştır.

Tablo 2: Müslim Eserindeki Abdurrahman b. Mehdî'nin Rivayetleri

KİTÂB ADI	BÂB ADI	SAYI
المقدمة	حال بعض الرواه - النهي عن الحديث بكل مسمع- الكشف عن معاييب رواه الحديث- صحة الاحتجاج بالحديث المعنع-	8
الإيمان	فضل ابي بكر- الدين النصيحة- سباب المسلم فسوق-حب الانصار من الإيمان- اثبات رؤية المؤمن في الآخرة	5
الطهارة	الذكر المستحب عقب الوضوء- السواك- الاستطابة- كراهة استقبال القبلة وقت قضاء الحاجة- حكم المني	5
الحيض	جواز قراءة القرآن في حجر الحائض- استحباب الوضوء للجنب اذا اراد ان ياكل او ينام او يجامع- القدر المستحب من الماء في الغسل	3
الصلاة	القراءة في الظهر والعصر- القراءة في الصبح- سترة المصلي- الصلاة في ثوب واحد	5
المساجد ومواضع الصلاة	استحباب تقديم الظهر في اول الوقت-جواز الجماعة في النافلة- استحباب القنوت في جميع الصلوات	3
صلاة المسافرين وقصرها	صلاة النبي-نزول السكينة لقراءة القرآن- فضل سورة الكهف وآية الكرسي	5
الجنائز	الدعاء للميت-مكان الإمام في الصلاة	2
الزكاة	كل نوع من المعروف صدقة- التحريض على قتل الخوارج	4
الصيام	وجوب صيام رمضان برؤية الهلال- فضل السحور وتعجيل الفطر- حكم التقبيل في الصوم- جواز الصوم والفطر في شهر رمضان للمسافر-استحباب الفطر للحاج بعرفات يوم عرفة- النهي عن صوم الدهر- استحباب صيام ثلاثة ايام من كل شهر- صوم عشر ذي الحجة	9
الحج	جواز تعليق الإحرام-جواز التمتع-بيان ان المحرم بعمره لايتحل بالطواف قبل السعي- جواز التمتع في الحج والقران- استحباب تقبيل الحجر الاسود في الطواف- الإفاضة من عرفات-استحباب تقديم دفع الضعفة من النساء- نقض الكعبة- صحة حج الصبي- فضل الحج والعمرة- فضل المدينة ودعاء النبي	12
النكاح	الامر باجابة الداعي- تحريم امتناع المرأة عن فراش زوجها- حكم العزل	3
الرضاع	جواز وطء المسبية بعد الإستبراء	2
الطلاق	بيان ان تخييره امراته لا يكون طلاقا إلا بالنية-المطلقة البائن لانفقة لها	4
البيع	تحريم تلقى الجلب- من يخدع في البيع- النهي عن بيع الثمار قبل بدو صلاحها-كراء الارض	5
المساقاة والمزارعة	من ادرك ماباعه عند المشتري وقد افلس فبه الرجوع فيه- السلم	2
الفرائض		2
الهيئات		1

1	ترك الوصية لمن ليس له شيء يوصى فيه	الوصية
1		النذر
1	صحبة المماليك	الأيمان
1	ما يباح به دم المسلم	القسامة
	حد الخمر	الحدود
7	تأخير الامام- تحريم الغدر- جواز قتال من نقض العهد- غزوة الاحزاب- كراهة الاستعانة في الغزو بكافر إلا لحاجة	الجهاد والسير
5	فضيلة الامام العادل- وجوب طاعة الامراء- وجوب ملازمة جماعة المسلمين- حكم ومن فرق امر المسلمين- كراهة الطروق	الإمارة
6	الصيد بالكلاب المعلمة- تحريم اكل كل ذي ناب من السباع- اباحة مينة البحر- النهي عن صبر البهائم	الصيد والذبائح
1	النهي عن اكل لحوم الاضاحي	الاضاحي
11	تحريم التداوي بالخمر- نسخ النهي عن الانتباز- استحباب تغطية الاناء- آداب الطعام والشراب- استحباب لعق الاصابع- نهى الأكل مع جماعة عن قران تمرتين- المؤمن يأكل في معى واحد-	الاشربة
6	كراهة مازاد على الحاجة- تحريم خاتم الذهب على الرجال- جواز وسم الحيوان- تحريم فعل الواصلة والواشمة	اللباس والزينة
3	النهي عن ابتداء اهل الكتاب بالسلام- لكل داء دواء	السلام
3	تحريم اللعب بالنردشير	الشعر
1		الرؤيا
5	شفقته صلى الله عليه وسلم- سخاؤه- كثرة حياته- اذا اراد الله رحمة امه- فضائل ابراهيم الخليل	الفضائل
9	فضائل ابي بكر- سعد ابن ابي وقاص- عبد الله بن مسعود- ابي ذر- حسان بن ثابت- الانتصار- غفار واسلم وجهينة واشجع ومزينة وتميم ودوس وطى- فضائل الصحابة ثم الذين يلونهم	فضائل الصحابة
3	تفسير البر والاثم- النهي عن ضرب الوجه- ثواب المؤمن فيما يصيبه	البر والصلة والاداب
4	فضل الإجتماع على تلاوة القرآن- التوبة- ما يقول عند النوم- الادعية	الذكر والدعاء والتوبة
2	مثل المؤمن والمنافق والكافر- تحرش الشيطان-	صفة القيامة والجنة والنار
3	عرض مقعد الميت عليه- الامر بحسن الظن بالله	الجنة وصفة نعيمها واهلها
2	فضل العبادة في الهرج	الفتن واشراط الساعة
3	النهي عن الافراط في المدح	الزهد
3		التفسير

Bûharîdeki gibi Müslim b. Haccâc'ın eserindeki bütün hadisler de sahih olduğu için Abdurrahman b. Mehdî'nin bu eserdeki rivayetleri makbul olup olmaması açısından araştırılmayacaktır. İbn Mehdî'den rivayet eden ravilerin ilk sırada gelenleri talebeleri Muhammed b. Müsennâ (v. 252/866) ve Züheyir b. Harb'tır (v. 234/849). Abdurrahman b. Mehdî'nin en çok rivayetleri, İman, Namaz

ve Cenâyız gibi ibadet konularında olduğu tespit edilmiştir. ‘*el-Câmiu's-Sahîh*’ eserinde, İbn Mehdî’ye ait olan rivayetler, sayıları onbeşi aşkın³⁸¹ talebelerinin nakletmesiyle olmuştur. Bazen bir rivayet iki talebeden ortak olarak nakledilerken³⁸² üç talebeden ortak olarak bir rivayet aktarılmıştır.³⁸³

3. Ebû Dâvûd:

Ebû Dâvûd es-Sicistânî’nin (v. 275/889) “es-Sünen” eserinde Abdurrahman b. Mehdî’nin 47 rivayeti;

Tablo 3: Ebû Dâvûd’in ‘es-Sünen’ Eserindeki Abdurrahman b. Mehdî’nin Rivayetleri

KİTÂB ADI	BÂB ADI	SAYI
الطهارة	كراهية الكلام عند الحاجة- الوضوء بالنبيذ- الوضوء من القبلة- الغسل من الجنابة- المرأة تستحاض- المرأة تغسل ثوبها- بول الصبي	8
الصلاة	فيما يقوله الرجل عند دخوله المسجد- الرجل يؤذن ويقيم الآخر- امامة الاعمى- الصفوف بين السواري- رد السلام في الصلاة- قيام الليل	6
المناسك	الهدي اذا عطب- المحرم يتزوج- الافاضة في الحج- تحريم حرم مكة دخول مكة	5
النكاح	قلة المهر- فيمن تزوج ولم يسم- ضرب النساء- جامع النكاح	5
الصوم	اذا اغمى الشهر- كراهية وصل شعبان برمضان- الرخصة في الحجامة- فيمن اصبح جنباً في شهر رمضان- صوم شعبان	5
الجهاد	من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا- باب فيما يؤمر من الصمت عند اللقاء- من قال الخمس قبل النفل	4
الخراج والامارة والفيء	الضريير يولي- مواضع قسم الخمس وسهم ذي القربى- ما جاء في حكم ارض خيبر- تعشير اهل الذمة	4
الجنائز	المشي في العياده- في الشهيد يغسل	2
البيوع	في السلف	1
الاطعمة	اكل لحم الحبارى	1
اللباس	في الاختمار	1
الفتن والملاحم	ذكر الفتن- تعظيم قتل المؤمن	2
الادب	من كظم غيظا- مايقول اذا هاجت الرياح	

Ebu Dâvûd’un ‘es-Sünen’ eserinde Abdurrahman b. Mehdî’nin rivayetlerini nakleden talebelerinin sayısı 15’tir.³⁸⁴ Bu eserde Muhammed b. Beşşâr (v. 252/866) İbn Mehdî’den on rivayet aktararak kendisinden rivayet eden talebelerin arasında ilk

³⁸¹ Bkz. Müslim, *el-Câmi‘u’s-sahîh*, I, 220, 224, 239, 246, 432, II, 663, 747, 747, 897, III, 1156, 1235, 1256, 1357, 1360, 1476, IV, 1730.

³⁸² Bkz. Müslim, *el-Câmi‘u’s-sahîh*, III, 1617.

³⁸³ Bkz. Müslim, *el-Câmi‘u’s-sahîh*, III, 1601.

³⁸⁴ Bkz. Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, I, 4, 22, 63, 102, 127, 142, 224, II, 149, 237, 246, 312, III, 14, IV, 98, 248.

sıraya girmiştir. Abdurrahman b. Mehdî'nin 'es-Sünen' eserinde en çok rivayet ettiği hadisler, İbadet alanında olmuştur. İbn Mehdî'nin aynı eserde 47 mervîden 11 zayıf rivayet tespit edilmiştir.³⁸⁵

4. Tirmizî:

Abdurrahman b. Mehdî'nin, Tirmizî'nin (v. 279/892) 'el-Câmi'u's-sahîh' eserinde 149 yerde adı geçti.

Tablo 4: Tirmizî'nin 'el-Câmi' Eserindeki Abdurrahman b. Mehdî'nin Rivayetleri

KİTÂB ADI	BÂB ADI	SAYI
الطهارة	مفتاح الصلاة الطهور - الاستنجاء بالحجرين - الوضوء ثلاثا ثلاثا - الوضوء لكل صلاة - يصلى الصلوات بوضوء واحد - مباشرة الحائض - مواكبة الحائض وسورها - كراهية اتيان الحائض	9
الصلاة	وقت صلاة العشاء - فضل الاذان - تحريم الصلاة وتحليلها - التأمين - التسبيح في الركوع والسجود - كراهية ان يبادر الإمام في الركوع والسجود - التسليم في الصلاة - الإمام ينهض في الركعتين ناسيا - سجدتي السهو بعد السلام والكلام - الوتر ليس بحتم - فضل الصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم - كراهية البزاق - صلاة الليل مثنى مثنى - الاغتسال عندما يسلم الرجل	14
الزكاة	ما جاء في صدقة الزرع والثمر والحبوب	1
الصوم	تعجيل الافطار - الافطار متعمدا - السواك للصائم - وصال شعبان - رمضان - صوم يوم الاثنين والخميس - كراهية الحمامة للصائم	6
الحج	تقصير الصلاة بمنى - من ادرك الإمام بجمع فقد ادرك الحج - تقليد الغنم - طواف الزيارة بالليل	4
الجنائز	تقبيل الميت - مايقول في الصلاة على الميت - القراءة على الجنائز بفاتحة الكتاب - تسوية القبر - كراهية الوطء على القبور والجلوس عليها - من يموت يوم الجمعة - نفس المؤمن معلقة بدينه حتى يقضى عنه	7
النكاح	لانكاح إلا بولي - مهر النساء - التسوية بين الضرائر	4
الطلاق واللعان	الخيار - المظاهر يواقع قبل ان يكفر	3
البيوع	كراهية البيع الولاء وهبته - كراهية بيع الحيوان بالحيوان نسيئة - اشتراط الولاء والرجز من ذلك - كراهية ان يفرق بين الاخوان او بين الوالده ولدها - مطل الغني ظلم	6
الاحكام	القاضي كيف يقضي	1
الديات	النهي عن المثلة - من قتل دون ماله فهو شهيد	2
الحدود	ما جاء فيمن يقع على البهيمة	1
الاضاحي	باب الاذان في اذن المولود	1
السير	سهم الخيل - النفل - الطيره - وصية النبي في القتال	5
الجهاد	من جهز غازيا - كراهية التحريش بين البهائم والضرب والوسم في الوجه	2
اللباس	العمامة السوداء - شد الاسنان بالذهب	3
الاطعمة	الرخصة في اكل الثوم مطبوخا - طعام الواحد يكفي الاثنين	2
الاشربة	التنفس في الاناء	1
البر والصلة	الاحسان الى الخادم - اللعنة - معاشره الناس	3

³⁸⁵ Bkz. a.g.e., I, 63, 91, 142, II, 149, 207, 212, 244 III, 14, 169, IV, 64, 248.

الطرب	كراهية الرقية	1
الوصايا	الرجل يتصدق ان يعتق عند الموت	1
الولاء والهبة	الولاء لمن اعتق	1
القدر	الشقاء والسعادة- لاعدوى ولا هامة ولا صفر	3
الفتن	تغيير المنكر باليد او باللسان او بالقلب- كلام السباع- الخسف	3
الصيد	_____	1
الرؤيا	قول النبي صلى الله عليه وسلم "من رآني في المنام..."	1
الزهد	هم الدنيا- البر والاثم- كراهية المدحة والمداحين	3
صفة القيامة	_____	2
صفة الجنة	رؤية الرب تعالى	1
العلم	تعظيم الكذب على رسول الله- من يروي حديث وهو يرى انه كذب	2
الاستئذان والادب	مرحبا- كيف يشمت العاطس- الرخصة في اتخاذ الانماط- كراهية رد الطيب- دخول الحمام- كراهية لبس المعصر للرجال- لبس البياض- الثوب الاخضر- كراهية التزعفر والخلوق للرجال	9
الامثال	_____	1
فضائل القرآن	آخر سورة البقرة- سورة الاخلاص- تعليم القرآن	5
تفسير القرآن	من سورة البقرة- من سورة النساء- من سورة المائدة- من سورة الانعام- من سورة يونس- من سورة مريم- سورة الفرقان- سورة المؤمن- سورة الغاشية- سورة الفجر- سورة الليل- سورة القدر- سورة لم يكن	16
الدعوات	فضل الدعاء- القوم يجلسون فيذكرون الله مالهم من الفضل- القوم يجلسون ولا يذكرون الله- مايقول عند الغضب	4
المناقب	مناقب عمار بن ياسر- عبد الله بن مسعود- جابر بن عبد الله- عائشة - فضل اليمن	10
العلل	_____	9

Tirmizî'nin eserinde Abdurrahman b. Mehdî'nin 149 rivayetini nakleden on talebeden Muhammed b. Beşşâr, 89 rivayetle en çok rivayet eden talebe olmuştur. Abdurrahman b. Mehdî'nin bu rivayetleri arasında bir şaz ve 11 zayıf rivayeti var iken geri kalan bütün rivayetlerin sahih olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu rivayetlerin çok nakledildiği kısım olarak ibadet bölümünde toplam 40, tefsirde ise 16 hadis görünmüştür. Onun bu eserde rivayet eden talebeleri arasında Abbâs el- 'Anberî (v.240/854) Ebû Bekir b. Ebbân (v. 244/858), Muhammed b. Abdül'ale (v. 245/858), İshâk b. Mansûr (v. 251/864) ve el-Hasan b. 'Arafe (v. 257/870) sayılabilir.

5. Nesâî:

Kütüb-i Sitte'den biri olan ve Nesâî'nin (v. 303/915) es-Sünen eserinde Abdurrahman b. Mehdî'nin adı 175 defa görülmektedir.

Tablo 5: Nesâî Eserindeki Abdurrahman b. Mehdî'nin Rivayetleri

KİTÂB ADI	BÂB ADI	SAYI
الطهارة	النهي عن الاستنجاء باليمين- سور الحائض- الامر بالاستنثار- ايجاب غسل الرجلين- المسح على الخفين- الغسل من المني- ذكر الاستنثار عند الاغتسال- ذكر الاغتسال في القصعة التي يعجن بها- ترك الوضوء من بعد الغسل- وضوء الجنب اذا اراد ان ياكل- بول الجارية- نوع اخر من التيمم والنفخ في اليدين	13
المياه	سور الحائض	1
الغسل والتيمم	باب الاغتسال قبل النوم- ترك الوضوء بعد الغسل	2
الصلاة	كيف فرضت الصلاة	1
الاذان	التثويب في اذان الفجر- الاقامة لمن جمع بين الصلاتين- اذان الراعي	3
القبلة	الصلاة في الثياب الحمر	1
الإمامة	الائتمام بالإمام يصلى قاعدا	1
الإفتتاح	الإمام إذا رأى الرجل قد وضع شماله على يمينه- نوع آخر من الذكر والدعاء بين التكبير والقراءة- القراءة في الصبح بالروم- القراءة في الصبح يوم الجمعة- القراءة في الركعتين الأوليين من صلاة الظهر- القراءة في الركعتين الأوليين من صلاة العصر- القراءة في المغرب بسبح اسم ربك الأعلى- الفضل في قراءة"قل هو الله احد"- تعوذ القارئ إذا مر بأية عذاب- مد الصوت بالقراءة- نوع آخر من الذكر في الركوع- القنوت في صلاة المغرب- نوع آخر من الذكر في السجود	14
السهو	التشديد في الالتفات في الصلاة- كيف السلام على الشمال	4
الجمعة	القراءة في الخطبة الثانية والذكر فيها- الحال التي يستجيب للإمام ان يكون عليها اذا خرج	2
صلاة الخوف	_____	1
صلاة العيدين	الصلاة قبل الإمام يوم العيد- الزينة للخطبة للعيدين- القراءة في الخطبة الثانية والذكر فيها- الرخصة في التخلف عن الجمعة لمن شهد العيد	4
قيام الليل وتطوع النهار	مايفعل اذا قام من الليل من السواك- كيف القراءة بالليل- كيف صلاة الليل- وقت الوتر- كيف الوتر بواحدة- كيف الوتر بخمس- كيف الوتر بأحدى عشر ركعة- ترك رفع اليدين في الدعاء في الوتر- التسبيح بعد الفراغ من الوتر وذكر الاختلاف على سفيان فيه	9
الجنائز	شق الجيوب- الصلاة على اولاد المشركين- اللحد والشق- الساعات التي نهى عن اقبال الموتى فين- النهي عن الاستغفار للمشركين- عذاب القبر	7
الصيام	ذكر الاختلاف على منصور- ذكر الاختلاف على يحيى- الحث على السحور- ذكر الاختلاف على سليمان- فضل السحور- دعوة السحور- تسمية السحور غداء- التقدم قبل رمضان- ذكر الاختلاف على محمد بن ابي يعقوب- صوم النبي- صوم ثلثي الدهر- كيف يصوم ثلاثة ايام من كل شهر- ذكر الاختلاف على موسى بن طلحة-	16
الزكاة	زكاة الابل- زكاة الحبوب- اجر الخازن اذا تصدق بإذن مولاه	3
مناسك الحج	مايستحب ان يحج عن الرجل- افراد الحج- التمتع- تقليد الغنم- هل يوجد تقليد الهدى- اباحة فسخ الحج بالعمرة- طواف الرجال مع النساء- طواف القارن- الخطبة قبل يوم التروية- التلبية في السير	11
الجهاد	فضل من عمل في سبيل الله- من غزا في سبيل الله- فضل من جهز غازيا- من خان غازيا	4
النكاح	مافترض الله على رسوله- مايكره في الخطبة- الغيلة- القسط في الصدقة- اباحة الزوج بغير صداق	4
الطلاق	الرخصة في ذلك"الثلاث المجموعة وما فيه من التغليظ"- باب ارسال الرجل الى زوجته بالطلاق- من لايقع طلاقه من الأزواج- خيار الامة	6

	تعتق وزوجها حر - عدة المتوفى زوجها	
الخیل	قتل ناصية الخيل	1
الوصايا	الوصية بالثلث	1
الهبة	رجوع الوالد فيما يعطي ولده	1
الأيمان والندور	الكفارة بعد الحنث	1
المزارعة	النهي عن كراء الارض بالثلث والربع	1
عشرة النساء	الغيرة	1
تحريم الدم	ذكر اعظم الذنب – ما يحل به دم المسلم- الاختلاف على ابي اسحاق في العبد يابى الى ارض الشرك- من قتل دون ماله- من قتل دون اهله – من شهر سيفه ثم وضعه في الناس- قتال المسلم- التغليب فيمن قاتل تحت راية عمية- تحريم القتل	11
البيعه	ذكر الاختلاف في انقطاع الهجرة- بيعة النساء- النصيحة للامام- فضل من تكلم بالحق عند امام جائر	4
الفرع والعنبرة	تفسير الفرع- الفأره تقع في السمن	2
الصيد والذبائح	اتباع الصيد- الضب- تحريم اكل السباع- تحريم اكل لحوم الخيل- ميتة البحر	5
الضحايا	مانهى عنه من الاضاحي- ذكر المترديه في البئر- الادخار من الاضاحي	3
البيوع	بيع العرايا بالرطب – اخذ الورق من الذهب والعكس- الرجحان في الوزن- بيع الطعام- استلاف الحيوان- الاستقراض	8
القسامة	الامر بالعفو عن القصاص- كم دية شبه العمد- كم دية الكافر- صفة شبه العمد	5
قطع السارق	القدر الذي اذا سرقة السارق قطعت يده	3
الايمان وشرائعه	ذكر افضل الاعمال- صفة المسلم- تفاضل اهل الايمان – علامة المؤمن	5
الزينة	احفاء الشارب- الخضاب بالحناء والكتم- الكراهية للنساء في اظهار الخلى والذهب- النهي عن الخاتم – لبس العمائم- الجلوس على الكراسي	8
الاستعاذه	الاستعاذه من قلب لا يخشع- الاستعاذه من دعاء لا يستجاب	3
الاشربة	نهى البيان عن شرب نبيذ الخليطين البلح والتمر- اثبات اسم الخمر لكل مسكر من الاشربة- تحريم كل شراب مسكر- النهي عن نبيذ الجر	4

Abdurrahman b. Mehdî'nin mervisinin en çok bulunduğu Nesâî'nin eserinde 19 talebesi, 175 rivayet aktarmışlardır. Bu talebelerin arasında en çok rivayet eden; Amr b. Ali ve Muhammed b. Beşşâr söylerken Ahmed b. Hanbel ve Yezîd b. Sinân birer birer rivyat nakletmişlerdir. Bu rivayetlerin çoğu, ilk sıraya giren ve 85 hadisi ihtiva eden ibadet kısmında olmuştur. Bu rivayetlerin arasında 6 zayıf rivayet tespit edilmiştir. Abdurrahman b. Mehdî'nin bu eserdeki rivayetlerini aktaran talebelerin arasında Ubeydullah b. Saîd (v. 241/854), Mücâhit b. Mûsâ (v. 244/858), İshâk b. Mansûr (v. 251/864), Yahyâ b. Hakîm (v. 256/869) ve Hafs b. Amr (v. 258/871) sayılabilmektedir.

6. İbn Mâce:

İbn Mâce'nin (v. 273/887) es-Sünen eserinde Abdurrahman b. Mehdî'nin 73 yerde rivayetleri;

Tablo 6: İbn Mâce'nin 'es-Sünen' Eserindeki Abdurrahman b. Mehdî'nin Rivayetleri.

KİTÂB ADI	BÂB ADI	SAYI
المقدمة	التوقي في الحديث عن رسول الله- اتباع سنة الخلفاء الراشدين- فضل من تعلم القرآن وعمله	4
الطهارة وسننها	مايقول الرجل اذا دخل الخلاء- الاستنجاء بالحجارة- ماجاء في الوضوء من لحوم الابل- لاوضوء الا من حدث- ماجاء في بول الصبي الذي لم يطعم- ماجاء فيمن يغتسل من جميع نساءه بغسل واحد- ماجاء في الاستنار عند الغسل- ماجاء في دم الحيض يصيب الثوب – مؤاكلة الحائض	9
الصلاة	المحافظة على صلاة العصر	1
اقامة الصلاة والسنة فيها	القراءة في صلاة الفجر يوم الجمعة- السجود- الصلاة على النبي- الخشوع في الصلاة- ماجاء في وقت الجمعة- ماجاء في الخطبة يوم الجمعة- الوتر على الرحلة- القراءة في صلاة الليل- التطوع في البيت	10
الجنائز	تلقين الميت لا اله إلا الله- الصلاة على النجاشي- خلع النعلين في المقابر- النهي عن ضرب الخدود وشق الجيوب- وفاته ودفنه صلى الله عليه وسلم	5
الصيام	الاعتكاف	1
الزكاة	صدقة الابل- صدقة الغنم-صدقة الفطر	3
النكاح	صداق النساء- الرجل يتزوج ولا يفرض لها فيموت على ذلك- ضرب النساء- الواصلة والواشمة	4
الطلاق	طلاق المعتوه والصغير والنائم- اللعان	2
الكفارات	من روى في يمينه- من اوسط ماتطعموه	2
التجارات	السلف في كيل معلوم- الشركة والمضاربة	2
الرهون	اجارة الاجير على طعام بطنه- الرجل يستقي كل دلو بتمره	2
الديات	دية شبه العمدة مغلظة	1
الجهاد	المبارزة والسلب- النهي ان يسافر بالقرآن الى ارض العدو	2
المناسك	المريض يطوف راكبا- النزول بين عرفات- تأخير رمي الجمار من عذر- مايحل للرجل اذا رمى جمرة العقبة	4
الاضاحي	مايكره ان يضحى به- من ضحى بشاه عن اهله	2
الذبايح	ماينكح به- النهي عن صبر البهائم	2
الصيد	اكل كل ذي ناب	1
الاطعمة	النهي ان يعاب الطعام- الشواء- النهي عن قران التمر	3
الاشربة	الشرب بثلاثة انفاس	1
الطب	الكمأة والعجوة- ما انزل الله داء الا انزل له شفاء- رقية الحية والعقرب	3
اللباس	لبس السراويل	1
الادب	المدح- فضل التسبيح	2
الدعاء	دعاء رسول الله صلى الله عليه وسلم	1
الفتن	لا ترجعوا من بعدي كفارا- الامر بالمعروف	2
الزهد	من لا يؤبه له- الحياء	2

Tablonun geneline bakıldığında Kütüb-i sitte’de son sırada yer alan İbn Mâce’nin eserinde Abdurrahman b. Mehdî’nin en çok hadis rivayet ettiği bölüm İbadettir. Bu bölümde Abdurrahman’a ait olan hadislerin toplam sayısı 26 hadistir. Abdurrahman b. Mehdî’nin bu eserdeki rivayet eden talebelerin sayısı ise yirmi râvî ve rivayet edilen bütün hadislerin arasında 3 zayıf rivayet tespit edilmiştir. İbn Mehdî’nin bu eserde kendisinden en çok rivayet aktaranın Muhammed b. Beşşâr olduğunu söylebilmekle beraber talebelerinin arasında Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (v. 235/849), İshâk b. İbrahim (v. 250/864), Yakûb b. İbrahim (v. 254/868), İsmâil b. Mansûr (v. 255/869), Muhammed b. C’âfer (v. 258/872) ve Bekir b. Halef (v. 264/877) sayılabilir.

II. HADİS DİRAYETİNDEKİ YERİ

Hadisler birtakım yollarla (turuk) öğrenilip (tahammül) öğretilmektedir. Rivayetin keyfiyetine yönelik hadisleri tahammül ve edasında Abdurrahman b. Mehdî’nin nasıl bir usûl takip ettiğini burada anlatacağız.

A. HADİSLERİ TAHAMMÜLÜ

1. Adil Râvîlerden Tahammül

İbn Mehdî sika râvîlerin rivayetlerini alır, zayıf râvîlerin hadislerinden kaçınırdı. Zira o, zayıf râvîlerin hadisleri ile meşguliyetin sika râvîlerin hadislerini kaçırmaya sebep olacağını düşünmekteydi.³⁸⁶ O, hocalarının sayısını çoğaltma amacıyla sika-zayıf ayırt etmeksizin vaktini bu yolda zayi eden öğrencilerine de takvada yarışmalarını salık veriyordu.³⁸⁷ Bundan hadis tahammülünde adil olan râviden nakletmeyi tercih eden İbn Mehdî, hadis ilminde öne geçme hususunda, vakit zayi eden zayıf râviden naketmekle veya hocaların sayısını çoğaltma yarışıyla değil takvayla olur diye talebelerine nasihatte bulunmuştur.

Nitekim talebesi Kâsım b. Sellâm ilim tahsil etmek ve hocalarının sayısını artırmak için Basra’ya Hammâd b. Zeyd’e gitmiş fakat Hammâd, o gelmeden vefat

³⁸⁶ Fesevî, **el-Ma’rife ve’t-târîh**, II, 249; Hatîb, **el-Kifâye**, s. 212.

³⁸⁷ Kâdî İyâz, **Tertîbü’l-Medârik**, I, 402.

etmişti. Bundan son derece müteessir olan Kasım b. Sellâm İbn Mehdî'ye durumu haber verince, o da ona;

“Sen ilimde ancak Allah'ın takvasını kazanmakla öne geçebilirsin” demiştir.³⁸⁸

2. Zabta Yönelik Tahkiki

Zabtu's-sadr ve zabtu'l-kitâb olmak üzere iki kısma ayrılan zabtın birincisi, rivayetleri öğrenen kimsenin bu rivayetleri ezberden aktarabilecek biçimde hıfzetmesi,³⁸⁹ ikincisi ise hadisleri öğrenen kişinin bunları önce yanlışsız yazması, sonra her türlü değişiklikten koruyarak rivayet etmesi anlamına gelmektedir.³⁹⁰

a. Zabtu's-Sadr

Zabtu's-Sadr râvinin hafızasının kuvveti ile ilgilidir. Râvinin istediği zaman önceden duyduğu hadisi zorlanmadan kolayca hatırlayıp hocasından aldığı gibi rivayet edebilmesidir.³⁹¹ İbn Mehdî: *“Bir kimsenin din ile ilgili bir mesele hakkında bir hadisi, bir kişinin adını bilmesi veya bir Kur'an ayetini iyice ezberlemesi gibi seviyeye gelmeden rivayet etmesi haramdır”* demiştir.³⁹²

Bu durumda söz konusu iyice ezberlemeyi vurgulayan İbn Mehdî'nin hadis tahammülündeki rivayetleri ezberleme şeklini açıkladığı anlaşılmış olmaktadır.

b. Zabtu'l-Kitâb

Talebinin şeyhinden duyduğu hadisleri defterine geçirip, defteri muhafaza etmesine *Zabtu'l-Kitâb* denilmektedir.³⁹³ Kişi bu defterin emniyeti için onu güvenmediği kimseye vermez, eğer emin bir kişiye emaneten verecek olursa da istinsah işlemi bitene kadar defterin başından ayrılmaz. İbn Mehdî'nin hadisleri yazdığı defterine olan hassasiyetini Abdullah b. Mübarek (v. 181/797) şöyle anlatmaktadır:

³⁸⁸ Kâdî İyâz, **a.g.e.**, I, 403.

³⁸⁹ Erul, Bünyamin "Zabt", **DİA**, ILIV, 61-62.

³⁹⁰ Amr Abdülmün'im, **Teyâsîr Ulûmü'l-hadîs**, s. 15.

³⁹¹ Amr Abdülmün'im, **a.g.e.**, s. 15.

³⁹² Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-evliyâ**, I, IX, 4.

³⁹³ Amr Abdülmün'im, **a.g.e.**, s. 15.

*“Ben ve Abdurrahman, hocamız Hammâd b. Zeyd’den hadis tahsil ederdik. Ben İbn Mehdî’den içindeki hadisleri yazmak için defterini istedim ama o bana defteri vermeye yanaşmadı. Ancak mahallenin imamını arabulucu olarak getirince defteri bana vermeyi kabul etti. O zaman da istinsah işlemi bitene kadar yanımdan ayrılmadı.”*³⁹⁴

Abdurrahman b. Mehdî, kitabını çokça tekrar eder, inceler ve bir hata fark ederse hemen düzeltmeye çalışırdı. Onun; *“Kitabımda yanlış bir harf gördüm. ‘İbn Hümeir’ yerine ‘İbn Hümeir’ olarak yazmışım. Onu gördükçe kendi kendime gülerdim, taki hatamı farkedip düzeltinceye kadar”*³⁹⁵ sözü de kitabındaki en ufak hataları bile tashih ettiğinin delilidir. Onun bu kadar hassas bir şekilde yazdığı defteri, Yahyâ b. Saîd el-Kattân tarafından da övülmüştür.³⁹⁶

c. Takva ve İtkân

Takva, Abdurrahman b. Mehdî için hadis rivayetinin olmazsa olmazıydı. İbn Ebû Hâtim bu hususa şöyle işaret etmektedir; *“Takva, Abdurrahman b. Mehdî’nin içi-dışı güven vermeyen kişilerden hadis rivayet etmesinden her zaman alıkoymuştur. Mesela o, sika olmaması sebebiyle Abdülkerim el-Muallim’in hadislerini rivayet etmek istememiştir.”*³⁹⁷ Abdülkerim’in rivayetleri hakkında sorulan Abdurrahman b. Mehdî, takva sahibi olmadığını söylemiştir.³⁹⁸ Buradan her ne kadar takva, sika olmanın tek şartı olmasa da Abdurrahman b. Mehdî, râvinin takva sahibi olmadan rivayetini kabul etmez iken gelecek bölümde anlatılacağı gibi, takvaya tek ölçü olarak onay vermemiştir.

İbn Mehdî, rivayette itkan sahibi idi.³⁹⁹ Bir hadisi en kuvvetli şekilde ezberleyip ondan emin olmadıkça hadisi rivayet etmezdi. O rivayetten emin

³⁹⁴ Hatîb, **el-Kifâye**, s. 347.

³⁹⁵ Hatîb, **el-Kifâye**, s. 366.

³⁹⁶ İbn Maîn, **et-Târih**, IV, 148.

³⁹⁷ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve’t-Ta’dîl**, I, 22; İbn Hacer, **Takrîbü’t-Tehzîb** VI, 252.

³⁹⁸ Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl**, XVIII, 262.

³⁹⁹ Hadis terimi olarak hadis rivayetinde âzami dikkat ve titizlik gösteren, tashif, tahrif ve vehimden uzak bir şekilde hıfz veya kitâbet yoluyla öğrendiği hadisi aynen nakledebilen sağlam ve güvenilir râviler hakkında kullanılan bir ta’dîl lafzı olup zâbıt kavramı ile büyük ölçüde örtüştüğü görülür. Nitekim Abdurrahman b. Mehdî hıfzı “itkân” olarak tanımlamıştır. Bkz. Emin Âşıkutlu, ‘Mütkin’ **DİA**, XXXII, 221-222.

olabilmek için şeyhten duyduğu hadisleri diğer büyük âlimlerin rivayetleri ile karşılaştırma yolunu tutardı. Mesela Ebu'l-Esved'in Urve'den rivayet ettiği hadisleri tahsil eden İbn Mehdî, Ebû Üsâme'nin Hişam'dan yaptığı rivayetleri ihtiva eden kitapla mukayese ettikten sonra söz konusu hadisleri rivayet etmiştir.⁴⁰⁰

3. Kırâat

İbn Mehdî, Saîd b. el-Kattân ve hocası Şu'be gibi bir şeyhe hadisi dinletmenin, hocadan hadisi dinlemekten daha sağlam bir yol olduğunu düşünüyorlardı.⁴⁰¹ Zira arz sayesinde öğrencinin ders esnasında kaçırdığı yahut unutup yanıldığı hadisler şeyh tarafından düzeltilmektedir.⁴⁰² Bu da hadislerin tahammülü esnasında vukû bulabilecek hataları asgari seviyeye indirme anlamına gelmektedir.

İbn Mehdî'nin bu görüşünü, onun: “*Mâlik'e arz ettiği hadisler, Mâlik'ten duyduğum hadislerden daha sağlamdır*”⁴⁰³ sözünde de görmekteyiz. Ona göre bu sağlamlığın sebebi Mâlik'in hadisin senedini ve metnini tek tek rivayet etmesi idi.⁴⁰⁴ Bundan dolayı Mâlik'in metin ve senedini ayrı ayrı rivayet etme yöntemi, ravilerin yanlış tahammül etmelerine yol açar diye İbn Mehdî'nin Mâlikten aldığı hadisleri arz etmekle sağlamlaştırmış olmasıdır.

Yahyâ b. Saîd el-Kattân da bu hususta İbn Mehdî'yi destekler nitelikte; “*Abdurrahman b. Mehdî'nin Mâlik'e arz ettiği hadisler, insanların Mâlik'ten duyduklarından daha sağlamdır*” demiştir.⁴⁰⁵

İbn Mehdî, Mâlik'ten okuduğu hadis miktarını şu sözleri ile ifade etmiştir: “*Ben namaz bölümünü ve geri kalan bölümleri kitabıma bakarak dinlettim.*”⁴⁰⁶ Kırâat esnasında Mâlik'e “*Hadislerimi kabul ediyor musun*” diye sormuş o da

⁴⁰⁰ İbn Ebû Hâtim, **Takdimetü'l-ma'rife**, s. 254.

⁴⁰¹ İbn Receb, **Şerhu İlelû't-Tirmizî**, s. 157.

⁴⁰² Hatîb, **el-Kifâye**, s. 393.

⁴⁰³ Hatîb, **a.g.e.**, s. 401.

⁴⁰⁴ Hatîb, **el-Kifâye**, s. 104.

⁴⁰⁵ İbn Ebû Hâtim, **Takdimetü'l-ma'rife**, s. 254; İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, II, 289.

⁴⁰⁶ A'zamî, **Dirâsât** s.342; Fuat sezgin **Târîhu't-türâsi'l-'Arabî**, I, 35, çev Mahmut Fehmî, Muhammed b. Suud üniversitesi, I-X, Suudi Arabistan, 1991.

“Dilediğin kadar rivayet edebilirsin” diyerek hadis rivayetinde en yüksek dereceyi ifade eden حدثنا sözünün kullanılmasına müsaade etmiştir.⁴⁰⁷

Şeyhe hadis okumak, İbn Mehdî'nin yöntemlerinden olduğuna göre onun tahsil tarzı, müzakere ve hocalarından olan Süfyân es-Sevrî'ye hadis dinletmesiyle diğer râvilerden farklı bir meziyet kazanmıştır. Ebû Hatîm: “Abdurrahman b. Mehdî, Hammâd b. Zeyd'in talebelerinden en sağlam kişidir. Hatta Yahyâ b. Saîd el-Kattân'dan daha sağlam ve Vekî'den de daha mükemmeldir. Onun önemli meziyetlerinden biri de, Süfyân'a hadislerini dinletmiş olmasıdır” diyerek bu meziyete dikkat çekmişti.⁴⁰⁸

İbn Mehdî'nin mesmûatındaki hadisleri şeyhe kırâat yolu ona pek çok fayda sağlamıştır. Mesela hocasının bazı hadisleri duyarak değil bir kitaptan tahsil ettiğini o, hocası Süfyân'a hadis dinletirken öğrenmiştir.⁴⁰⁹ Bazen o, Süfyân ile müzakere yaptığında Hammâd b. Zeyd'den öğrendiği hadisleri rivayet eder, sonra Süfyân, Hammâd b. Zeyd geldiği zaman bu hadisleri unutmadan ona sorardı. İbn Mehdî de hocasının zekâsından hayrete düşerdi.⁴¹⁰

İbn Mehdî'nin hadisleri şeyhe dinletme azmi onu sadece Mâlik ve Süfyân es-Sevrî ile yetinmeyip başka birçok şeyhe de hadis kırâatine sevk etmiştir. Kendisi bu kırâatine esnasında yaşadığı bir olayı şöyle nakleder:

Bir gün Ebû Avâne'ye geldik, “Kapıda kim var” diye sordu. Biz, “Affan, Behz ve Abdurrahman” dedik. O da sitemli bir şekilde: “Bunlar beladan üreyen bir beladır. Hadisleri elde edip bana dinletmek istemekten başka bir düşünceleri yoktur” dedi.⁴¹¹ Bu olay, Abdurrahman'ın hadis dinletmek noktasında ne kadar ısrarcı olduğunun şahididir.

⁴⁰⁷ Hatîb, **el-Kifâye**, s. 393.

⁴⁰⁸ İbn Ebû Hâtîm, **el-Cerh ve't-tâ'dîl**, II, 290

⁴⁰⁹ İbn Ebû Hâtîm, **Takdimetü'l-ma'rife**, s. 71; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, V,127.

⁴¹⁰ İbn Ebû Hâtîm, **a.g.e.**, s. 61.

⁴¹¹ İbn Ebû Hâtîm, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, II, 225.

4. Semâ'

İbn Mehdî'nin şeyhinden dinleyerek aldığı hadislerin sağlamlığına dönemin ilim adamları şahitlik etmişlerdir. Yahyâ b. Saîd el-Kattân: *“Abdurrahman b. Mehdî'nin Süfyân'dan ve A'meş'ten duyup öğrendiği hadisler, benim o, A'meş'ten öğrendiğim hadislerden daha sağlamdır”*⁴¹² diyerek bizzat bu durumu dile getirmiştir.

Yine o, *“Abdurrahman b. Mehdî, hadisleri düzgünce tahsil etmeyip yine o, kitabını kolunun altına koyardı”* şeklindeki iddiayı kızarak şöyle demiştir;

*“Abdurrahman b. Mehdî uyuklayarak hadisleri dinlese dahi bu sözü söyleyenden daha sağlamdır.”*⁴¹³

Abdurrahman b. Mehdî'nin bir şeyhe gidip dinletmeden veya hocadan duymadan önce, bu şeyhin kitabının nüshasına veya rivayetlerini içeren herhangi bir kitaba bakmayı adet edinmişti. Daha 14 yaşında iken h. 149 yılında İbn Cüreyc'den hac ile ilgili hadisleri dinlemiş,⁴¹⁴ bu dinleme Yahyâ b. Saîd b. Cüreyc'in hac hadisleri kapsayan kitabını verdikten sonra olmuştur.⁴¹⁵

Onun *“Namazla ilgili hadisleri Mâlik'e ezberinden okuyup geri kalan konulardaki hadisleri ise kitabıma bakarak dinlettim”*⁴¹⁶ sözü ve *“Gunder'in kitabını aldıktan sonra Sahr b. Cüveyriye'den hadisi duyardık.”* demesi⁴¹⁷ de bu özelliğin onda olduğunun işaretidir.

Çoğu zaman hadisleri semâ yoluyla almak istediği şeyhin yanına o hadisleri bir deri parçasına yazdıktan sonra giderdi. Nitekim bir gün Süfyân es-Sevrî, İbn Mehdî'nin yanında Üseyd b. Şeybe (v. 160/777)'nin⁴¹⁸ hadislerini ihtiva eden

⁴¹² Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, X, 244.

⁴¹³ Hatîb, *a.g.e.*, X, 244.

⁴¹⁴ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, I, 135.

⁴¹⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 121

⁴¹⁶ A'zamî, *Dirâsât*, I, 342.

⁴¹⁷ A'zamî, *a.g.e.*, I, 238.

⁴¹⁸ Sika, Âbid, bkz. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 76.

varakayı görünce, ona; “Onun yanına gitmek istediğin zaman beni haberdar et” demiştir.⁴¹⁹

Bazen de şeyhin yanına gitmeden yazmak yerine şeyhten dinlerken hadisi yazardı. Mesela Ebû Mevdûd⁴²⁰ hadisleri rivayet ederken, İbn Mehdî de kitabına yazardı.⁴²¹ Yine İbn Cüreyc Mekke’de iken onun hadislerini yazmak suretiyle tahsil ederdi.⁴²²

İbn Mehdî’nin hadisi tahsil etmek istediği şeyh müdellis olduğunda veya o, tedlisinden korkuyorsa o kimsenin hadislerini hemen yazmaz, önce bir inceleme yapar, araştırır daha sonra yazıya geçirir. Bir gün Hüşeym’den hadis dinlemiş, o rivayet etmeyi bitirince İbn Mehdî köşeye çekilerek hocadan dinlediği hadisleri inceleyip seçerek kitabına geçirmişti.⁴²³

O her müdellisten hadis almaz, râvinin sika olmasını şart koşardı. Bununla birlikte güvenilir bir râvi kendi rivayetinde ânâne (عننه) yaptığı zaman müdellis râvinin hadisi gerçekten semâ aracılığıyla tahsil edip etmediğini sorardı. Bunun pek çok örneği kaynaklarda yer alır. Mesela Süfyân’a radâ (emzirme) meselesinde İbrahim b. Ukbe’den rivayetini sorduğunda o, “İbrahim’den doğru duymadım, Ma’mer bana rivayet etmiştir”⁴²⁴ demiş yine Süfyân’a İslam’dan çıkmış kadın (mürtedd) meselesindeki A’sım’dan (v. 128/745)⁴²⁵ rivayetini sorunca o da: “Sika bir râviden duymadım” demiştir.⁴²⁶

Yukarıdaki rivayetler ve alimlerin sözlerine dayanarak Abdurrahman b. Mehdî hadisleri sadece şeyhe dinleterek öğrenmemiş, bilakis o, daha çok şeyhten

⁴¹⁹ İbn Hacer, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, I, 339.

⁴²⁰ Makbul, İbn Hacer, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, VI, 340; İbn Hacer, **Takrîbü’t-Tehzîb**, I, 509.

⁴²¹ İbn Ebû Hâtim, **İlelü’l-Hadîs**, II, 196.

⁴²² Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, XII, 257.

⁴²³ Fesevî, **el-Ma’rife ve’t-Târîh**, II, 666.

⁴²⁴ Hâkim en-Nîsâbûrî, **Ma’rifetü Ulûmi’l-Hadîs**, s.104.

⁴²⁵ Yedi kıraat imamından biri, tâbiidir. Âsım’ın kıraattaki tartışmasız güvenilirliğine karşılık hadisteki yeri hakkında değişik değerlendirmeler mevcuttur. Ebû Zûr’a ve Ahmed b. Hanbel onu sika* kabul ederken Ebû Hâtim sadûk* olarak nitelendirmiş, hadisle ilgili ezberlerinin yetersizliğine ve ayrıca sika olmasına rağmen hadiste fazlaca hata yaptığına işaret edenler olmuştur. Bkz. Mehmet Ali sarı, 'ÂSİM b. BEHDELE', **DİA**, III, 475-476.

⁴²⁶ Fesevî, **el-Ma’rife ve’t-Târîh**, III, 14

dinleyerek hadisleri almıştır. O, hadis tahsilinin ilk döneminde bu üslubu benimsemiştir diyebiliriz. Bu öğrenme tarzı, bütün âlimlerin nezdinde muteber ve geçerli bir öğrenme yöntemidir.

Müslim b. Haccâc (v. 261/875) İbn Mehdî'yi, senedlerde semâi (hocadan duyduğuna dair açıklamayı) araştırmayanlar arasında zikretmiş ve “*Şayet râvi tedlis ile meşhursa, âlimler bu râvinin gerçekten semâinin olup olmadığını araştırıp incelemekle tedlis sorununu ortadan kaldırıyorlardı*” demiştir.⁴²⁷

Müslim'e göre ananeli (عننة) hadisleri şeyhten duyduğunu zannettirecek şekilde nakledilen o hadislerin isnadları rivayet edenlerin hocalarıyla buluşmalarının ihtimali tespit edilirse, muttasıl ve semâ' kuvvetindedirler. Lakin onun bu görüşü araştırmacılar tarafından kabul görmemiş bu hususta karşıt görüşte olan Ali b. el-Medînî, Buharî ve aynı taraftaki alimlerin görüşlerinin sahih doğru olduğu söylenmiştir.⁴²⁸

Müslim'in İbn Mehdî'yi senetlerde semâi sormayanlardan saymasına gelecek olursak, bu görüşün doğru olmadığı yukarıda zikredilen, İbn Mehdî'nin tedlisten şüphelendiği râvilere semâyı sorduğuna dair rivayetler ile anlaşılır. Yine İbn Receb'in naklettiği bir rivayet de Müslim'in onun hakkındaki görüşünün yanlışlığını ortaya koyar niteliktedir. İbn Receb: “*Bilginler, sika râvinin aynı dönemdeki şeyh ile buluşmadan bazen bu şeyhten bir kişinin aracılığıyla rivayet etmesini, bu râvinin rivayet ettiği şeyhten duymadığına delil saymaktadırlar*”⁴²⁹ demiş ardından buna delil olmak üzere Ahmed b. Hanbel'in şöyle söylediğini nakletmiştir:

“*el-Behî*⁴³⁰ Hz. Aişe'yi hiç görmemesine rağmen onunla arasında ki aracı Ütbe'den duymasına rağmen Hz Aişe'den doğru rivayet etmekteydi. İbn Mehdî, bu

⁴²⁷ Nevevî, **el-Minhâc**, I, 137.

⁴²⁸ Nevevî **a.g.e.**, I, 127.

⁴²⁹ İbn Receb, **Şerhu İlelû't-Tirmizî**, s. 217.

⁴³⁰ Sadûk, rivayet bakımından hatası olan kişi, İbn Hacer, bkz. **Takrîbü't-Tehzîb**, I, 436; Muhammed Tâhir b. Ali el-Makdisî (v. 507/1114), **el-Cem' beyne ricâli's-Sahîhayn**, s. 271, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-I, Beyrut, 1906

senedin Hz. Aişe'den doğru rivayet etmesinin dışında kabul ederdi.”⁴³¹ İbn Receb'in naklettiği Ahmed b. Hanbel'in bu sözü, Müslim'in İbn Mehdî hakkındaki kanaatinin doğru olmadığının bir diğer delilidir.

İbn Mehdî, Mâlik'e “Zührî'den semânız nasıl gerçekleşmiş?” diye sorunca Mâlik'in ona; “Zührî'ye okurdum” demesi,⁴³² semân hangi çeşidini bile sormaya özen gösteren İbn Mehdî'nin râvilere sema'i sormayanlardan olduğunu saymanın doğru bir görüş olmadığını vurgulamaktadır.

5. Kitâbet

Abdurrahman b. Mehdî'nin hadisleri öğrenme biçimlerinden biri de talebesi olduğu şeyhten hadislerini yazmasını isteyip, sonra yazılmış hadisleri o şeyhe rivayet ettirmesidir. O, İbn Vehb'e⁴³³ “Bana Amr b. Haris'ten⁴³⁴ duyduğun hadisleri yaz” demiş, İbn Vehb de “Ben yazdıktan sonra ona rivayet ettim” demiştir.⁴³⁵

Mükâtebe, İbn Mehdî'nin hadis öğrenmede kullandığı yöntemlerden biridir. O, İbrahim b. Habib el-Medenî'ye⁴³⁶ mektup göndererek belirli hadisleri sormuş, sonra bu hadislerin doğru olmadığına dair cevabı kabul ederek rivayet etmekten vazgeçmiştir.⁴³⁷ İbn Lehîa, İbn Mehdî'ye hadislerini içeren kitabını göndermiş, Aburrahman b. Mehdî de Şâfiî'nin yazdığı *er-Risâle*'yi⁴³⁸ kabul etmiştir.⁴³⁹

⁴³¹ İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, VI, 90.

⁴³² Fesevî, **el-Ma'rife ve't-Târîh**, III, 158.

⁴³³ Abdullah B. Vehb B. Müslim Ebû Muhammed fıkıhçı mısırlı, Sika, hafız, (v.197/813). bkz. İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, I, 460; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, VI, 71.

⁴³⁴ Mısırlı, sika fıkıhçı, hafız. bkz. İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, II, 67.

⁴³⁵ İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, VIII, 15.

⁴³⁶ Mâlik'in eski talebesi ve Mâlik'ten ayrılmadı. İbn Ebû Hâtım, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, IV, 336.

⁴³⁷ İbn Ebû Hâtım, **a.g.e.**, IV, 336; Zehebî, **Mizânü'l-i'tidâl**, IV, 195.

⁴³⁸ Bkz. Tez. s. 18. *er-Risâle*'nin nüshasını yazan Ali b. Medînî, Abdurrahman b. Mehdî'ye götürmüştür. Bkz. Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, V, 85.

⁴³⁹ Beyhakî **Menâkıbü's-Şâfi'i**, I, 231.

B. HADİSLERİ EDÂSI

1. Sadûk Râvilere Yönelik Tavrı

İbn Mehdî, sika seviyesinden sadûk seviyesine düşmüş râvilerin rivayetini öğrendikten sonra bütün hadislerini rivayet etmezdi, bilakis hadislerini inceleyip seçerek rivayet ederdi. Bu durum onun hadis ilminde üstün derecesine katkı sağlamaktadır. Zira sadûkluk seviyesinde râviler yanılmaktan ve rivayet hatalarından kurtulamadıklarından, sonraki dönemde cerh-ta'dil ilminin tesisi ile birlikte âlimler sadûk râvinin hadislerini incelemeye ihtiyaç duymuşlardır. İbn Mehdî'nin sadûk râvinin tüm rivayetlerini almaması ile ilgili olarak İbn Hacer: "*Abdurrahman b. Mehdî sâduk olan Abdullah b. Huseym'in hadislerini kısmen rivayet ederdi, bütün hadislerini değil*" demiştir.⁴⁴⁰

Yine İbn Mehdî'nin: "*Amr b. Sâbit b. Hürmüz'dan rivayet edecek olursam, tefsir ile ilgili Saîd b. Cübeyr'den rivayet eden babasından elde ettiği hadisleri rivayet ederdim.*" sözü⁴⁴¹ Amr b. Saîd'in rivayetlerini terk ettiğini vurgulayarak⁴⁴² bu kişinin zayıf olduğuna dair delil teşkil etmektedir.

2. Yalancı Râvilere Yönelik Tavrı

İbn Mehdî bildiği ve tanıdığı yalancı râvilerden (kezzâb/vaddâ') hadis rivayet etmez idi.⁴⁴³ Hatta hadis rivayetinde onun yöntemi, sika olmayan râvilerden başka kişilerden rivayet etmemek idi. Ahmed b. Salih bu durma şöyle işaret etmektedir: "*İbn Mehdî, güvenilir râvilerin dışında hiç kimseden hadis rivayet etmemek tarafını tutmakta olan bir kişidir.*"⁴⁴⁴

Bununla birlikte bazı âlimler İbn Mehdî'yi akaid ve ahkâm ile ilgili değil de kıssa, amellerin fazileti, terğîb ve terhîb gibi konularda olan hadislerin rivayetinde,

⁴⁴⁰ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, II, 111; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, II, 459; İbn Maîn, **et-Târîh**, II, 319.

⁴⁴¹ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, III, 223; İbn Hibbân, **el-Mecrûhîn** II, 76; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, III, 249; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, VIII, 9.

⁴⁴² İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, VIII, 9.

⁴⁴³ Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osmânî, **Kavâ'id fi 'ulûmi'l-hadîs**, thk. Abdulfettah Ebû Güddah, III, 216, 355, Mektebetü'l-Matbu-â'ti'l-İslamiyye, Beyrut, 1972

⁴⁴⁴ Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-Medârik**, I, 400.

senedin durumunu göz ardı edip onu rivayet etmede müsamahakâr davranan hadisçiler arasında zikretmektedirler.⁴⁴⁵

Bu âlimler İbn Mehdî'nin: *"Eğer helal, haram ve hükümler ile ilgili hadisler ise senetlerinden taviz vermeksizin inceleyip rivayetteki râvileri dikkate alırız. Rivayet edilecek hadisler, amellerin fazileti, sevap ve cezalardan bahsediyor ise senetlerini ve râvilerini fazla irdilemez idik."*⁴⁴⁶ sözünü delil getirmektedirler. Sehâvî (v. 902/1497) de aynı görüşü destekler mahiyette: *"Hadis rivayetini kimi zaman göz ardı etmek ve kimi zaman da son derecede inceleyip tahkik etmek yöntemleri, İbn Mehdî, Ahmed b. Hanbel, İbn Mâîn, İbn Mübarek ve iki Süfyân'dan aktarılmıştır"* demektedir.⁴⁴⁷

Ahmed Muhammed Şâkir, âlimlerin İbn Mehdî'den naklettikleri *"irdilemezdik ve göz ardı ederdik"* sözünü İbn Mehdî hakkında meşhur olan *"sika olan kimsenin dışında rivayet etmez"* tezkiyesini dikkate alıp şöyle te'vil etmiştir:

*"İbn Mehdî'nin bazı hadislerin rivayetlerini incelemeyi terk etmesi veya göz ardı etmesi, ancak sahîh olmayıp hasen seviyesinde olan hadislerle yapılan bir uygulamadır. Çünkü onun döneminde sahîh ile hasen hadislerin arasında terim bakımından fark yoktu, hatta eski âlimlerin nezdinde hadisler, sahîh veya zayıf olmak üzere iki kısma ayrılmıştı."*⁴⁴⁸ Subhî es-Sâlih de Ahmed Muhammed Şâkir'in bu te'vilini desteklemektedir.⁴⁴⁹

Bu te'vilin İbn Mehdî'nin yöntemine en yakın açıklama olduğu kanaatindeyiz. Zira Abdurrahman b. Mehdî mürsel⁴⁵⁰ hadislerin kabullenilmesini

⁴⁴⁵ Bkz. İbnü's-Salâh (v. 643/1245), **Mukaddimetü İbni's-Salâh**, s. 39-40, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut. ts.

⁴⁴⁶ Sehâvî' (v. 902/1497), **Fethu'l-muğîs**, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, I, 267, el-Mektebetü's-Selefiyye, II-IV, Medine-i münevvere, 1969.

⁴⁴⁷ Sehâvî, **a.g.e.**, I, 267.

⁴⁴⁸ İbn Kesir (v. 774/1373), **el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu ihtisârî 'ulûmi'l-hadîs**, thk. Ahmed Şâkir, s. 92, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

⁴⁴⁹ Subhi el-Salih, **Ulûmu'l-hadîs ve Mustalahuh**, X, 210, Dâr-ü'l-İlimi li'l-Meleyîn, Beyrut, 1978.

⁴⁵⁰ Terim olarak "tâbiünden bir râvinin, kendisiyle Hz. Peygamber arasındaki sahâbînin ismini atlayarak naklettiği hadis" mânasına gelir. Mürsel hadisi mutlak olarak makbul ve hüccet sayanlar arasında Mu'tezilî, Hanefî ve Mâlikî âlimlerden çoğunun yer aldığı belirtilmekte ve Ebû Hanîfe, Evzâî, Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes, İbn Cerîr et-Taberî, Ebû Ca'fer et-Tahâvî, Ebû Bekir el-Cessâs, İbn Kayyim el-Cevziyye, İbn Kesîr, Seyfeddin el-Âmidî gibi âlimlerin adı zikredilmektedir.(Salahattin Polat, **DİA**, 'Mürsel', XXXII, 52-54). Mürsel hadisi kabul etmeyen alimler arasında Abdurrahman b. Mehdî ve hocası Şu'be b. Haccâc'ı sayan İbn Hacer, Ebû Davud'un *"Geçmişte Süfyân es-Sevrî ve Evzâî gibi bütün alimler, mürsel hadisleri hüccet olarak"*

kınayıp reddetmekte⁴⁵¹ ve şâz hadisleri rivayet edenlerin imamlık veya bilginlik vasfını taşımadığını söylemekte idi.⁴⁵²

Şeyh Ahmed Muhammed Nur Seyif konuyla ilgili şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “İkinci mezhep, zayıf hadislerin kabul edilmesinde detaylıca araştırma yapan âlimlerin görüşlerini desteklemektedir. Bu mezhep, merdud seviyesine ulaşmayan, itibara elverişli olan hadisleri kabul eden ve amellerin faziletleri hakkında çok zayıf hadislere müsamaha gösteren birinci mezhep gibi olmayıp orta yolu temsil etmektedir. Kaynaklar, İbn Mehdî’nin birinci mezhebin görüşünü ileri sürdüğünü ima etmesine rağmen kendisinden aktarılan sözler ise bu imayı teyid etmez. Bilakis zayıf hadislerin kabul edilmesinde detaylıca araştırmayı ileri süren ikinci mezhep gibi, İbn Mehdî de; “Yalan söylemekle suçlanmayan veya rivayette çok hatası olmayan kişinin rivayeti bırakılmaz. İnsanlar üç kısma ayrılırlar:

a. Hafız, son derece rivayetinden emin (mütkin) râvinin rivayetinin makbul olmasının hakkında kimse ihtilafa düşmez.

b. Yanılmasına rağmen rivayet ettiği hadislerin çoğu doğru olan zatın rivayeti terk edilmez.

c. Yanılmasıyla rivayetindeki hadislerin çoğu yanlış kimsenin hadisleri göz ardı edilir’ demiştir.”⁴⁵³

Yukardaki rivayetlere göre Abdurrahman b. Mehdî, kimden hadis alınıp alınması yönünde râvilerin üç kısma ayrıldığını ifade etmiştir. Hafız veya yanılması az olan kimsenin rivayetlerini kabul ederken çok yanılması veya başka bir ifade ile Seyyiü’l-hıfz olan kişinin rivayetini terk etmiştir.

*kabul ederlerdi, sonra Şâfiî Mürsel hakkında konuştu, Ahmed b. Hanbel de Şâfiî’nin yolundan gitti” sözünü aktararak Mürsel hadisin mutlak olarak makbul ve hüccet olduğu iddiayı kabul etmeyerek şu sözleri anlattı: “Mürsel hadisin hüccet olduğunu tâbiilerin kabul etmeleri hususunda mutlak icmaya ilişkin iddia reddedilmekte, çünkü bu konu hakkındaki görüşler arasındaki ihtilafların tâbiîn döneminden bu yana süregelmektedir.” Bkz. İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449), **en-Nüket ‘alâ Kitâbi’bni’s-Salâh**, II, 568, thk. Rabî’ Hâdî, el-Camiyyetü’l-İslamiyye, I-II, Medine-i Münevvere, 1984.*

⁴⁵¹ Selahaddin Halil b. Keklidi (v.761/1360), **Câmiu’t-tahsîl fî ahkâmî’l-merâsîl**, s. 95, thk. Hamdi Abdülmecîd es-Selefi, Âlemü’l-kütüb, II-I, Beyrut, 1986; İbn Hacer el-Askalânî **en-Nüket**, I, 568; Sehâvî, **Fethu’l-muğîs**, I, s. 136.

⁴⁵² İbn Receb, **Şerhu İlelî’t-Tirmizî**, s. 236.

⁴⁵³ İbn Maîn, **et-Târîh**, I, 104.

3. Tahammül ve Edânın Arasını Açmaması

İbn Mehdî'ye göre hadisleri rivayet etme faslı olan eda dönemi, hadisleri öğrenme safhasından ayrılmamalıdır. Şöyle ki muhaddis bir hadisi rivayet etmek istediği zaman eski talimi ile yetinmemeli, hadislerle ilgili her yeni hale vakıf olmalı, hadisçilerin durumlarını tetkik edip hadislerini kendi hadislerine kıyas etmeli ve ticarethanesini bu piyasadaki rivayetlerle desteklemelidir. Nitekim o, hadis bilgilerine sahip olanla tüccarın arasındaki benzerliği vurgulamak sadedinde şöyle söylemiştir: *“Muhaddisin misali, piyasaya herhangi bir sebepten dolayı uzun bir süre gidemeyen, eşyanın yeni fiyatını sormadan önce elindekini satmaya kalkışmayan tüccar gibidir.”*⁴⁵⁴

4. Ezberinden Hadis Rivayeti

İbn Mehdî, hadisleri rivayet etmek istediği zaman çoğunlukla kitap ve deftere bakmadan rivayet etme çabasıındaydı. Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî (v. 258/872) *“Ben, Abdurrahman b. Mehdî'nin hadis rivayet ederken hiçbir zaman elinde bir kitap görmemişimdir”* diyerek onun bu çabasına işarete etmiştir.⁴⁵⁵

Ahmed b. Hanbel, İbn Mehdî'ye: *“Mâlik'in hadislerini bana rivayet et”* demiş, o da *“Sana Mâlik'ten duyduğum hadisleri mi, yoksa Mâlik'e okuduğum rivayetleri mi, yahut Mâlik'e benim dışındakilerin okumuş oldukları hadisleri mi rivayet edeyim?”* diyerek karşılık vermişti. Ahmed b. Hanbel: *“Ben hepsini kabul edip razıyım”* dedikten sonra o, Mâlik'ten duyduğu, Mâlik'e okuduğu ve Mâlik'e okunmuş olan hadisleri rivayet etmiştir.⁴⁵⁶ el-Kaverîrî (v. 235/849) de: *“Abdurrahman b. Mehdî, bana ezberinden yirmi bin hadis rivayet etmiştir”* demiştir.⁴⁵⁷

İbn Mehdî'nin herhangi bir kitaba müracaat etmeden hadisleri ezberinden rivayet etmesi onun *“Kişinin, dinle ilgili bir hadisi Kur'an ayeti ve kendi adı gibi*

⁴⁵⁴ İbn Adi, **el-Kâmil**, I, 121.

⁴⁵⁵ Şemsüddîn ez-Zehebî (v. 748/1348), **el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fî'l-Kütübî's-sitte**, II, 187, thk. İzzet Ali İd Atiyye, Mûsâ Muhammed Ali, Matbaatü Dâru'l-Te'lîf, I-II, Mısır, ts.; Zehebî, **Siyer**, IX, 203.

⁴⁵⁶ Hatîb, **el-Kifâye**, s. 431.

⁴⁵⁷ Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-evliyâ**, IX, 3; Zehebî, **Siyer**, IX, 195.

ezberlemeden önce rivayet etmesi haramdır” ifadesinde⁴⁵⁸ geçtiği üzere rivayet edilecek hadislerin ezberlenmesini vacip olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. İbn Mehdî, hadisleri ezberlememiş olan kimsenin rivayet etmesinin haram olduğunu söylerken, rivayetin aktarımında hadisten son derece emin olunması, şüpheye düşülen ve tereddütte olunan hadislerin rivayetinden kaçınılmasının vacip olduğunu anlatmak derdindedir.⁴⁵⁹ Zira o, kendisinden nakledildiğine göre ezberlemeyenin kitabından rivayet etmesinin geçerli olabilmesi için şu şartları ileri sürmüştür:

1) Kitaptaki yazının tanınır ve güvenilir olması gerekir.

2) Râvinin kitabının bizzat yanında olması gerekir. Şayet belli bir süre yanından ayrılmış veya ödünç olarak vermiş yahut kayıp olduktan sonra kendisine dönmüşse, bu kitaba karşı her ihtimal için tedbir alınması gerekir.⁴⁶⁰

3) Râvinin şeyhinden kesin duymuş ve onun kitabının son derecede tahriften korunmuş olması gerekmektedir.⁴⁶¹

Abdurrahman İbn Mehdî, bazen kendi kitabından rivayet etmiştir.⁴⁶² Bir seferinde talebelerinden bir gruba: “*Bazen sanki işitmediğim bir hadisi içeren bir kağıt parçası elime düşer, bu parçanın içinde benim yazım olmasa kesinlikle ondan rivayet etmem*” demiştir.⁴⁶³ Tabii bu, onun şüpheye düşmediği rivayetlere yöneliktir. Nitekim o, duyup duymadığı noktasında şüpheye düştüğü hadislerde ise, kendi yazısında olsa ayrı rivayet etmeyi terkederdi. Zira o şöyle demektedir: “*El yazım ile Şu‘be’den tahsil ettiğim hadislerin arasında bir hadisi buldum. İyice bakıp inceledim, yalnız tanıyamadım. Düşünüp hangi zamanda işittiğimi hatırlamaya çalıştım, aklıma gelmeyince bu hadisi rivayet etmekten vazgeçtim.*”⁴⁶⁴

5. Hadisleri Lafzen Rivayet Etmesi

İbn Mehdî genellikle ezberinden rivayette bulunduğu için hadisleri lafzen (hadisleri orijinal lafzına sadık kalarak) rivayet etmeye önem veriyordu. Ahmed b.

⁴⁵⁸ Hatîb, a.g.e., s.258.

⁴⁵⁹ a.mlf., a.y., s. 256.

⁴⁶⁰ İbn Receb, *Şerhu İlelû’t-Tirmizî*, s. 159.

⁴⁶¹ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 344.

⁴⁶² İbn Ebû Hâtım (v. 277/890), *İlelû’l-hadîs*, II, 196, thk. Sa‘d b. Abdullah el-Humayd, Matbaa’tü’l-Humeydî, I-VII, y.s.,2006.

⁴⁶³ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 344.

⁴⁶⁴ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 345.

Hanbel onun manen rivayetten çekindiğini belirterek:⁴⁶⁵ “*Abdurrahman rivayet ederken büyük âlimlerden duyduğu lafızları aktarırdı.*” demiştir.⁴⁶⁶

O, bu konudaki görüşünü: “*Râvi için en iyisi hadislerin lafızları gibi rivayet etmesidir. Bu, kendisini hataya düşmekten kurtarır*” diyerek ortaya koymuştur.⁴⁶⁷ İbn Mehdî, itkan sahibi ve rivayetten tam olarak emin olan kimselerin dışındakilerin din ile ilgili konularda hadis rivayet etmelerinin haram olduğunu bildirdikten sonra bu hükme varmıştır. O, rivayetten son derece emin, onu tam bir şekilde ezberlemiş, manen hatasızca rivayet edebilen kişinin hadisi lafzen rivayet etmesini tercih ederken, bu vasıfları taşımayanların lafzen rivayet etmelerinin zorunlu olduğu kanaatindedir.⁴⁶⁸

Hadisin anlamına kesin bir şekilde vakıf olan râvinin hadisi manen rivayet etmesi pek çok alim gibi Abdurrahman tarafından da caiz görülse de o, yanlışlardan kurtulmak için hadisleri lafızları ile rivayet etmeye özen göstermiştir.⁴⁶⁹

6. Münâvele

Hocanın, hadislerini içeren bir kitabını nüshasını talebesine sunması ve talebenin de bu kitaptaki hadisleri rivayet etmesine icazet vermesi demek olan münâvele⁴⁷⁰ yönteminin, modern alimlerin vasiyyetü bil-kitâb yöntemine⁴⁷¹ eşit olduğunu söylemişlerdir.⁴⁷² Bunun için âlimlerin ekserisinin kanaatine göre hadis alma yollarının en düşük mertebesinde olanlarındandır.⁴⁷³

⁴⁶⁵ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, X, 241; Hatîb, *a.g.e.*, s. 259; İbn Receb, *Şerhu İlelü't-Tirmizî*, s. 259; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 280;.

⁴⁶⁶ İbn Ebû Hâtim, *Takdimetü'l-ma'rife*, s. 253; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 289.

⁴⁶⁷ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 258.

⁴⁶⁸ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, thk. Ebû Kutaybe, II, 98, Dâru Tîbe, ys., ts.

⁴⁶⁹ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 98

⁴⁷⁰ Polat, Salahattin, “Münâvele”, *DİA*, XXXI, 572.

⁴⁷¹ Bir şeyhin vefat ederken bir kişiye kitaplarının verilmesini vasiyet etmesi anlamına gelen vasiyetü bil-kitâb, rivayet tahammülünde yöntemlerinden biridir. (Bkz. Vecîhüddin el-Alevî, *Şerhu Nüzhetü'n-nazar*, s. 241, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1970.) Tahammülde yolları içinde son sırada yer alan ise bir râvinin bizzat ulaşamadığı yahut ulaşmış olsa da kendisinden hadis semâ etmediği, ayrıca icâzet vb. yetkiler de almadığı bir hocanın hattıyla yazılmış hadislerin kaydedildiği metinleri bulması veya bunları satın alma gibi yollarla elde etmesi ifadesinde olan vicâdedir. Bkz. Halil Özkan “Vicâde”, *DİA*, XLIII, 100.

⁴⁷² Vecîhüddin el-Alevî, *Şerhu Nüzhetü'n-nazar*, s. 241,

⁴⁷³ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 47.

İbn Mehdî kendisinden münâvele yöntemi ile icazet talep edildiğinde, talep eden öğrenci ne kadar güvenilir de olsa bu yoldan uzak durmaya çalışmıştır. Talebesi Ali b. el-Medînî ile aralarında geçen hadise onun bu hassasiyetini göstermektedir. Ali b. el-Medînî Abdurrahman b. Mehdî'ye gelerek: *“İbnü'l Mübarek'in, Ma'mer (v. 153/770)'den, onun da Hişâm'dan rivayet ettiği hadisleri ihtiva eden sayfayı bana ver”* demişti. Bunun üzerine İbn Mehdî o sayfaları çıkardıktan sonra: *“Bekle! bu sayfadan ihtiyaç duyduğun hadisleri sana rivayet etmeme müsaade et”* diyerek dört hadisi rivayet ettikten sonra sayfaları ona vermişti. Ali b. el-Medînî'ye verdiği sayfalarda ona rivayet ettiği dört hadisten başka bir şey yoktu.⁴⁷⁴ Ali b. Medînî'ye göre Abdurrahman'ın rivayet etmeden önce sayfayı vermekten hoşlanmaması, onun münaveleyi nasıl tercih etmediğinin bir göstergesidir.

7. Şeyhin Kendi Hadislerini Talebelerine Ait Kitaplardan Okuması

Hadislerin rivayetinin yöntemlerinden biri de hadis talebeleri şeyhlerinin hadislerini bir kitaba geçirerek topladıktan sonra bu şeyhin, talebelerinin rivayetlerini topladıkları kitaptan onlara geri okumasıdır. Kendi hadislerini son derece müteyakkız olup ezberlemeyen şeyhin seviyesini düşüren bu yöntemi, Abdurrahman b. Mehdî kullanmıyordu veya çok nadir kullanıyordu. Biz bu konuda sadece şu rivayete ulaşabildik:

Mücahid b. Mûsâ dedi ki; “Abdurrahman b. Mehdî'nin evini ziyaret ettik. Hâris en-Nakkâl, maklûb hadisi⁴⁷⁵ içeren deri bir parçası verdi. Abdurrahman, bu deri parçasından rivayet etmeyi bitirmek üzereyken maklûb olduğunu fark ettikten sonra eleştirip atmış ve şöyle demiştir: *“Allah'a yemin ediyorum ki (hadisin maklûb olduğunu) fark etmeden hadisi geçerli sayıp yanılacaktım.”*⁴⁷⁶ Başka bir rivayette, *“Allah'a yemin ediyorum ki bu rivayet yalancının rivayetidir.”*⁴⁷⁷

⁴⁷⁴ İbn Adî, **el-Kâmil**, I, 119.

⁴⁷⁵ Hadis terimi olarak: “İsnadında râvilerin isim veya neseplerinin, metninde ise kelime yahut ibarelerin yerleri değiştirilerek rivayet edilen hadis” manasındadır. Bkz. Ertürk, Mustafa “Maklûb” md, **DİA**, XXVII, 447.

⁴⁷⁶ A'zamî, **Dirâsât**, s. 341.

⁴⁷⁷ Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, I, s. 434

8. Müzâkere⁴⁷⁸

Hadisleri müzakereye önem veren İbn Mehdî, Vekî' ile yatsı namazından sonra sabah namazına kadar çalışırdı.⁴⁷⁹ Abdurrahman b. Mehdî'nin “*Bana bir hadisten bir mesele öğrenmek, on hadisi öğrenmekten daha sevimlidir*”⁴⁸⁰ sözü müzakereye olan muhabbetini göstermektedir.

Hadis müzakeresine önem vermekle birlikte İbn Mehdî, yaptığı müzakere ile ilgili sonuçların kendi adıyla aktarılmasına müsaade etmiyordu. Zira bu müzakerede rivayet kurallarına riayet edilmediği için kendisinden hiç kimsenin rivayet tahammülünü müsaade etmiyordu.⁴⁸¹

İbn Mehdî sadece hadisçi olup hadislerini bilip öğrenen kişiler ile müzakere yapıyordu. Bir seferinde birkaç kişi ile bazı hadis meselelerini müzakere ederken biri meclislerine gelip müzakerelerine kulak kabartınca İbn Mehdî ona “*Kimsin?*” diye sormuş, o kişinin Muaviye b. Salih olduğunu öğrendikten sonra onu da kucaklayarak meclisine almıştır.⁴⁸² Burda Muaviye b. Salih, ehl-i hadîs olduğu için İbn Mehdî'nin onu müzakere meclisine kabul ettiği anlaşılmış olmaktadır.

Nitekim İbn Mehdî fitneye sebep olmamak için hadis bilgisine sahip olmayan bir topluluk önünde müzakere yapılmasından hoşlanmamakta, böyle bir fitneye sebep olacağını düşündüğü kişileri halkın önünde müzakereden men etmeye çalışmakta idi. Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, kendisiyle müzakere yapmak isteyen Süleyman eş-Şâzkûnî (v. 236/851) ile camide müzakere için buluşmuşlar, halk da onları dinlemek için camiye gitmişti. Fitne çıkmasından endişelenen Abdurrahman,

⁴⁷⁸ Müzâkere (müzâkeretü'l-hadîs), terim olarak hadis talebeleri veya râviler arasında bazı hadislerin yahut hadis konularının mütalaa edilmesini ifade eder. Aynı mânada mürâcaat kelimesi de kullanılır. Bakz. HATİBOĞLU, İbrahim, “Müzakere” **DİA**, XXXII, 233-234.

⁴⁷⁹ Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, XIII, 509.

⁴⁸⁰ Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-evliyâ**, IX, 95.

⁴⁸¹ İbnü's-Salâh, **Mukaddimetü İbni's-Salâh**, s. 117.

⁴⁸² Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, VIII, 444.

Ali b. el-Medîni'ye: “Onlara git, onları engelle. Ben cemaatlerin birbirlerine ters düşmelerinden korkarım” demiştir.⁴⁸³

9. Hadis Meclisi

İbn Mehdî, hadis meclislerine son derece edep ve hürmet gösterir, talebelerine de bunu ilzam ederdi. Hatta talebeleri hadis meclisine saygısızlık yaptıkları vakit onları hadis rivayet etmemekle cezalandırırdı. Öğrencileri de onun bu tutumunu bildikleri için derste pür dikkat hocalarını dinlerlerdi. Nitekim Ahmed b. Sinân: “*Abdurrahman b. Mehdî'nin meclisinde kimse konuşmaz, kalem tıraş edilmez, tebessüm edilmez, ayakta durulmaz. Sanki her kişinin başının üzerinde kuş var da kuşun kaçmasını istemez gibidir. Veya namazda bulunan kimseler gibidirler. Şayet talebelerinden birinin tebessüm etmesini, konuşmasını, gülmesini yahut kalemi tıraş etmesini görürse bir şey demeden ayakkabısını giyip dışarı çıkardı*” demiştir.⁴⁸⁴

Onun hadis meclisindeki edebi muhafaza noktasındaki bu sert tutumu talebeleri tarafından hoş karşılanmakta ve onların çok soru sormalarını engellememekteydi. Ebû Saîd el-Haddâd bir gün Abdurrahman'a soru sormak isteyince o da ona: “Kaç soru soracaksın?” diye sormuş, Ebû Saîd: “*Her şeyin tercihi vardır. Hadisin tercihi, sormaktır*” diyerek karşılık verdiğinde ise Abdurrahman gülmüştür.⁴⁸⁵ Başka bir rivayete göre el-Haddâd: “*Bir şey söyledikten sonra Abdurrahman bana: ‘Yanıldın’ dediğinde ben de ona: ‘Benim yanılmayacağımı zannedersen sen de yanılırsın’ dedim*” karşılığını vermiştir.⁴⁸⁶

İbn Mehdî her ne kadar talebelerine soru sormaları için müsaade ediyorsa da onların çok soru sormakla meşgul olmamaları gerektiğini, kaçırılan bir şey olursa hocaya değil arkadaşlarına sorması gerektiğini düşünüyordu. O, talebelerine: “Hocamız Hammâd b. Zeyd'in yanındayken bir kişinin ‘Ne dedin?’ sorusuna karşı

⁴⁸³ Hatîb, a.g.e., X, 66.

⁴⁸⁴ İbn Ebû Hâtim, *Takdimetü'l-ma'rif*, s. 257; Sem'ânî, *Edebü'l-implâ ve'l-istimplâ*, s. 141; Zehebî, *Siyer*, IX, 200; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, II, 159;.

⁴⁸⁵ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, IV, 138.

⁴⁸⁶ Hatîb, a.g.e., IV, 138.

cevaben ‘*Yanındakine sor*’ demiştir”⁴⁸⁷ diyerek kendi hocasının da aynı üslubu benimsediğini anlatmıştır.

Abdurrahman b. Mehdî, ezberlemenin gücünün, az soru sormak olduğunu söylüyor ve teşvik açısından talebelerine bazı anekdotlar anlatıyordu. Bu bapta talebelerine anlattığı hikâyelerden biri şu idi:

“Mâlik dedi ki: ‘*Zührî bir gün hadis rivayet etti, sonra kalktı ben de onun bineğinin yularını tutup ona soru sormak isteyince bana ‘Bana soru sormak mı istiyorsun?’ dedi ve ‘Ben hiçbir zaman bir âlime soru sormadım’ diye ekledi.*”⁴⁸⁸

III. DEĞERLENDİRME

Bu bölümde gördüğümüz gibi Abdurrahman b. Mehdî’nin yanında, Şu‘be b. el-Hacâc, Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes, Saîd b. Ebû Arûbe gibi âlimlerin tasniflerinin olmasından dolayı kendi döneminde isnada medar’da yer almayı hak kazanarak hadis rivayetinde önemli bir konuma sahip olmuştur. Hadis tahamülünde adil raviden nakletmeyi ve hocaların çoğaltılması ile iftihar edilmemesini talebelerine tavsiye eden ve hadislere koruyuculuk yapan Abdurrahman b. Mehdî, zayıf ravilerden rivayetin alınmasından hoşlanmamış, hadis ezberlemeye ve lafzen rivayet etmeye özen göstermiştir. Kendisi garîbu’l-hadis ilmini daha ilk başlarda öğrenmediğinden dolayı hayıflanmıştır. Abdurrahman b. Mehdî, Süfyân es-Sevrî’nin hadislerinde uzman olup hadislere ilişkin büyük musanneflerden istifade etmiştir. O, Mâlik b. Enes’e hadisleri arz ederek sağlamlaştırırdı ve hocalarının semâ’sını araştırırdı. O da talebelerine münâveleden uzak durmalarını tavsiye eder, hadis müzâkeresini ancak hadis ehli ile yapar, hadis meclisine son derece saygı gösterir. Yalancı râviden hadis almayan İbn Mehdî, takvası olmayan râviden hadis almaz iken üçüncü bölümde göreceğimiz üzere kişinin rivayetlerinin makbul olması hususunda sadece takvayı tek ölçü olarak kabul etmemektedir.

⁴⁸⁷ Hatîb, **el-Kifâye**, s.127.

⁴⁸⁸ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve’t-Ta’dîl**, VIII, 72.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABDURRAHMAN B. MEHDÎ'NİN CERH VE TA'DÎL'DEKİ YERİ

I. ABDURRAHMAN B. MEHDÎ'NİN CERH VE TA'DÎL

EĞİTİMİ

Abdurrahman b. Mehdî, Yahyâ b. Maîn (v. 233/848) gibi münekkit muhaddislerimizden biridir. Ondaki bu özelliğin oluşmasında hadis ilmini tahsil ettiği ortamların, müzakerelerde bulunduğu hocaların katkısı inkâr edilemez. İbn Mehdî'nin Cerh ve ta'dîl ilmindeki derin bilgi ve tecrübesini oluşturan ilim meclislerinden birkaçı üzerinde durmak, ondaki bu birikimin ne şekilde oluştuğuna dair genel bir kanaat oluşturacağına inanıyoruz.

A. SÜFYÂN ES-SEVRÎ'NİN MECLİSİ

Abdurrahman b. Mehdî'den nakledilen pek çok rivayet onun Süfyân es-Sevrî'nin (v. 161/778) meclisinde yer aldığını ortaya koymaktadır.

Söz konusu rivayetlerin içeriğine bakıldığında bunların Süfyân'ın râvilere dair kanaatleri olduğu görülmektedir. Bu rivayetlerden ilkinde Abdurrahman; “Süfyân es-Sevrî'nin Câbir el-Cu'fî (v. 128/746) hakkında «Hadis konusunda çok mütevazı biridir.» dediğini duymuştum” diyerek,⁴⁸⁹ Câbir'in sika bir râvi olduğunu vurgulamıştır.⁴⁹⁰ Başka bir rivayette ise Süfyân es-Sevrî'nin “İbrahim b. el-Muhâcir makbuldür” sözünü naklederek İbrâhim'in rivayetler hususunda hadisleri zedeleyecek derecede büyük hatalar yapmayan bir râvi olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁹¹

Bunların dışında onun Süfyân'dan dinlediği rivayetler içerisinde râvileri birbirleriyle kıyasladığı ve en iyi derecede olanları belirttiği de göze çarpmaktadır.

⁴⁸⁹ İbn Ebû Hâtim, **Takdimetü'l-ma'rife**, s. 72.

⁴⁹⁰ Her ne kadar Şu'be b. Haccâc ve Süfyân es-Sevrî, Câbir'i tevsik etmiş olsalar da, (Zehebî, **Mizân**, I, 379) Abdurrahman b. Mehdî, söz konusu râviyi bir dönem güvenilir kabul ederek ondan (Câbir'den) hadis naklettiği ve sonraları hadis almayı bıraktı. Bunun sebebi de Câbir'in, Ehl-i bid'at olması ve bid'atinin dâiliğini yapmasıdır. (Bkz. Turhan, **Ricâl**, s. 399-400)

⁴⁹¹ İbn Ebû Hâtim, **a.g.e.**, s. 74.

Nitekim o, Süfyân'ın kendisine: “*Sâid b. Cübeyr (v. 94/713)’i İbrahim en-Nehaî (v. 96/714)’ye göre daha tercihe şâyân buluyorum*” dediğini söylemiştir.⁴⁹² Ek olarak onun Şu‘be (v. 160/776) hakkında söylediği: “*Hadis yönünden mü’minlerin emiridir*”⁴⁹³ sözünü naklederek Şu‘be’nin son derece sika ve hadis rivayetinde önde gelen bir râvi olduğunu vurgulamıştır.

Sonuç olarak İbn Mehdî’nin Süfyân es-Sevrî’nin meclisinde yer alması, râviler hakkında fikir sahibi olması açısından ona son derece katkı sağladığı söylenebilir.

B. ŞU‘BE’NİN MECLİSİ

Abdurrahman b. Mehdî’nin katıldığı meclislerden birinin de tebeu’t-tâbiîn neslinden gelen Şu‘be (v. 160/776)’ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu konu hakkında yer alan rivayetler onun Şu‘be’den büyük ölçüde istifade ettiğini göstermektedir.

Abdurrahman b. Mehdî, öncelikli olarak hangi râvilerin rivayetinin alınmaması gerektiği hususunda Şu‘be’nin görüşlerini öğrenmek istediği görülmektedir. Nitekim o hocasına farklı zamanlarda: “*Kimin hadislerini rivayet etmeyi terk edelim?*” sorusunu yöneltmiş, Şu‘be ise: “*Meşhur râvilerin bilinmeyen rivayetlerini çokça rivayet eden kimseleri*” cevabını vermiştir.⁴⁹⁴ Başka bir rivayette ise: “*Şayet bir râvinin hatalı olduğu hususunda icmâ varsa ve bu râvi kendisini diğerlerine muhalefet etmekten dolayı suçlu bulmuyorsa o râviden hadis alınmaz. Ve aynı zamanda yalancılıkla itham edilen kimseden de hadis rivayet edilmez*”⁴⁹⁵ cevabını vererek hadis alınmaması gereken râvilerle ilgili birtakım prensipler ortaya koymuştur.

Râviler ve rivayetleri konusunda oldukça hassas davranan Şu‘be’nin, râvilerin bazı rivayetlerine ve hocalarına dair yaptığı yorumlar da Abdurrahman b. Mehdî’nin dikkatini çekmiştir. O, Şu‘be’nin: “*Ebû Süfyân, Talha b. Nâfi‘in, Câbir’den rivayet ettiği hadisler ancak Süleyman el-Yeşkerî’nin kitabından*

⁴⁹² İbn Abdülber el-Kurtubî (v. 463/1071), **et-Temhîd**, thk. Mustafa el-Âlevî, Matbaatü Fizâl, I-XXIV, Fas, 1967.

⁴⁹³ İbn Ebû Hâtim, **Takdimetü’l-ma‘rife**, s.70.

⁴⁹⁴ İbn Hibbân, **el-Mecrûhîn**, I, 74.

⁴⁹⁵ İbn Hibbân, **a.g.e.**, I, 77, Hatîb, **el-Kifâye**, s. 225, 229.

alıntılanmıştır” dediğini rivayet eder.⁴⁹⁶ Ayrıca şiir konusunda da geniş malumata sahip olan Şu‘be’nin⁴⁹⁷ kendisine: “*Sağlam hafıza bakımından Amr b. Dînâr (v. 126/744), el-Hakem b. Uteybe (v. 155/733) ve Katâde b. Diâme (v. 117/735) gibisini hiç görmedim*” dediği rivayet olunmaktadır.⁴⁹⁸ Bundan da Şu‘be’nin râvileri titizlikle incelediği anlaşılmaktadır.

Abdurrahman’ın *Cerh ve ta’dîl, ilelû’l-hadis* konuları hakkında hocaları Süfyân es-Sevrî ve Şu‘be’ye sorduğu soruların yer aldığı rivayetler sayılamayacak kadar çoktur.⁴⁹⁹ Bununla birlikte İbn Mehdî, şeyhleri Sevrî ve Şu‘be’den istifade ettiği gibi diğer hocaları olan Abdullah b. el-Mübârek (v. 181/797), Süfyân b. Uyeyne (v. 198/814), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (v. 198/813), Mâlik b. Enes (v. 179/795) ve benzeri ulemeden da yararlanmışır.⁵⁰⁰

Görüldüğü üzere Abdurrahman b. Mehdî, özel olarak Süfyân es-Sevrî ve Şu‘be’den, genel olarak da bunların dışındaki birçok hocadan istifade ederek râvilerin Cerh ve ta’dîl durumları hakkında bilgi sahibi olmuş, ek olarak bu alanda hocaları tarafından konulan prensiplere de vâkıf olma imkânına kavuşmuştur.

II. ABDURRAHMAN B. MEHDÎ’NİN CERH VE TA’DÎLDEKİ YERİ VE BU İLME KATKISI

A. ABDURRAHMAN B. MEHDÎ’NİN CERH VE TA’DÎLDEKİ YERİ

Hadis ilimleri arasında önemli bir yere sahip olan cerh ve ta’dîl İlmi, râvilerin güvenilirlik durumlarını açıklayan bir ilimdir. Cerh ve ta’dîl, hicri II. asırda sistematik bir ilim halini almıştır.⁵⁰¹ Hicri II. asırda bu ilmin önde gelen isimlerinden biri ve bu ilmin kurucusu olmakla beraber sistematik ricâl tenkidini başlatan⁵⁰² Şu‘be

⁴⁹⁶ İbn Ebû Hâtım, *Takdimetü’l-ma’rife*, s.140.

⁴⁹⁷ Hadise ilaveten o, Arapça ve şiir konusunda bir hayli bilgiye sahiptir. bkz. Zehebî, *el-İber*, I, 180.

⁴⁹⁸ İbn Ebû Hâtım, *Takdimetü’l-ma’rife*, s. 169.

⁴⁹⁹ a.mlf., a.y., s. 126, 140, 160, 168; Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-târîh*, II, 109; Hatîb, *el-Kifâye*, s. 229; İbn Receb, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, s. 94.

⁵⁰⁰ İbn Receb, *a.g.e.*, s. 329.

⁵⁰¹ Âşıkutlu, Emin "Cerh ve ta’dîl", *DİA*, VII, 394-401.

⁵⁰² Halil İbrahim, *Ricâl tenkidi*, s. 131.

b. el-Haccâc olurken, talebesi Abdurrahman b. Mehdî de bu ilimde önemli bir konuma gelmiştir.

1. Râvi Tenkidi

Abdurrahman b. Mehdî sadece şeyhlerini ve şeyhlerinin hocalarını değil onların seviyesindeki hocaları ve o hocaların talebelerini de takip etmekteydi. Övgüye layık olanı metheder, talebeleri onun rivayetine itibar edip hadisini yazsınlar diye o râvinin derecesini açıkça söylerdi.

O, sika olarak gördüğü râvileri açıkça belirterek öğrencilerini onlardan rivayet alma konusunda teşvik ederdi. Nitekim o talebelerine güvenilir bir râvi olan Hüseyin b. Hasan b. Yesâr (v. 188/804)'ın ve Hüseyin b. Velîd el-Kureşî'nin hatırını sormuş ve her ikisini de övmüştür.⁵⁰³ Aynı şekilde onun Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (v. 198/814) hakkında; *"İnsanların en sâdık olanıdır"* dediği⁵⁰⁴ ve muâsırı olan es-Sülemî (v. 200/816) kendisine sorulduğunda onu ziyadesiyle övdüğü rivayet olunmaktadır.⁵⁰⁵ Ahmed b. Hanbel'e dair: *"Ahmed'e her baktığımda Süfyân'ı hatırlarım"* dediği zikrolunmaktadır.⁵⁰⁶ Ayrıca o, güvenilir bir râvi olduğu için Mes'ûd b. Sa'd el-Cu'fî'den (v 194/810) hadis almıştır.⁵⁰⁷ Ali b. el-Medîni için (v. 234/848-49): *"Ebû Habîb, Peygamber (s.a.v.)'den gelen hadisleri, bilhassa Süfyân b. Uyeyne (v. 198/814) kanalıyla gelenleri en iyi bilendir."* diyerek Ali b. el-Medîni hakkındaki kanaatlerini ortaya koymuştur.⁵⁰⁸

Abdurrahman b. Mehdî'den bize ulaşan birçok rivayet, onun Cerh veta'dîl konusunda son derece objektif olduğunu, yeri geldiği zaman başka rivayetleri kendi rivayetlerinden üstün gördüğünü ortaya koymaktadır. Nitekim Muhammed b. Ca'fer el-Hüzeylî (v. 192/808)'nin kitabını hoş görmekle birlikte, *"Gunder (v. 193/809)'in*

⁵⁰³ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, I, 2,48; Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, VIII, 143; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, II, 335, III, 374;; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, I, 532.

⁵⁰⁴ Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, IX, 24-29; Mizzî, **a.g.e.**, IV, 182.

⁵⁰⁵ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, III, 3, 186; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, IX, 12; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, III, 647.

⁵⁰⁶ İbn Ebû Hâtim, **Takdimetü'l-ma'rife**, s. 292; İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, I, 23, 68; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, I, 12;; Sübkî, Tâceddîn (v. 771/1370), **et-Tabakâtü's-Şâfi'iyye**, II, 28, thk. Abdülfettâh el-Hûlî, Hâcer Li't-Tibâ', II-X, Kahire, 1963.

⁵⁰⁷ Fesevî, **el-Ma'rife ve't-târîh**, III, , 241; Mizzî, **a.g.e.**, X, 117

⁵⁰⁸ Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, XI, 458-473; Mizzî, **a.g.e.**, VII, 349; Sübkî, **a.g.e.**, II, 146.

Şu‘be’den yaptığı rivayeti benimkinden daha sağlamdır” söyleyerek⁵⁰⁹ onun rivayetlerini kendi rivayetlerine tercih etmek suretiyle ilmî bir duruş sergilemiştir. Vekî‘ b. el-Cerrâh ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân (v. 198/813) hakkında; *“Hâfızlıkları benden daha kuvvetlidir”* dediği rivayet olunur.⁵¹⁰ Kendi yaşına yakın olan Vekî‘ b. el-Cerrâh b. Melîh el-Kûfî (v. 197/813)’ye dair: *“Şeyhimiz, büyüğümüz ve kendisinden ilim tahsil ettiğimiz zattır”* derken⁵¹¹ yine kendi seviyesinde olan en-Nu‘mân b. Abdüsselam (v. 183/799)’ın hadisini rivayet edeceği vakit de; *“Sâlih adam bize rivayette bulundu”* ifadesiyle onu övmüştür.⁵¹² Bu da onun ilmî hassasiyetini ortaya koymaktadır.

Tüm bu rivayetlerin dışında Abdurrahman b. Mehdî’nin, Şâfiî’den Kur’an’ın manasını, haberlerin makbul olmasının şartlarını, icmâ delillerini ele alan bir kitap telif etmesini istediği bilinmektedir.⁵¹³ Bu durum İbn Mehdî’nin ona olan güvenini göstermesi açısından önemlidir.

2. Cerh ve Ta‘dîl’deki Tavrı

a. Mütevassıt Olması

Abdurrahman b. Mehdî Cerh ve ta‘dîl âlimleri arasında mütevassıt olarak bilinmektedir. O, sâdık olmadığını düşündüğü râvilerden rivayette bulunmamış, yanlış rivayet eden râvileri kabul etmemiş bu şekilde mutedil tutumuyla tanınmıştır.

İbn Mehdî’nin tenkit yöntemi diğer âlimlerin onun hakkında belirttikleri görüşlerden yola çıkılarak anlaşılabilir. Nitekim Ali b. el-Medînî (v. 234/848-49) *“Şayet Abdurrahman ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân bir kimseden rivayet etmeme hususunda ittifak ederlerse ben de o râviden rivayet etmem. Ancak ikisi ihtilafa*

⁵⁰⁹ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve’t-ta‘dîl**, II, 221; Mizzî, **a.g.e.**, IX, 96; Mizzî, **Tehzibü’l-Kemâl**, I, 120; Zehebî, **Mizânü’l-i’tidâl**, III, 502.

⁵¹⁰ İbn Maîn, **et-Târîh**, IV, 286; Fesevî, **a.g.e.**, II, 140; İbn Ebi Hâtim, **a.g.e.**, IV, 150; İbn Hibbân, **el-Mecrûhîn**, I, 53; Hatîb, **a.g.e.**, XIV, 135-144;; Mizzî, **a.g.e.**, XI, 216-220.

⁵¹¹ İbn Ebû Hâtim, **Takdimetü’l-ma‘rife**, 230-231; İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve’t-Ta‘dîl**, IV, 37-39; Hatîb, **a.g.e.**, XIII, 508; Mizzî, **a.g.e.**, XI, 123-131; Mizzî, **Tehzibü’l-Kemâl**, I, 121

⁵¹² İbn Ebû Hâtim, **a.g.e.**, IV, 499; Mizzî, **a.g.e.**, X, 454.

⁵¹³ Hatîb, **a.g.e.**, II, 65.

düşerlerse Abdurrahman'ın sözünü alırım çünkü o daha bir itidal sahibidir”⁵¹⁴ diyerek Abdurrahman b. Mehdî'nin mutedillliğine dikkat çekmiştir.

Nesâî (v. 303/915) de: “Bütün münekkitler bir râvinin rivayetinin kabul edilmemesi yönünde ittifak edinceye kadar o râviden rivayet etmekten vazgeçmem. Ancak ihtilafa düşseler ve İbn Mehdî güvenli olduğunu söylerken aynı kişi hakkında Yahyâ b. Saîd güvenli olmadığını söylese; Yahyâ'nın biraz mübalağacı olması hasebiyle o râvinin hadisinden yüz çevirmem” sözüyle,⁵¹⁵ İbn Mehdî'ye ne kadar itimat ettiğini ortaya koymuştur. İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449) ise onun bir dereceye kadar mübalağa ettiğini düşünmüş ve: “Tenkitçiliğin hiçbir tabakasından mübalağacı ve mutedil eksik olmaz. Birinci tabakada mübalağacı Şu'be ve mutedil Süfyân es-Sevrî vardır. İkincisinde ise İbn Mehdî'den de mübalağacı olan Yahyâ bulunur”⁵¹⁶ demiştir.

İbn Mehdî'den aktarılan birtakım rivayetler onun daha önce nakilde bulunduğu râvilerden çeşitli sebeplere binaen rivayeti bıraktığını göstermektedir. Örnek olarak Muhammed b. Câbir b. Seyyâr'dan önceleri hadis rivayet etmesine rağmen daha sonra Muhammed'den yazdığı kitabı kaybetmesi ve râvinin de âmâ olup hafızasının zayıflamasından dolayı hadislerin senedini karıştırması sebebiyle zayıf sayarak ondan rivayeti bırakmıştır.⁵¹⁷

Aksi durumun da söz konusu olduğu yani İbn Mehdî'nin daha önceleri terk ettiği rivayetleri tekrardan bir incelemeye tabi tutarak o rivayetlerin niçin terk edildiğini araştırdığı da bilinmektedir. Şayet râviye güvenilmemesi hususunda tam bir kanaat hâsıl olmamışsa o, daha önceden almış olduğu terk kararından vazgeçerdi. Mesela Abdurrahman, el-Hasan b. Ebû Ca'fer'in (v 167/784)⁵¹⁸ rivayetini terk etmiştir. Belli bir süre sonra onun hadisini tekrar rivayet etmeye başlamış ve bunun sebebi kendisine sorulunca: “Kıyamet gününde Hasan'ın yakama yapışıp: «Ey

⁵¹⁴ Hatîb, *Târîhu Bağdâdî*, X, 243.

⁵¹⁵ İbn Hacer (v. 852/1449), *en-Nüket 'alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, I, 482 thk. Rabî' b. Hâdî, el-Câmia'tü'l-İslâmiyye, Medine-i Münevvere, I-II 1984.

⁵¹⁶ Sehâvî (v. 902/1497), *el-İ'ân bi't-tevbih li-men zemme ehle't-târîh*, s. 168, thk Frans Ruzinsal, terc. Dr. Sâlih Ahmed el-Ali, Müessesetü'r-Risâle, I-I, Beyrut, 1986.

⁵¹⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 219; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 88; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 496.

⁵¹⁸ Âbid, fâzıl bir zât olup zayıf bir râvidir (bkz. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 272).

Rabbim, benim güvenilirliğimi düşürmesinin nedenini ona sor!» diyeceğini düşünerek güçlü bir delil bulamadığım için onu tekrardan rivayet etmeye başladım” diye cevap vermiştir.⁵¹⁹

Görüldüğü üzere Abdurrahman b. Mehdî tenkit üslubunun mutedillliği ve verdiği hükümlerin isabetliliği ile dikkat çekmiş, bu yönüyle görüşleri diğer ulema tarafından kabul görmüştür.

b. Cesaretli Olması

Abdurrahman b. Mehdî'nin yöntemi incelendiğinde dikkat çeken hususlardan biri de onun râvileri hatalarından dolayı ikaz etme, onlardan yanlışlarını bırakmalarını isteme yahut hak edene karşı sert bir tutum takınma noktasındaki cesaretidir. Bu konuya delil mahiyetinde şu örnekler zikredilebilir:

Ziyâd b. Meymûn⁵²⁰ hiç görmediği bir hocadan rivayette bulunmaktadır. Bunu farkedene Abdurrahman yanına giderek onu uyarır. Ziyâd aynı işi yapmaya devam edince Abdurrahman onu bir daha uyarır ancak Ziyâd'ın ısrarcılığını görünce İbn Mehdî, onu güvenilmeyen râvilerden sayarak rivayetlerini terk eder.⁵²¹ Başka bir rivayette ise katıldığı cenaze merasiminde kadı Ubeydullah b. el-Hasan el-Anberî⁵²² ile aralarında geçen şu diyaloga yer verilir: “*Bir cenazede kadı Ubeydullah b. el-Hasan el-Anberî vardı. O oturduktan sonra insanlar çevresine oturdular. Ben de oturdum ve ona bir soru sordum. Soruya yanlış cevap verince cevabının hatalı olduğunu söyleyerek ona doğrusunu anlattım. Benim söylediklerimi dinledikten sonra: «Bilmediği için yanlış söylemek, sapıklığın başı olan yanlışın(in) doğru olduğu konusunda ısrarcı olmaktan daha hayırlıdır» dedim.*” Olayı anlatan İbn Mehdî daha sonra: “*Eğer Ubeydullah yanlışta ısrar etmek isteseydi ki onun gücü buna yeterdi. Zira yanındaki insanlar kendisini desteklerlerdi*” yorumunda bulunarak

⁵¹⁹ İbn Ebû Hâtim, **a.g.e.**, İbn Hibbân, **el-Mecrûhîn**, I, 236; I, 29; Zehebî, **a.g.e.**, I, 482; İbn Hacer, **a.g.e.**, II, 260;

⁵²⁰ Onun hakkında Yezîd b. Hârûn; yalancı, İbn Maîn; hadislerini yok sayınız, Ebû Zer‘; hadisleri çok zayıf demıştır (bkz İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve’t-ta’dîl**, I, 544).

⁵²¹ İbn Ebû Hâtim, **a.g.e.**, I, 544; Nevevî (v. 676/1277), **el-Minhâc**, I, 112, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, II-VIII, Beyrut 1972; Zehebî, **Mîzânü’l-i’tidâl**, II, 94.

⁵²² Sika, fakîh bir zâttır. Bkz. İbn Hacer, **Takrîbü’t-Tehzîb**, I, 531

onu sağlam ve güvenilir olarak nitelemiş ve rivayetlerini kabul etmiştir.⁵²³ Aynı şekilde el-Kasım b. Muhammed'in nikâhla ilgili doğru olmayan hadislerini rivayet eden Îsâ b. Meymûn'a⁵²⁴ uyarıda bulunmuştur.⁵²⁵ Ayrıca Ya'kûb b. İshak b. Zeyd b. Abdullah b. İshak el-Kârî (Ya'kûb el-Hadramî)'nin rivayetleriyle ilgili onunla sert konuşmuş⁵²⁶ ve ağız bozuk bir râvi olan Abdullah b. Seleme el-Basrî el-Eftas'ın râviliğini kabul etmemiş bu sebeple insanlar da o râvinin rivayetlerini terk etmişlerdir.⁵²⁷

İbn Mehdî'nin hadis uydurma faaliyetleri noktasında da oldukça hassas olduğu görülmektedir. O, doğru olmayan hadisleri rivayet eden Talha b. Amr el-Hadramî el-Mekkî'nin yanına gitmiş ve onu insanların önünde rezil olmayacağı boş bir yere çekerek ondan rivayet ettiği uydurulmuş hadisleri halka açık bir yerde oturup açıklamasını istemiştir. İlâveten, Kur'ân sûrelerinin faziletleriyle alakalı çok fazla hadis uydurmuş olmasından dolayı Meysere b. Abdurabbih el-Fârisî el-Basrî'ye⁵²⁸ gelerek: “*Sen o kadar hadisleri nerden getirdin?*” demiş ve hadis uydurmasının sebebini sormuştur. İlginçtir Meysere bu soruya karşı: “*İnsanların Kur'ân'a geri dönmelerini sağlamak amacıyla hadisler uydurdum*” diye cevap vermiştir.⁵²⁹

Abdurrahman b. Mehdî'nin rivayet bakımından kendisine muhalefet eden kişiler adalet, dürüstlük, hıfz ve zabt ile meşhur olmuşlarsa onlara karşı sert bir tavır takınmadığı görülmektedir. Mesela Nûh b. Habîb: “*Abdurrahman b. Mehdî'nin meclisine katıldık. Bize bir hadisin sened zincirini (Süfyân es-Sevrî'nin Mansûr'dan, onun da Ebû Duhâ'dan rivayet ettiğini) söyleyerek hadisi rivayet etti. Biz de o hadisin zinciri hakkında yorum yaparak: «Bize Yahyâ b. Saîd, Süfyân es-Sevrî'nin babasından; o da Ebû Duhâ'dan rivayet etti» dedik. Abdurrahman kendi*

⁵²³ Fesevî, **el-Ma'rife ve't-târîh**, I, 716; İbn Ebû Hâtîm, **a.g.e.**, II, 312; Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, X, 306; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, VII, 7; Zehebî, **a.g.e.**, III, 5;

⁵²⁴ Zayıf bir râvidir (İbn Hacer, **a.g.e.**, II, 102).

⁵²⁵ Ebû Dâvûd es-Sicistânî (v. 275/889), **Suâlât**, s. 136 thk. Muhammed Kâsım Ömerî, **Îmâdü'l-Bahsi'l-İlmî**, I-I, Medine-i Münevvere, 1983. İbn Ebû Hâtîm, **a.g.e.**, III, 287; Mizzî, **a.g.e.**, VIII, 236; Zehebî, **a.g.e.**, III, 325.

⁵²⁶ Hatîb, **a.g.e.**, IV, 26; Mizzî, **a.g.e.**, XI, 382.

⁵²⁷ İbn Ebû Hâtîm, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, II, 69; Zehebî, **Mizânü'l-i'tidâl**, II, 431.

⁵²⁸ Onun hakkında Ebû-Dâvûd; yalancı olduğunu söylemiştir. Ebû Hâtîm; hadisleri uyduruyordu, İbn Hibbân; Kur'ân sûrelerinin fazileti ile ilgili uzun hadisleri uyduran kişidir demişlerdir. Bkz. Zehebî, **Mizânü'l-i'tidâl**, IV, 230.

⁵²⁹ İbn Hibbân, **el-Mecrûhîn**, I, 64; es-Süyûtî (v. 911/1505), **Tedribur-râvî**, thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf, I, 283. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-II, Mısır, 1965; es-Süyûtî (v. 911/1505), **el-Le'âli'l-masnû'a fi'l-eğâdisi'l-mevzû'a**, II, 248, thk. Ebû Abdurrahman Salâh, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-II, Beyrut, 1996.

rivayetinden emin olduğu halde sustu. Sonrasında Yahyâ b. Saîd hakkında, onun yanılmış olduğunu zikretmeden hâfız ve güvenilir olduğunu söylemiştir.” Bir süre sonra Nûh: “Yahyâ b. Saîd’in meclisine gidip Abdurrahman’ın rivayetiyle ilgili hadiseyi anlattık” dedi. Yahyâ b. Saîd meseleyi kesinleştirmek amacıyla kitaplarını ve defterlerini iyice inceledikten sonra: “Abdurrahman’ın söylediği gibi o hadisin zincirine Süfyân’ın, babasından değil Mansûr’dan rivayet ettiğini yazınız”⁵³⁰ diyerek hatasını düzeltti.

Rivayetlerden de anlaşıldığı üzere İbn Mehdî, râvilerde gördüğü hatalar noktasında onları uyarmaktan çekinmemiş, son derece açık ve cesur bir üslup takip etmiştir.

c. Tercih edip Etmediği Râviler

Abdurrahman b. Mehdî’nin nezdinde râvilerin farklı derecelerde olduğu görülmektedir. Bu derecelerden bahseden rivayetler şunlardır:

Muhammed b. el-Müsannâ’nın rivayetine göre;

Abdurrahman dedi ki: “İnsanlar (râviler) üç kısma ayrılmaktadır: Kendisi hakkında ihtilafa düşülmeyen tam hafız olanlar, az karıştıran ve rivayetlerinin çoğu sahih olup rivayetleri terk edilmeyenler, çok karıştıran ve rivayetlerinin çoğu zayıf olduğu için hadisleri bırakılanlar.”⁵³¹

Ahmed b. Sinân onun şöyle dediğini nakletmiştir: “Şunların dışındakilerin hadisleri terk edilmez: Yalan söylemekle suçlanan kimseler, rivayetlerini çoğu defa karıştıran kişiler.”⁵³²

Ebû Bekir b. Hâlid’in rivayet ettiğine göre

Abdurrahman dedi ki: “Üç kişinin hadisi kabul edilmez. Bunlar: Yalancılıkla suçlanan, bid’ate teşvik eden, rivayet ederken çok karıştıran kimselerdir.”⁵³³

Bahsi geçen rivayetlere bakıldığında İbn Mehdî’nin râviler hakkındaki tasnifinin iki bölümde incelenebileceği görülmektedir:

⁵³⁰ Fesevî, **el-Ma’rife ve’t-târîh**, I, 715; İbn Ebû Hâtîm, **Takdimetü’l-Ma’rife**, s. 255;.

⁵³¹ Hatîb, **el-Kifâye**, s. 227.

⁵³² a.mlf., a.y.

⁵³³ İbn Receb, **Şerhu İleli’t-Tirmizî**, s. 93.

1) Hadisleri kabul görenler:

- a) Son derecede hâfız olanlar,
- b) Karıştıran ancak hadislerinin çoğu sahih olanlar,
- c) Bid'atine teşvik etmeyen kimseler.

2) Hadisleri kabul görmeyenler:

- a) Yalancılıkla suçlananlar,
- b) Bid'atin yayılması için çalışanlar,
- c) Rivayet ettiği çoğu hadiste yanlış, vehim ve yanlışları olan kimseler.

B. ABDURRAHMAN B. MEHDÎ'NİN CERH VE TA'DÎL İLMİNE KATKISI

İbn Mehdî, bir râvinin naklettiği hadislerin makbul olup olmaması hususunda yaptığı tenkitlerini derin araştırmalar ve sağlam temeller üzerine bina etmiştir. Ondaki bu özelliğin râvide aranan şartlara yansması şu şekildedir.

1. Adâlet

Bir hadis terimi olarak adâlet, rivayetlerinin kabul edilebilmesi için râvide bulunması gereken müslüman ve âkıl bâliğ olma gibi şartlar yanında, onu küçük düşüren bütün davranışlardan uzak olmasını sağlayan mânevî ve ahlâkî özellikler⁵³⁴ olarak tarif edilmiştir. Biz burada İbn Mehdî'nin adaletle yönelik cerh ve ta'dîl ilmine katkısı üzerinde duracağız.

a. Takvayı Tek Ölçü Olarak kabul etmemesi

İbn Mehdî, züht ve takva sahibi olan râvilerin bu yönüne itibar etmeyip zayıf hafıza ve vehim gibi rivayetin makbul olmasını engelleyen durumlar bulunduğu onların rivayetlerini kabul etmezdi.⁵³⁵ Nitekim o şöyle demiştir: *"Kendisi hayırlı görünen nice adamlar hadis fitnesine düşerek hadisleri sevmelerinden ve hafızlara benzemeye çalışmalarından dolayı büyük âlimlerden*

⁵³⁴ Aydın, Abdullah, "Adâlet", **DİA**, I, 344.

⁵³⁵ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, I, 35.

dikkatsiz bir şekilde rivayette bulunarak farkına varmadan Peygamber Efendimiz'e yalan hadis isnad etmişlerdir."⁵³⁶

Ondaki bu prensip bazı söylemlerine de yansımış, Fudayl b. İyâz (v. 187/803) hakkında: "*İyi bir adam, lakin hadis hafızı değil*"⁵³⁷ demiştir.

b. Müdellislere Yönelik Tavrı

Abdurrahman b. Mehdî'nin müdellislerle⁵³⁸ ilgili takip ettiği metotta râviden râviye farklı bir tavır aldığı görülecektir.

Şimdi İbn Mehdî'nin müdellislere yönelik uygulamalarına, müdellislerle alakalı birkaç örnek üzerinden göz atmaya çalışalım;

Abdurrahman b. Mehdî, müdellis olan Hüseyim b. Beşîr b. el-Kâsım b. Dînâr'a (v. 203/818) bazı hadislerin senedleri hakkında soru sorduğunda Hüseyim dikkatlice ve tedlîs yapmadan rivayet etmeye çalıştı. Abdurrahman rivayetleri yazmadan kulak verdi. Sonra bir köşeye çekilip duyduğu rivayetlerden bazılarını aralarından seçerek yazdı.⁵³⁹ Burada Abdurrahman b. Mehdî, Sika ve çok tedlis

⁵³⁶ İbn Receb, **Şerhu İleli't-Tirmizî**, s. 86-87.

⁵³⁷ İbn Ebû Hâtim, **a.g.e.**, III, 73; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, VIII, 294; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, III, 361.

⁵³⁸ **Tedlîs**: lügatte "bir şeyin kusurunu gizlemek", terim olarak "râvinin, görüşmediği ya da görüştüğü halde kendisinden hadis işitmediği hocasından işittiği zannını uyandıracak biçimde rivayette bulunması" demektir. (Erul, Bünyamin, "Tedlîs", **DİA**, XL, 262-264.) Bu rivayetler zayıf râvilerde olduğu gibi güvenilir râvilerde de görülebilir (Amr Abdülmün'im, **Teysîrü'l-hadîs**, s. 210.) Tedlisin üç şekli vardır: Tedlîsü'l isnâd, tedlîsü's şüyûh, tedlîsü't tesviye;

İsnâd Tedlîsi: Râvinin görüştüğü ve kendisinden hadis dinlediği hocasından doğrudan duymadığı hadisleri ondan işitmiş gibi nakletmesidir. (Dümeynî, **et-Tedlîs fi'l-hadîs**, s. 114)

Şüyûh Tedlîsi: Râvinin, hocasını bilinen adı dışında fazla bilinmeyen bir isim, künye, lakap ya da nisbe ile zikretmesidir. Bu nevi tedlîs yapan kimsenin amacı hep aynı hocadan nakletmediği, zayıf ya da yaşı kendisinden küçük râvilerden hadis almadığı kanaatini vermektedir. (Amr Abdülmün'im, **a.g.e.**, s. 211)

Tesviye Tedlîsi: Güvenilir râviler arasındaki zayıf bir râviyi atlamak suretiyle hadis hep güvenilir râvilerden rivayet edildiği zannını uyandırmaktır. (Dümeynî, **et-Tedlîs fi'l-hadîs**, s. 53.)

⁵³⁹ Fesevî, **el-Ma'rife ve't-târîh**, II, 666.

yapan⁵⁴⁰ Hüseyimden rivayet aldığında tedlis yapmadığı rivayetler hatta bu rivayetlerden seçtiği sahihlerini defterine yazardı.

Abdurrahman, âbid ve sâdık olan Vâsıl b. Abdurrahman Ebû Hurra el-Basrî'nin (v. 152/769) rivayetlerini müdellis olmasına rağmen kabul etmiştir.⁵⁴¹ Bu rivayete göre sika ve güvenilir⁵⁴² Vâsıl b. Abdurrahman'ın müdellislerden olduğu halde rivayetlerini Abdurrahman b. Mehdî almıştır.

Süfyân es-Sevrî sadece sikâlardan tedlîs yaptığı için Abdurrahman b. Mehdî kendisinden hadis rivayet etmiştir.⁵⁴³

İbn Mehdî, A'meş (v. 148/765) hakkında: *"A'meş'in Mücâhid'den rivayet ettiği altı-yedi hadisin dışında rivayetleri sahih değildir. A'meş sika, hâfız ve takva sahibiydi, lakin tedlîs yapardı"* demiştir.⁵⁴⁴

Abdurrahman, el-Mübârek b. Fudâle b. Ebû Ümeyye (v. 166/783)'den rivayette bulunuyordu. Daha sonra Hasan'ın hadislerini meşhur olmayan insanlardan alıp kendisi ondan duymuş gibi rivayet ettiğini fark edince el-Mübârek'in rivayetlerini terk etmiştir.⁵⁴⁵ Burada Abdurrahman b. Mehdî, zayıf olan⁵⁴⁶ el-Mübârek b. Fudâle'den rivayet almayı terk etmiştir.

Yukardaki örneklere bakıldığı zaman İbn Mehdî'nin sika olan müdellis⁵⁴⁷ râviden rivayetleri ihtiyatlı bir şekilde aldığı, müdellislerin rivayetlerini seçerek

⁵⁴⁰ İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, s. 574.

⁵⁴¹ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, IV, 31; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XI, 104; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, IV, 329.

⁵⁴² Şu'be b. Haccâc, Vâsıl b. Abdurrahman hakkında sorulduğunda *'İnsanların en sadığı'* ifadesiyle ta'dîl etmiştir. Bkz. İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, XI, 105.

⁵⁴³ İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, I, 312.

⁵⁴⁴ Mizzî, **a.g.e.**, IV, 222; Zehebî, **a.g.e.**, II, 224; İbn Receb, **Şerhu İleli't-Tirmizî**, s. 386.

⁵⁴⁵ Fesevî, **el-Ma'rife ve't-târîh**, II, 135; İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, IV, 338; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, X, 38; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, III, 431; İbn Receb, **Şerhu İleli't-Tirmizî**, 97; Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, XIII, 211.

⁵⁴⁶ İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, III, 247.

⁵⁴⁷ Müdellis râvilerin çok tedlis yapıp yapmaması yönünden tabakaları ve dereceleri vardır.

Birinci tabaka; Yahyâ b. Saîd el-Kattân gibi nadiren yapar, (Bünyamin Erul 'Tedlîs', **DİA**, II, 262-264.)

İkinci tabaka; az tedlis yapan Süfyân es-Sevrî veya ancak güvenilir râvilerden tedlis eden Süfyân b. Uyeyne gibi güvenilir alimler. (İbn Hacer, **Tabakâtü'l-müdellisîn**, s. 13, thk, Âsım Abdullah, **Mektebetü'l-menâr**, I-I, Uman, 1983.)

Üçüncü tabaka; rivayetlerinde fazlaca tedlîs yapan Ebû Zübeyir el-Mekkî (v. 126/743) gibi râviler (İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 13)

yazdığı ve ısrarlı bir şekilde onlardan dinledikleri hadisleri anlatmalarını istediği görülmüştür.⁵⁴⁸ Şayet râvi sadık olup sadece sika kişilerden tedlîs yaparsa tedlîs yapmadığı hadisleri rivayet ederdi.⁵⁴⁹ Yani müdellisîn hadislerinin dışındaki rivayetlerini kabul etmezdi.⁵⁵⁰

2. Zabt

Zabt; râvinin tahammül vasıtasıyla öğrendiği rivayeti, hiçbir şüpheye veya tereddüde düşmeden yahut değişiklik yapmadan hocasında rivayet etmesi şeklinde tarif edilmiştir.⁵⁵¹ Biz burada İbn Mehdî'nin zabta yönelik cerh ve ta'dîl ilmine katkısı üzerinde duracağız.

a. *Zabtu's-Sadr*

Bu konuda daha önce de ifade ettiğimiz gibi⁵⁵² rivayetleri öğrenen kimsenin bu rivayetleri ezberden aktarabilecek biçimde hıfzetmesine **zabtu's-sadr** denilmektedir.

İbn Mehdî râvinin zabtına dair: “*Bir kişinin hafızasının sağlam oluşu o kişinin hâfız imamların rivayetine ihtilaf etmemesiyle anlaşılır*” demiştir.⁵⁵³ Dolayısıyla tenkit işini yapacak kimsenin bir hadis ile ilgili hadis hâfızlarının bütün rivayetlerini bilmesi gerekir ki söz konusu râvilerin hıfzlarının kuvvetli olup olmadığına hükmedebilsin. Bu yüzden Abdurrahman b. Mehdî, her bir hadis için ilgili rivayetlerin tamamını toplamaya gayret etmiştir. Nitekim İbn Ebû Hâtim onun hakkında “*Abdurrahman'ın; «Sadece Muğîre b. Şu'be'nin mesh ile ilgili bildiğim on*

Dördüncü tabaka; zayıf veya meçhul râvilerden rivayet ederken tedlîs yapanlar, bu çeşitte örnek olarak Bakıyye b. Velîd (v. 197/812) kabul edilmekte, (İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 14.)

Beşinci tabaka; tedlîsle birlikte başka bir sebepten dolayı cerh edilerek zayıf râvi durumuna düşen Ebû Cenâb el-Kelbî (v. 150/767) gibi, (Amr Abdülmun'im, **Teyisr**, s. 55.) Yalnız tabakadaki râvinin zayıflık durumu azsa bu râvinin hadis rivayetinde “haddesenâ” gibi açık lafızları kullandığı takdir rivayetleri alınır, bunun örneği İbn Lehîa (v. 174/790) kabul edilmektedir. (İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 14.)

⁵⁴⁸ Dümeynî, **et-Tedlîs fi'l-hadîs**, s. 27.

⁵⁴⁹ Bkz İbn Ebû Hâtim, **a.g.e.**, IV, 31

⁵⁵⁰ Bkz Zehebî, **Mizânü'l-i'tidâl**, IV, 329.

⁵⁵¹ Erul, Bünyamin "Zabt", **DİA**, XLIV, 61-62.

⁵⁵² Bkz. Bu Tez, s.55

⁵⁵³ Hatîb, **el-Kifâye**, s. 562.

üç rivayeti vardır» sözü, ilminin ne kadar çok olduğunu göstermeye kâfidir” demiştir.⁵⁵⁴

Abdurrahman’ın zabt meselesini bu denli ciddiye alması, cerh ve ta’dîl ilmindeki lafızları tetkik etmesinde net olarak görülür. Bu konuyla ilgili olarak nakledilen rivayetlere bakıldığında İbn Mehdî’nin sık sık râvilerin zabtına dair yargılarda bulunduğu bilinmektedir. Nitekim onun, râvi Saîd b. Abdurrahman hakkında: “*Ebû Hirre’den daha hâfızdır*” demesi,⁵⁵⁵ Kûfe’li râvi Mansûr b. el-Mu’temir es-Sülemî’den daha hâfız kimse olmadığını belirtmesi,⁵⁵⁶ râvileri hıfz bakımından mukayese ettiğini göstermiş, Katâde b. Diâme (v. 117/735)’nin, Humeyd et-Tavîl el-Basrî seviyesindeki elli kişiden daha hâfız olduğunu söylemesi⁵⁵⁷ de râvilerin hafızaları hakkındaki derin bilgisini gözler önüne sermiştir. İlâveten o: “*Kûfe’de öyle dört kişi vardır ki (Seleme b. Küheyl, Osman b. Âsım el-Esedî, Amr b. Murra ve Mansûr b. el-Mu’temir es-Sülemî) onların rivayetleriyle uyuşmayan hadis rivayet edilmez. Şayet birisi onların karıştırdığını yahut yanlış olduğunu gösteren bir rivayette bulunursa asıl rivayette bulunan kişi yanılmıştır*” ifadesini kullanmıştır.⁵⁵⁸ Ayrıca Vüheyb b. Hâlid b. Aclân el-Bâhilî’nin hadis ve rical ilmi konusunda kendi seviyesindeki bilginlerden daha ehil olduğunu söylemesi,⁵⁵⁹ onun öz nefsi için bile hakkaniyetli davrandığını göstermesi bakımından diğer râvilerden üstünlüğünü ortaya koymaktadır.

b. Zabtu’l-Kitâb

Hadisleri öğrenen kişinin bunları önce yanlışsız yazması, sonra her türlü değişiklikten koruyarak rivayet etmesi anlamına gelen **zabtu’l-kitâb** konusuna ilişkin İbn Mehdî’nin kendi kitabına çok önem verdiğini görüyoruz. Hadis ilmini tahsil etmeye başladığı ilk dönemden itibaren hiç kimseye güvenmeyerek hadislerini topladığı kitabını ödünç vermemiştir.

⁵⁵⁴ İbn Ebû Hâtim, **Takdimetü’l-ma’rife**, 261.

⁵⁵⁵ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve’t-ta’dîl**, II, 40; Zehebî, **Mizânü’l-i’tidâl**, II, 148.

⁵⁵⁶ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve’t-ta’dîl**, IV, 177; Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl**, X, 312.

⁵⁵⁷ İbn Ebû Hâtim, **a.g.e.**, III, 133; Mizzî, **a.g.e.**, VIII, 351.

⁵⁵⁸ İbn Ebû Hâtim, **a.g.e.**, II, 170; İbn Hacer, **Takrîbü’t-Tehzîb**, I, 318.

⁵⁵⁹ Fesevî, **el-Ma’rife ve’t-târîh**, II, 132; İbn Ebû Hâtim, **a.g.e.**, IV, 34; Mizzî, **a.g.e.**, XI, 169.

Şayet onunla aynı hadis meclisinde bulunan kişi ısrarcı bir şekilde hadis defterini isterse o kimse İbn Mehdî'nin defterindeki hadisleri yazmayı bitirinceye kadar onun yanından ayrılmazdı. Bunun sebebi kitabının değişikliğe uğramasını ve tahrif edilmesini engellemektir.⁵⁶⁰

Abdurrahman'ın râvinin kitabını inceleyerek kitabın sorumsuz kişilerden korunduğunu anlaması, râvinin kitabındaki hadisleri hocasından duyduğunu veya hocasına okuduğunu, kitap eline geçtikten sonra hocaya başvuru yapmadan rivayet ettiğini, kitabının içerisindeki hadislerin doğru olup olmadığını ve râvinin o hadisleri ezberleyip ezberlemediğini bilmesinin temelinde kendine has yöntemleri vardır. İbn Mehdî, râvilerin hıfzını ve kitaplarını karşılaştırarak bazen hıfzını kitabının, bazen de kitabını hıfzının önüne geçiriyordu. Nitekim Hemmâm b. Yahyâ el-Basrî (v. 163/780)'nin kitabı için: *“Doğru, ancak hıfzı çok zayıftır”* derken,⁵⁶¹ “Gunder” künyesi ile meşhur Muhammed b. Ca'fer el-Hüzelî (v. 193/809) hakkında *“Gunder (v. 193/809) şeyhi olan Şu'be hayattayken Gunder'in kitabından istifade ediyorduk.”* demiştir.⁵⁶² Aynı şekilde onun *“Doğru kitap Ebû Avâne (v. 176/792) ve Hemmâm b. Münebbih (v. 132/750)'in kitabıdır. Sağlam hıfz ise Hüseyim b. Beşîr (v. 183/799) ve Saîd'in hıfzıdır”*⁵⁶³ ve *“Zâide b. Kudâme Ebü's-Salt (v. 161/777)'ın kitabı son derece sağlamdır.”*⁵⁶⁴ diyerek hangi kaynağın daha sağlam olduğuna işaret ettiği görülmektedir.

Kitaplarda yer alan rivayetler hakkında çok titiz davranan İbn Mehdî, râvi Kays b. Rabî' Ebû Muhammed el-Esedî (v.168/785)'nin haberi olmadan kitabına ziyade yapılması ve râvi o hadisi kendi yazdığı hadislerden birisi zannederek ilim meclisinde talebelere rivayet etmesi üzerine, Kays'ın rivayetini terk etmiştir.⁵⁶⁵ Onun kitaplarda gördükleri hadisleri işitmelerine rağmen rivayet eden Abdüla'lâ b.

⁵⁶⁰ Hatîb, **el-Kifâye**, s. 348; el-A'zamî, Muhammed Mustafa, **Dirâsât**, I, 234, el-Mektebü'l-İslâmî, I-II, Beyrut, 1980.

⁵⁶¹ İbn Receb, **Şerhu İleli't-Tirmizî**, s.324.

⁵⁶² İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, III, 221; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, IX, 96; Zehebî, **Mizânü'l-i'tidâl**, III, 502.

⁵⁶³ İbn Ebû Hâtim, **a.g.e.**, IV, 40; Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, XIII, 490 -495, Mizzî, **a.g.e.**, XI, 120-166.

⁵⁶⁴ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, VI, 77; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, IX, 444; Zehebî, **Mizânü'l-i'tidâl**, IV, 40.

⁵⁶⁵ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, III, 96; İbn Hibbân, **el-Mecrûhîn**, II, 215; Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, XII, 456-462; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, VIII, 391; Zehebî, **Mizânü'l-i'tidâl**, III, 393.

Âmir es-Sa‘lebî ve Mahreme b. Bekir b. Abdullah el-Eşec (v. 159/776)’i tenkit ettiği bilinmektedir.⁵⁶⁶

c. Sınama Metodu

Abdurrahman b. Mehdî şeyhlerin hafıza gücünü tespit etmek, hafızalarının kuvvetinden ve hadisleri karıştırmadıklarından emin olmak ve dahi rivayet ettikleri hadislerin senedini müzakere etmek için birçok defa sözlü ve pratik olmak üzere imtihanlar yapmıştır.

Meselâ o, Saîd b. Ebî Arûbe (v. 156/773)’ye gitmiş, onun rivayetleri karıştırıp karıştırmadığını öğrenmek için genelde karıştırılan bir rivayet hakkında onu sınamak maksatlı: “*Sen Katâde ile beraber hac yaptın*” demiştir. Ebû Arûbe ne diyeceğini bilemeyince, Abdurrahman onun cevapsız kalmasından hareketle karıştırdığı kanaatine varmıştır.⁵⁶⁷

İbn Mehdî ayrıca, bir râvinin rivayetinden şüphelendiği vakit uzmanlara başvuru yaparak bilgi alırdı. Mesela Mâlik’ten birkaç rivayette bulunan İbn Hilâl ile rivayetler hakkında tartışmış, rivayetlerden emin olmak üzere Malik’in yanında uzun süre kalmış olan talebesi İbrahim b. Habîb el-Medîni’ye mektup göndermiş ve şüphesini doğrulayan bir mektup almıştır.⁵⁶⁸

d. Muhtelit ve Seyyü’l-Hıfza Dair Tutumu

Muhtelit; yaşlılık, bunama, aşırı üzüntü gibi sebeplerle râvinin aklının zayıflaması ve rivayet ehliyetini kaybetmesi,⁵⁶⁹ seyyü’l-hıfz ise hadis rivayeti noktasında hataları doğrularından daha çok kimse şeklinde tarif edilmiştir.⁵⁷⁰ Biz burada İbn Mehdî’nin muhtelit ve seyyü’l-hıfza yönelik tutumu üzerinde duracağız.

⁵⁶⁶ İbn Ebû Hâtım, **a.g.e.**, III, 25; İbn Hibbân, **a.g.e.**, II, 155; Mizzî, **a.g.e.**, VI, 70, 94; Zehebî, **a.g.e.**, II, 530.

⁵⁶⁷ Ebû Dâvûd, **Suâlât**, s. 225; Fesevî, **el-Ma‘rife ve’t-târîh**, III, 62; Mizzî, **a.g.e.**, IV, 63; Zehebî, **a.g.e.**, II, 151; İbn Receb, **Şerhu İleli’t-Tirmizî**, s. 282-315;; Ebû İshak İbrâhîm b. Ya‘kûb el-Cevzcânî (v. 259/873), **Ahvâlu’r-ricâl**, s. 182, thk. Subhî es-Sâmerrâî, I-I Müssetü’r-Risâle, Beyrut, 1985.

⁵⁶⁸ İbn Ebû Hâtım, **a.g.e.**, IV, 336; Zehebî, **a.g.e.**, IV, 195.

⁵⁶⁹ Uğur, Mucteba, "İhtilât", **DİA**, XXI, 571.

⁵⁷⁰ el-Münzir Mahmut, **Şerhu’l-Muhtasar**, s. 65, el-Mektebetü’ş-Şâmile, I-I, Mısır, 2011.

İbn Mehdî'den, rivayetini karıştıran yahut yaşlılıktan dolayı hafızası zayıflamış kimselerden hadis kabul etmesi noktasında şu rivayetler naklolunmuştur:

Onun, sika bir râvi olan Husayn b. Abdurrahman es-Sülemî⁵⁷¹ (v. 136/753)'den hadis rivayet eden Hüseyim'in rivayetlerini kabul ederek: "*Hüseyim, Husayn'ın hadislerini en iyi bilendir*"⁵⁷² demesi, muhtelit veya ihtiyarlıktan dolayı hafızası zayıflayan râvinin bu halinden önce güvenilir ve sağlam olmasını aradığını göstermektedir. Yaşlılıktan dolayı karıştıran râvide ihtilat başladığı zaman kimse ondan rivayet etmemiştir. Ancak karıştırmaya başlamadan önceki rivayetleri alınmıştır.⁵⁷³

Abdurrahman yaşlılıktan dolayı karıştırmaya başlamış olan râvi Cerîr b. Hâzim b. Zeyd b. Abdullah (v. 170/787)'tan hadis kabul etmiştir. Çünkü o râvi karıştırmaya başlayınca çocukları onun rivayet etmesini engellemişlerdi.⁵⁷⁴

Râvi Husayn b. Abdurrahman es-Sülemî (v. 136/754)'nin hafızası hayatının sonuna doğru zayıflamıştı. Abdurrahman o râvinin karıştırmaya başlamadan önceki hadislerini nakleden Hüseyim'in rivayetini kabul etmiştir.⁵⁷⁵

O, Muhammed b. Câbir b. Seyyâr es-Süheymî'nin hadislerini terk etmiştir. Çünkü o karıştırmadan önce de zayıf bir râvi idi.⁵⁷⁶

Abdurrahman, Saîd b. Ebî Arûbe (v. 156/773)'nin Gunder (v. 193/809)'den naklettiği hadisleri kendi talebesi olan Amr b. el-Abbâs'ın rivayet etmesini nehyetmiştir. Çünkü Saîd bu hadisleri, Gunder karıştırmaya başladıktan sonra nakletmiştir.⁵⁷⁷

⁵⁷¹ Sika bir râvi olup yaşlandıktan sonra hadisleri rivayet etme konusunda karıştırmaya başlamıştır (bkz. İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, I, 182).

⁵⁷² Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, XIV, 91; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, I, 551.

⁵⁷³ Amr Abdülmün'im, **Teyşîrü'l-hadîs**, s. 87.

⁵⁷⁴ Ebû Dâvûd, **Suâlât**, s. 344; İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, I, 504; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, II, 69; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, I, 392.

⁵⁷⁵ Hatîb, **a.g.e.**, XIV, 91; Mizzî, **a.g.e.**, III, 381; Zehebî, **a.g.e.**, I, 551.

⁵⁷⁶ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, III, 219; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, IX, 88; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, III, 496.

⁵⁷⁷ Ebû Dâvûd, **Suâlât**, s. 225; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, IV, 63; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, II, 151;; el-Cevzânî, **Ahvâlu'r-ricâl**, s. 182; İbn Receb, **Şerhu İleli't-Tirmizî**, s. 282-315; Fesevî, **el-Ma'rife ve't-târîh**, III, 62.

3. Hadis İmamlığı

Hadis imamlığı denilince hadis alanında geniş bilgiye ve üstün mevkiye sahip olma ve bilginin güvenilmesi kastedilmektedir.⁵⁷⁸ Dolayısıyla bu konunun, râvinin kemmiyet olarak hadise vuküfiyetine dair olduğu için zabt başlığı altında işlenmesi uygundur.

İbn Mehdî'nin hadis imamlığı hususunda kendisine has birtakım görüşleri vardır. O, bir râviyi hadis ilminde takip edilmesi ve onun "imam" unvanını hak etmesi için bazı şartlar ileri sürmüştür. Hadis ilmindeki imamlık hususunda aradığı şartlarla ilgili ondan birçok rivayette bulunulmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır:

1) Ahmed b. Sinân: "Abdurrahman, «Herkesten rivayet eden kişi ilimde imam olmaz» demiştir."⁵⁷⁹

2) Yakûb ed-Devrakî (v. 203/819): "Abdurrahman, «Hadis ilminde işittiği her şeyi ve şâz hadisleri rivayet eden kişiden imam olmaz.» ifadesinde bulunmuştur."⁵⁸⁰

3) Muhammed b. el-Müsennâ: "Abdurrahman, «Râvi, işittiklerinin bir kısmını rivayet etmekten vazgeçmeyinceye kadar hadis alanında imam olamaz» demiştir." Bu sözü en-Nevevî şöyle açıklamıştır: "Her duyduğunu rivayet eden, kendisinde çokça yanılğı ve yanlış bulunan kimse güvensiz biri haline gelmeye mahkûmdur."⁵⁸¹

4) Eyyûb el-Mütevekkil: "Abdurrahman şöyle demiştir: «Şâz hadise dayanan, herkesten rivayet alan ve hıfzı kuvvetli olmayan kimse hadis ilminde imam olamaz.»"⁵⁸²

5) Ubeydullah b. Saîd: "Abdurrahman, «Aklına yaz ki; rivayetlerinin doğruluğunu ve ilmin kaynaklarını yeterince bilmeden ve geçerli delili olmadan bir kişinin hadiste imam olması mümkün değildir» demiştir."⁵⁸³

⁵⁷⁸ Aydınlı, Abdullah, "İmam", **DİA**, XXII, 190.

⁵⁷⁹ Ebû Hâtım, **Takdimetü'l-ma'rife**, s. 16.

⁵⁸⁰ İbn Ebû Hâtım, **el-Cerh ve't-ta'dil**, I, 35.

⁵⁸¹ Nevevî, **el-Minhâc**, I, 75.

⁵⁸² Kâdî İyâz, **el-İlmâ'**, s. 215.

⁵⁸³ Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-evliyâ'**, III, 9.

6) Bişr el-Haffâf: “İbn Mehdî, «Râvi karşılaştığı veya işittiği herkesten rivayet aldığı, kendisine sorulan her soruya cevap verdiği, Resûlullah (s.a.v.)’in hadislerini takip edip rivayeti güvenli râvilerden yapmadığı müddetçe hakiki bir imam olamayacaktır» ifadesini kullanmıştır.”⁵⁸⁴

a. Hadis İmamlığının Şartları

Yukarıdaki rivayetlere göre Abdurrahman b. Mehdî’nin bir râvinin hadis imamı olması için ileri sürdüğü şartlar şunlardır:

- 1) Karşılaştığı herkesten rivayette bulunmamalı, rivayeti alınacak şeyhlerin araştırmasını gerekli görmelidir.⁵⁸⁵
- 2) Kendisine olan güveninin zedelenmesine sebep olacak derecede yanlışlar yapmaması için her duyduğunu rivayet etmemelidir.⁵⁸⁶
- 3) Şaz hadisleri almamalı ve onlardan uzak durmalıdır.⁵⁸⁷
- 4) Her rivayeti delil olarak almaması gerekir.⁵⁸⁸
- 5) Rivayetin doğru olup olmadığını anlayacak melekeye sahip olmalıdır.⁵⁸⁹
- 6) Hadis ilminin kaynaklarını bilmesi gerekir.⁵⁹⁰
- 7) İşittiklerini iyice ezberleyip onları muhafaza edebilmelidir.⁵⁹¹
- 8) Kendisine yöneltilen soruları tahkik ettikten sonra cevaplamalıdır.⁵⁹²
- 9) Ehil olmayana ve her soran kişiye, ilmi zayi etmemek adına rivayette bulunmamalıdır.⁵⁹³
- 10) Peygamber Efendimiz’in, ashâb-ı kirâmın, tâbiîn ve güvenilir hocaların hadisleriyle yetinmelidir.⁵⁹⁴

⁵⁸⁴ İbn Adî, **el-Kâmil**, I, 119.

⁵⁸⁵ Bkz. Ebû Hâtim, **Takdimetü’l-ma’rife**, s. 16.

⁵⁸⁶ Bkz. İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve’t-ta’dîl**, I, 35.

⁵⁸⁷ Bkz. Kâdî İyâz, **a.g.e.**, s. 215.

⁵⁸⁸ Bkz. Ebû Nuaym, **a.g.e.**, III, 9.

⁵⁸⁹ Bkz. Ebû Nuaym, **Hilyetü’l-evliyâ**, III 10.

⁵⁹⁰ Bkz. Ebû Nuaym, **Hilyetü’l-evliyâ**, III, 9.

⁵⁹¹ Kâdî İyâz, **el-İlmâ**, s. 215.

⁵⁹² Ebû Nuaym, **a.g.e.**, III, 9.

⁵⁹³ Bkz. Nevevî, **el-Minhâc**, I, 75.

⁵⁹⁴ İbn Adî, **el-Kâmil**, I, 119.

b. Hadis İmamlığının Dereceleri

İbn Mehdî'ye göre hadis imamlığının şartlarının yanında bir de dereceleri vardır. Onlar da:

- 1) Hadiste ve sünnette imam olanlar,
- 2) Sünnette imam olup hadiste imam olmayanlar,
- 3) Hadiste imam olup sünnette imam olmayanlar şeklinde üç kısma ayrılmaktadır.⁵⁹⁵

Dihlevî (v. 1176/1762) *el-Musaffâ ale'l-Muvatta'* isimli eserinde, Abdurrahman b. Mehdî'nin tasnifini göre **hadis** ve **sünnet** kavramlarını şöyle açıklamıştır: “*Peygamber Efendimiz'in ve ilk halifelerin dönemindeki uygulamalara sünnet, Hz. Peygamber'den nakledilen sözlere ise hadis denmiştir.*”⁵⁹⁶

Abdurrahman b. Mehdî, cerh ve ta'dîl ilminde önem bir yere sahiptir. Mutadil bir tenkid adamı olduğu için râvilerle yönelik görüşleri ve tenkidi diğer bazı alimlerden daha makbul ve tercih edilmiştir. O ricâl tenkidi hususunda râvilerin kusurunu söylemekten çekinmeyerek açıkça talebelerine hatta tenkit ettiği râvinin önünde söylemiştir. O da Kabul edilip edilmeyecek râvilerin vasıflarını belirtmiştir. Abdurrahman b. Mehdî, takvayı tek ölçü olarak kabul etmemiştir. O, kişi müdellis olsa da bile sadece sika râvilerden hadis almayı kabul ederdi. Râvinin karıştırıp karıştırmadığını tespit etmek için Abdurrahman onu sınırdı. Muhtelit ve seyyiü'l-hıfz, sika olsa zafiyata düşmeden veya muhtalit olmadan önceki dönemde rivayetlerini kabul ederdi. Hadis imamlığını ve derecelerini rivayetlerinden anlaşıldı ve kavram bakımından hadisle sünnetin arasında bir fark olduğunun kanaatında idi.

⁵⁹⁵ İbn Ebû Hâtım, **Takdimetül-ma'rife**, s. 118.

⁵⁹⁶ Muhammed Zekeriyâ el-Kandehlevî, **Evcezü'l-mesâlik**, I, 5, Metbaati'l-İrşâd, I-XVII, Medine-i Münevvere, 1980.

SONUÇ

“Abdurrahman b. Mehdî ve Hadis İlmindeki Yeri” adlı bu çalışmada şu sonuçları ulaşılmıştır;

Etbâu't-tâbiîden olan Abdurrahman b. Mehdî tanınmış bir hadis ve fıkıh âlimidir. Şu'be ve Süfyân es-Sevrî gibi büyük hadis âlimlerinin derslerine arkadaşının tavsiyesiyle katılarak başta hadis olmak üzere fıkıh ilmini tahsil etmiş ve hadis öğrenmek maksadıyla muhaddislerin sünnetine olan rihleler yapmıştır. İbn Mehdî'nin Ali b. el-Medîni ve Ahmed b. Hanbel gibi talebeleri, ilerleyen zamanda fıkıh ve hadis alanlarında önde gelen isimler arasına girmişlerdir. Çoğunlukla hocaları ve talebelerinin isimleri *Kütüb-i Sitte*'de yer almıştır.

Hadis alanında döneminin önde gelen isimlerden biri olan Abdurrahman b. Mehdî, yirmi binden fazla hadisi ezberinden rivayet edebilecek seviyede bir hadis âlimi olmasının yanı sıra hadisleri savunma noktasında da hadis uyduran kimselerle gerekli mücadelede bulunmuştur. Hadisleri yazdığı kitaplarını korumada gerekli titizliği gösterip onları tahrife uğramayacak şekilde muhafaza etmeye çalışmış, yalancı ve zayıf râvilerden hadis nakletmeme yönünde talebelerini ikaz etmiştir.

Mâlik b. Enes'in talebesi ve İmam Şâfiî ile sürekli irtibatı olan ve kendi talebesi Ahmed b. Hanbel'e ders veren Abdurrahman b. Mehdî'nin fikhî görüşlerinin önemli eserlerde yer alması, onun fıkıh ilmindeki derinliğini gösterir.

Dirâyetü'l-hadis ilmi noktasında hadislerin tahammülünde adalet ve zabt sahibi râvilerin rivayetlerini kabul eden İbn Mehdî, kırâat yöntemini kullanarak şeyhlerine hadis dinletmiş ve bu şekilde mesmûat hatalarını en düşük seviyeye indirmiştir. O kırâatın yanında hadisin tahammül ve edâ yollarından semâ' ve kitâbet metodunu da uygulamıştır. Hadis rivayetine de önem veren İbn Mehdî, hadis meclislerine gerekli hürmeti göstermiş, râvide takva ve itkân vasıflarının bulunmasını şart koşturmuştur. Sadûk râvinin hadislerini nakletmemekle beraber tahammül ve edânın arasının açılmamasını ileri sürmüştür. Hadisleri lafzen ve ezberden rivayet etmeye önem verirken talebelerinin münâveleden uzak durmalarını tavsiye etmiştir. Hadis dirayetine ilişkin; şeyhin kendi hadislerini talebelerine ait

kitaplardan okuması yönteminden fazla hoşnut olmayan Abdurrahman b. Mehdî, nadiren bu metodu uygulamıştır.

İbn Mehdî, cerh ve ta'dîl eğitimini de başta Şu'be ve Süfyân es-Sevrî olmak üzere diğer büyük muhaddislerden almıştır. Râvi tenkidi hususunda gerek hoca gerek talebe olsun genel olarak bütün râvileri takip edip onlara yönelik görüşlerini açıkça belirtmiştir. Râvilere ilişkin verdiği hükümlerde mübalağadan sakınmakla birlikte hak eden kimselere karşı cesaretli olmuştur. O hadislerini kabul ettiği kişilerin vasıflarını belirtirken kabul etmediği şahısların özelliklerine de değinmiştir.

Cerh ve ta'dîl ilmine katkıda bulunan İbn Mehdî, râvideki adaletin şartları arasında yer alan takva sıfatının tesiri altında kalmayarak râvinin hadislerini değerlendirip rivayetin makbul olmasına mani olan bir durum varsa hadisi reddetmiş, aksi halde kabul etmiştir. Bu da onun bir ilim adamına yakışır objektifliğe sahip olduğunu göstermektedir. O, tesviye tedlîsi uygulayan kişilerden rivayette bulunmamış, eğer râvi güvenilir ve sadece sikalardan tedlîs yapıyorsa tedlîs yapmadığı hadisleri rivayet etmiştir.

İbn Mehdî, rivayetlerin sağlam olup olmadığını tespit etme bakımından râvilerin hafızasını teste tabi tutarak sözlü test yöntemini uygulamıştır. İhtiyarlık sebebiyle karıştıran râvinin ihtilat döneminden önceki rivayetlerini kabul etmiştir.

Hadis imamlığı için de Abdurrahman b. Mehdî kendine has birtakım şartlar ileri sürmüştür. O, bir kimsenin hadis imamı olabilmesi için herkesten rivayet etmeme ve şaz hadisleri almama, her rivayeti delil olarak kullanmama, iyi bir melekeye sahip olma, hadis ilminin kaynaklarını bilme, ezberlediği hadisleri muhafaza etme, kendisine yöneltilen soruları tahkik ederek cevap verme, ehli olmayana rivayette bulunmama, Peygamber (s.a.v), sahâbe ve güvenilir hocaların hadisleriyle yetinme şartlarını taşıması gerektiğini söylemiştir.

Bir yüksek lisans tezi boyutunda incelemeye çalıştığımız Abdurrahman b. Mehdî'nin hadis ilmindeki yeri, daha geniş çalışmalara konu olacak genişliktedir. Yapılacak bu tür çalışmalara tezimizin bir nebze de olsa fayda sağlamasının, bu çalışma ile hedeflenen maksadın elde edilmesi anlamına geleceğini düşünüyoruz

KAYNAKÇA

- Abbâdî, Ebû Âsım Muhammed b.
Ahmed b. Muhammed el-Herevî el-
Abbâdî (v. 458/1066),
Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye,
Hindistan, ts.
- Abdurrazzak Halife
Menhac Abdurrahman b. Mehdî, s.
165, **KÜKS**, Mektebetü'l-benîn, 2002
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh
Muhammed b. eş-Şeybânî el-Mervezî
(v. 241/855)
el-Müsned, thk. Ahmed Şâkir, Dâru'l-
Hadîs, I-VIII, Kahire, 1995.
- Ahmed Emîn (1886-1954)
Duha'l-İslâm, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî,
X-III, Beyrut, ts.
- Ahmed Emin (1886-1954)
Fecrû'l-İslâm, Dâru'l-Kitâb, X-I,
Beyrut, 1969.
- Âşıkkutlu, Emin
"Cerh ve ta'dîl", **DİA**, VII, 394-401.
- Ali b. el-Medinî, Ebü'l-Hasen Alî b.
Abdillâh b. Ca'fer b. Necîh es-Sa'dî (v.
224 /838.),
İlelû'l-Hadîs ve Ma'rifetü'r-ricâl,
thk.
AbdülMu'atî Emin Kalâci, Dâru'l-
vi', Halep. 1979.
- Amr Abdülmün'im
Teyşîru Ulûmi'l-hadîs, el-Fârûk el-
Hadîsiyye, IV-I, Kahire, 2000.
- Andrew Mango
"Küfûv", **DİA**, XXV, 166.

- Aydınlı, Abdullah "Adâlet", **DİA**, I, 344.
- Aydınlı, Abdullah, "İmam", **DİA**, XXII, 190.
- el-A‘zamî, Muhammed Mustafa **Dirâsât fi’l-hadîsi’n-Nebevî ve’t-tedvîn**, el-Mektebü’l-İslâmî, I-II, Beyrut, 1980.
- İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî (v. 328/940) **el-İkdü'l-ferîd**, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, I-VIII, Beyrut, 1984.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh (v. 365/976) **el-Kâmil**, Dâru’l-Firk, I-IX, Beyrut. 1984.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Abdillâh el-Cürcânî (v. 365/976) **el-Kâmil**, thk. Adil Ahmed, el-Kütübü’l-İlmiyye, I-IX, Beyrut, 1997.
- İbn Asâkir, Ebû’l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (v. 571/1176) **Târîhu medîneti Dımaşk**, thk, Amr b. Ğarâme, Dâru’l-fikir, I-LXXX, ys, 1995.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî (v. 458/1066), **Menâkıbü’s-Şâfi’î**, thk. Es-Seyyid Ahmet Sâkir, I-II, Dâru’n-Nasr, Mısır, 1971.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl (v. 256/870), **el-Câmi‘ u’s-sahîh** thk. Muhammed b. Züheyir, Dâru Tavku’n-necâ I-IX, ys, 2001.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl (v. 256/870),	et-Târîhu'l-Kebîr , Dâru'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, I-VIII, Hindistan, ts.
Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî (v. 255/869)	Kitabü'l-hayevân , Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, II-VII, Beyrut, ts.
Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî (v. 255/869)	el-Beyân ve't-tebyin , Dâru Mekteba'ati'l-hilâl, III, Beyrut, 2003.
İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (v.597/1201)	Sıfatü's-Safve , thk. Mahmud Fahirî, Dâru'l-Va'y, Halep. 1971.
Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî (v. 275/889)	Suâlât , thk. Muhammed Kasım Ömerî, 'Îmâdü'l-bahsi'l-İlmî, I-I, Medine-i Münevvere. 1983.
Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî (v. 275/889)	es-Sünen , thk. Muhammed Kâmil, Dâru'r-Risâleti'l-İlmiyye, I-VII, ys, 2009.
Emin Âşıkkutlu,	'Mütkın' DİA , XXXII, 221-222.
Ertürk, Mustafa	"Maklûb", DİA , XXVII, 447.
Erul, Bünyamin	"Tedlîs", DİA , XL, 262-264.
Erul, Bünyamin	"Zabt", DİA , XLIV, 61-62.
Fîrûzâbâdî, (v. 1205/1791)	Tâcü'l-Arûs , Daru'l-hidaye, ys, ts.

Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî (v. 356/967)

el-Egânî, thk, İhsan Abbâs, Dârü Sâdîr, I-XXV, Beyrut, 2002.

Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân) (v. 277/890),

el-Ma'rife ve't-târîh, thk, Dr. Ekram Ziya el-Emîrî, Müessesetü'r-Risale, II-III, Beyrut, 1981.

Fuat Sezgin

Târîhu't-türâsi'l-'Arabî, çev. Mahmut Fehmî, Muhammed b. Suud üniversitesi, I-X, Suudi Arabistan, 1991.

İbn Ferhûn, Ebû Muhammed Bedrüddîn Abdullah b. Muhammed b. Ebi'l-Kâsım el-Ya'merî (v. 769/1367)

ed-Dîbâcü'l-müzheb fî marifeti ayânî ulemâi'l-mezheb, thk, Muhammed el-Ahmedî Ebu-Nûr, Dârü'tTürâs, Kahire, 1931

İbnü'l-Fakîh, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Hemedânî (v. 365/976)

Kitâbü'l-Büldân, Âlemü'l-kütüb, I-I, Beyrut, 1996.

Gündüz, Şinasi,

'MANİHEİZM', **DİA** XXVII, 575.

Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed (v. 405/1014)

Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs, thk. es-Seyyid Mu'azzam Huseyin, el-Mektebetü'l -İlmiyye, Medine-i münevvere, 1977.

Halil İbrahim Turhhan

Ricâl tenkidinin doğuşu ve gelişimi, s. 131 M.Ü.İ.F vakfı yayınları, İstanbul,

2015.

Hasan İbrahim Hasan

et-Târîhü'l-İslâmî, Dâru'l-Cîl, XIV-IV, Beyrut, 1996.

Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî (v. 463/1071)

er-Rihle, thk. Nûriddin İtr, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-I, Beyrut 1975

Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî (v. 463/1071)

el-Kifâye, thk. Ebû Abdullah, el-Mektebetü'l-İlmîyye, I-I, el-Medine Münevver, ts.

Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî (v. 463/1071)

Târîhu Bağdâd Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, I-XXIV, Beyrut, 1996.

Hatiboğlu, İbrahim

“Müzakere” **DİA**, XXXII, 233-234.

Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Büstî (v. 388/998)

Garîbü'l-Hadîs, thk. Abdülkerim İbrahim, Dârü'l-Fikir, I-III, Dımaşk, 1982.

Ebü'l-Hasan el-İclî (v. 261/875),

Târîhu's-Sikât, Dârü'l-Bâz, I-I, ys, 1984

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (v. 852/1449)

Takrîbü't-Tehzîb, thk. Muhammed Âvvame, Dârü'r-Raşîd, I-I, Suriye, 1986.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (v. 852/1449)

en-Nüket 'alâ Kitâbi'bni's-Salâh, thk. Rabî' Hâdî, el-Câmi'atü'l-İslamiyye, I-II, Medine-i Münevver, 1984.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn
Ahmed b. Alî b. Muhammed el-
Askalânî (v. 852/1449)

Tehzîbü't-Tehzîb, Dâru'l-Ma'ârifî'n-
Nizâmiyye, I-XII, Hindistan, 1908.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn
Ahmed b. Alî b. Muhammed el-
Askalânî (v. 852/1449)

Takrîbü't-Tehzîb, thk Muhammed
Âvvâme Dâru'r-Raşîd. I-I, Suriye,
1986.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn
Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî
Bekr el-Bermekî el-İrbilî (v. 681/1282)

Vefeyâtü'l-a'yân, thk, İhsan Abbâs,
Dâru sâdır, I-VII, Beyrut, 1900.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b.
Ahmed el-Büsî (v. 354/965)

el-Mecrûhîn, thk. Mahmut İbrahim
Zâyd, Dâru'l-Va'y, I-III, Halep, 1976.

İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed
Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-
Râzî (v. 327/938)

el-Cerh ve't-Ta'dîl, Meclis Dâireti'l-
Mâ'rifi'l-Osmaniye, I-IX, Beyrut,
1952.

İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed
Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-
Râzî (v. 327/938)

İlelü'l-hadîs, thk. Sa'd b. Abdullah el-
Humayd vd. Matbaa'tü'l-Humeydî, I-
VII, ys.2006.

İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed
Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-
Râzî (v. 327/938)

Takdimetü'l-ma'rife, Meclis Dâireti'l-
Mâ'rifi'l-Osmaniye, I-IX, Beyrut,
1952. (el-Cerh ve't-Ta'dîl'in
mukaddimesi)

İbrahim Hatiboğlu

'Rihle' **DİA**, XXXV, 106-106.

İbn el-İmrânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (v. 580/1184)

el-İnbâ, thk. Kasim es- es-Sâmerrâî, Daru'l-âfâkî'l-Arabiyye, I-I, Kahire, 2001.

Ebû İshak el-Husrî (v. 413/1022),

Zehrû'l-âdâb, Dâru'l-cîl, I-IV, Beyrut, ts.

Ebû İshak İbrâhîm b. Ya'kûb el-Cevzcânî (v 259/873),

Ehvâlu'r-ricâl, thk Subhî es-Sâmerrâî, I-I Müssetü'r-Risale, Beyrut, 1985.

el-İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî (v. 772/1370)

Tabakâtü's-Şâfi'yye, thk. Abdullah el-Cebûrî, Dâru'l-Ulûm, Suudi Arabistan, 1981.

Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (v. 544/1149)

el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ', thk. Ahmed Sakr, Dâru't-Türâs, I-I, Kahire, 1970.

Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (v. 544/1149)

Tertîbü'l-Medârik, thk. Ahmed Bekîr Mahmud, Dâru'l-Mektebeti'l-Hayât, VIII-I Beyrut, 1967.

Kehhâle, Ömer Rızâ

Mu'cemü kabâili'l-Arab, er-Risâle, V-VII, Beyrut, 1987.

Kur'ân

Hucurât suresi, 13. Ayet.

İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-

el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu İhtisâri 'ulûmi'l-hadîs, thk. Ahmed Şâkir, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Dımaşkî eş-Şâfiî (v. 774/1373)

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl
b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b.
Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-
Dımaşkî eş-Şâfiî (v. 774/1373)

el-Bidâye ve'n-nihâye, Dâru'l-Fikir, I-
XV, ys, 1986.

Mahmud Şâkir

et-Târîhü'l-İslâmî, el-Mektebü'l-
İslâmî, XXII-VIII, ys, 2000.

Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l-
Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b.
Abdilkâdir b. Muhammed (v.845/1442)

el-Hıtatü'l-Makrîziyye, Dâru'l-
Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, 1997.

Mehmet Ali sarı,

'ÂSİM b. BEHDELE', **DİA**, III, 475-
476.

Mis'fir b. Ğirâm ed-Dümeynî

et-Tedlîsü fi'l-Hadîs, Ra'sü'l-Hayme,
I-I, Suudi Arabistan, 1992.

Muhammed el-Hudarî

Muhâdarâtü târîhi'l-Ümeme'l
İslamiyye, el-Mektebetü't-
Tüccâriyyeti'l-Kübrâ, Mısır, 1970.

Muhammed el-Hudarî

Muhâdarâtü târîhi'l-Ümeme'l
İslamiyye, Dâru'l-kalem I-I, Beyrut,
1986.

Muhammed Abdullah A'nân

Devletü'l-İslâm Fi'l-Endülüs,
Mektebetü'l-Kâncî, IV-II, Kahire,
1997.

Muhammed b. Ahmed b. Tamim el-Teymi (v. 333/945)

Kitâbü'l-Mihan, thk. Yahya Vâhib el-Ceburî, Dâru'l-Ulûm, I-I, Riyad, 1984.

Muhammed Tâhir b. Ali el-Makdisî (v. 507/1114)

el-Cem' beyne ricâli's-Sahîhayn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-I, Beyrut, 1906.

Muhammed Zekerîyyâ el-Kandehlevî, (v. 1402/1982)

Evcezû'l-mesâlik ile Muvatta' Mâlik, Metba'atü'l-İrşâd, I-XVII, Medine-i Münevvere, 1980.

Müslim b. el-Haccâc (v. 261/875)

el-Câmi'u's-sahîh, Dâru İhyâ'ü't-Türâsi'l-Araby, Beyrut, 1972.

el-Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüzelî (v. 345/956),

Mürûcü'z-zeheb, thk. Esa'd Dâğir, Dâru'l-hicrâ, IV, ys, ts.

el-Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahman (v. 742/1341)

Tehzîbü'l-Kemâl, thk. Beşşar Avvâd M'arûf, Müssese'tur Risale. I-XXXV, Beyrut 1980.

el-Münzir Mahmut,

Şerhu'l-Muhtasar, el-Mektebetü's-Şâmile, I-I, Mısır, 2011.

İbn Maîn, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî (v. 233/848)

Et-Târîh, thk. Ahmet Muhammed Nûr Seyif, Merkez İhyâ'ü't-Türâs, I-IV, Mısır, 1979.

M. Yaşar Kandemir

'Şa'bî', **DİA**, XXXVIII, 217-218.

Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b.
Şuayb b. Ali (v. 303/915)

es-Sünenü'l-kübrâ, Müessesetü'r-
Risâle, I-XII, Beyrut, 2001.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref
b. Mürî (v. 676/1277)

**el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b.
Haccâc**, Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-Arabî,
II-XVIII, Beyrut, 1972.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref
b. Mürî (v. 676/1277)

el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe, Dârü'l
Fikr, I-XX, Beyrut, ts

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref
b. Mürî (v. 676/1277)

Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât, Dâru'l-
Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b.
İshâk el-İsfahânî (v. 430/1038)

Hilyetü'l-evliyâ, Dâru's-Sa'âde, I-X,
Mısır, 1974.

İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed
b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b.
İshâk (v. 385/995)

el-Fihrist, thk, İbrahim Ramazan,
Dârü'l-m'arife, II-I Beyrut, 1997.

Polat, Salahattin,

“Münâvele”, **DİA**, XXXI, 572.

İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn
Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdîrrahmân
el-Bağdâdî ed-Dımaşkî (v. 1392/795)

Şerhu İleli't-Tirmizî, thk. Hemmâm
Abdurrahîm, Mektebetü'l-Menâr, I-II,
Ürdün, 1987.

Selahaddin Halil b. Keklidi
(v.761/1360)

Câmiu't-tahsîl fî ahkâmi'l-merâsîl,
thk. Hamdi Abdülmecîd es-Selefi,
Âlemü'l-kütüb, II-I, Beyrut, 1986.

Safiyüddin Ahmed b. Abdullah el-
Hazrecî (v.923/1517)

Hulâsatü Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl,
Mektebetü'l Matbu'âtî'l-İslâmiyye,
Helab, 1995.

Subhi es-Salih

Ulûmu'l-hadîs ve Mustalahuh, Dâr-
ü'l-İlimi li'l-Meleyîn, Beyrut, 1978.

Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb
b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî (v.
771/1370)

Tabakâtü's-Şâfi'îyye, thk. Abdufettah
el-Hiliv, Hâcer li't-Tibâ', II-X, Kahire,
1963.

Süyûtî, Celâlettin Ebü'l-Fazl
Abdurrahmân b. Ebî Bekr b.
Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî (v.
911/1505)

**el-Le'âli'l-masnû'a fi'l-eḥâdîsi'l-
mevzû'a**, thk. Ebû Abdurrahman salah.
Dârü'l-Kütübü'l -İlmiyye, I-II, Beyrut,
1996.

Süyûtî Celâlettin Ebü'l-Fazl
Abdurrahmân b. Ebî Bekr b.
Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî (v.
911/1505)

Hüsnü'l-muhâdara, Dâru İhyâi'l-
Kitâbi'l-Arabî, I-II, Mısır, 1967.

Süyûtî, Celâlettin Ebü'l-Fazl
Abdurrahmân b. Ebî Bekr b.
Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî (v.
911/1505)

Tabakatü'l-huffâz, Darü'l-Kütübi'l-
İlmiyyeh, Beyrut, 1983.

Süyûtî, Celâlettin Ebü'l-Fazl
Abdurrahmân b. Ebî Bekr b.
Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî (v.
911/1505)

Tedribü'r-râvî, thk. Ebû Kuteybe,
Dâru Tîbe, ys., ts.

es-Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn
Muhammed b. Abdirrahmân b.
Muhammed (v. 902/1497)

**el-İ'ân bi't-tevbîh li-men zemme
ehle't-târîh**, thk Frans Ruzinsal, ter.
Salih Ahmed el-Ali. Müessesetü'r-

Risâle, I-I Beyrut, 1986.

es-Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn
Muhammed b. Abdirrahmân b.
Muhammed (v. 902/1497)

Fethu'l-muğîs, thk. Abdurrahman
Muhammed Osman, el-Mektebetü's-
Selefiyye, II-IV, Medine-i Münevvere,
1969.

es-Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed
b. Mansûr (v. 562/1167)

Edebü'l-implâ' ve'l-istimplâ', thx Max,
Dâru'l-Kütübi'l İlmiye, I-I, Beyrut,
1981.

es-Semâ'nî, Abdülkerim b. Muhammed
b. Mansûr (v. 562/1167)

el-Ensâb, thk. Abdurrahman b. Yahya
el-Lemlemî el-Yemânî, Dâru'l-
Ma'ârifî'l-Osmâniyye, I-XIII,
Hindistan, 1962.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b.
Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-
Bağdâdî (v. 230/845)

et-Tabakâtü'l-Kübrâ, thk.
Muhammed Abdülkadir, Dâru'l-
Kütübi'l-İlmiyye, I-VIII, Beyrut, 1990.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn
Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b.
Mûsâ eş-Şehrezûrî (v. 643/1245)

Mukaddimetü İbni's-Salâh, thk.
Abdüllatif el-Hümeym ve Mahir Yesîn
el-Feh'l, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-I,
Beyrut, 2002.

Şevkî Zayf (v. 1426/2005)

Târîhü'l-Edebi'l-Arabî, Dâru'l-
Ma'ârif, VII-III, Kahire, 1966.

İbn Ebû Şeybe (v. 235/849),

el-Muşannef, thk. Kemâl Yusuf,
Mektebetü'r-rüşd, I-VII, Riyad. 1988

- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf (v. 476/1083) **Tabakâtü'l-Fukahâ**, thk. İhsân Abbâs, Dâru'r-Râidi'l-Araby. I-I Beyrut, 1970.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî (v. 310/923) **Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk**, Dârü'l-Fikr, I-IX ys, 1979.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed. İsâ. Sevre (v. 279/892) **Sünenü't-Tirmizî**, thk. Beşşâr A'vvâd M'arûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1998.
- Tirmizî Ebû İsâ Muhammed. İsâ. Sevre (v. 279/892) **el-Câmi'u's-sahîh**, II, 137, thk. Abdurrahman Mohammed Osman. Darü'l-Fikir, I-V, Suriye, 1983
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed. İsâ. Sevre (v. 279/892), **el-Câmi'u's-sahîh**, thk, Beşşâr A'vvâd, Dârü'l-ğarb, XI, Beyrut, 1998.
- el-Tehânvî Zafer Ahmed el-Osmânî **Kavâi'd Ulumu'l-Hadîs**, thk. Abdulfettah Ebû Ğuddah, Mektebetü'l-Matbuâ'ti'l-İslamiyye, Beyrut, 1972.
- İbn Tağrîberdî, Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî (v. 874/1470) **en-Nücümü'z-zâhire**, Dâru'l-Kitâb, I-XVI, Mısır, 1963
- Uğur, Mücteba, "İhtilât", **DİA**, XXI, 571.
- Ebû Ubeyde, Abdullah b. Abdulaziz b. Muhammed el-Bekrî (v. 487/1094), **et-Tenbîh**, Matb'atu Dâr'il-Kütübi'l-Masriyye. II-I, Kahire, 2000.

Vehbî Süleyman Gâvecî

Ebû Hanîfe en-Nu‘mân, Dâru’l-kalem, V-I, Dımaşk, 1993.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî (v. 626/1229)

Mu‘cemü’l-Büldân, thk. İhsan A’bbâs Dâru’l-ğarbü’l İslâmî, I-VII, Beyrut, 1993.

Yunus Apaydın,

“Mevlâ” md., **DİA**, XXIX, 440.

Yitik, Ali İhsan

“Tenâsüh” md. **DİA**, XL, 442.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (v. 748/1348)

Mîzânü’l-i‘tidâl, thk. Ali Muhammed, I-IV, Beyrut, 1963.

Zehebî Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (v. 748/1348)

el-‘İber, thk. Ebû Hâcer, I-IV, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ys.1929.

Zehebî Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (v. 748/1348)

Siyer, Müssetü’r-risâle, III-XXV, ys, 1985.

Zehebî Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (v. 748/1348)

Tezkiretü’l-Huffâz, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Mua’llimî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, I-IIIIV, Beyrut, 1998.

Zehebî Ebû Abdillâh Şemsüddîn
Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-
Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (v.
748/1348)

**el-Kâşif fî ma‘rifeti men lehû rivâye
fi’l-Kütübi’s-sitte**, thk. İzzet Ali İd
Atiyye, Mûsâ Muhammed Ali,
Matba‘atü Dâri’l-Te’lîf, I-II, Mısır, ts.

Ebû-Züra’, Abdurrahman b. Amr b.
Abdullah b. Safvân (v. 281/894),

Tarîhû Ebû-Züra’, thk, Şükrullah b.
Ni’metullah el-Kucânî, Mecma’ül-
Luğati’l-Arabiyye, Dımaşk, ts.

